T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İBN HİŞÂM'IN 'EL-İ'RÂB 'AN KAVÂ'İDİ'L-İ'RÂB' ADLI ESERİ

Hazırlayan
Ferhat Arıcı

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İBN HİŞÂM'IN 'EL-İ'RÂB 'AN KAVÂ'İDİ'L-İ'RÂB' ADLI ESERİ

Hazırlayan
Ferhat Arıcı

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Cevat Ergin

Diyarbakır 2016

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**İbn Hişâm'ın 'el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-a'râb' Adlı Eseri**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

X Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

02/06/2016

Ferhat ARICI

KABUL VE ONAY

Ferhat ARICI tarafından hazırlanan ‘’İbn Hişâm’ın ‘El-İ‘Râb ‘An Kavâ‘İdi’l-İ‘Râb’ Adlı Eseri’’ adındaki çalışma, 02/06/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Edip ÇAĞMAR (Başkan)

Doç. Dr. Mehmet Cevat ERGİN (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ

ÖNSÖZ

Sami diller grubunda bulunan Arap dili, en zengin ve en eski dillerden sayılmaktadır. Son kutsal kitabın dili Arapça olması ve buna bağlı olarak son ilahî din olan İslâm'ın bütün kaynaklarının Arapça olması bu dilin önemini ve ona olan rağbeti daha da artırmıştır. Bu amaçla Arap dili grameri çalışmaları İslâm tarihinin erken döneminde başlamış olup bu alanda binlerce dilci yetişmiştir. Bu dilcilerden biri de 708/ 1309 yılında Mısır'da doğan ve orada vefat eden ünlü Nahiv âlimi İbn Hişâm el-Ensârî'dir. Onlarca nahiv kitabı telif eden İbn Hişâm'ın, Arap dili alanına büyük katkıları olmuştur.

Arap dili ve grameri alanında İbn Hişâm'ın önemli bir yeri vardır. Gramerdeki yerini telif ettiği onlarca eserle ispat etmiştir. Bu eserlerden birisi de *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* adlı eseridir. Nahiv alanında en önemli özet kitaplardan biri sayılan bu eser, İbn Hişâm'ın telif ettiği ilk eserlerdendir. Bu ve buna benzer muhtasar kitaplar, Arapça öğretiminde önemli yere sahiptirler. *Kavâidu'l-i'râb*, gramer öğrenimine bir seviyeden sonra başlayanların kolaylıkla ezberleyebileceği kitaplar kategorisine girmektedir. Arapçayı öğrenmek, özellikle de nahiv ilminde ihtisas yapmak isteyenlerin şiddetle ihtiyaç duyduğu meselelerin veciz bir şekilde ele alınması, daha sonra gelen âlimler tarafından çok beğenilmiş ve dikkatlerini çekmiştir. Bundan dolayı üzerine onlarca şerh ve haşiye yazılmıştır. İbn Hişâm, bu kitapta, genel olarak cümle, câr ve mecrûr ve yirmi bir edatın açıklamasını yapmıştır. Biz de bu çalışmamızda İbn Hişâm'ın mezkûr eserini inceledik.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemin (H. VIII. y.y.) siyasi, sosyal ve kültürel yapısı ana hatlarıyla ortaya konulmuş, bu dönemde yapılan nahiv çalışmaları ile nahiv ekolleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. İslâm dünyasındaki Mısır Memlüklerinin çalışma ve faaliyetlerin seyri incelenmiştir. Birinci bölümde İbn Hişâm'ın hayatı, hocaları, öğrencileri, ilmi yönü ve eserleri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise bu çalışmanın konusu olan *Kavâ'idu'l-i'râb* adlı eserin üzerinde durulmuştur. Önce *Kavâ'idu'l-i'râb*'ın yazıldığı tarih, eserin müellife nisbeti, eserin nüshaları ve şerhleri incelenmiştir. Daha sonra *Kavâ'idu'l-i'râb'da* kullanılan metod, kitabın muhtevası, t'alîl, tanımlama, etkilendiği nahiv ekolü ve istifade ettiği dilciler ele alınmıştır. Daha sonra sonuç kısmı gelmektedir. ve son olarak çalışma boyunca başvurulan kaynakça kısmı verilmektedir.

Tez çalışmam boyunca sabır ve hoş görüyle yardımlarını eksik etmeyen danışman Hocam Doç. Dr. Mehmet Cevat ERGİN'e, kendilerinden istifade ettiğim başta Arş. Gör. Saim GÜNDOĞAN olmak üzere bütün mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Ferhat ARICI

Diyarbakır -2016

ÖZET

Hicri VIII. yüzyılda Mısır'da Memlükler döneminde yetişen nahiv âlimleri arasında ve nahiv alanında uzmanlaşmış dilcilerden biri de *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* adlı eserin müellifi İbn Hişâm el-Ensârî'dir (ö. 761/1360). İbn Hişâm, 708/1309 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. 51 yaşında vefat etmesine rağmen arkasından nahve dair onlarca eser bırakmıştır. Bu eserlerden biri de *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* adlı eseridir. Hicri 740'lı yıllarda kaleme alındığı anlaşılan bu eserin, Arap dili alanıyla uğraşan âlimler arasında önemli bir yeri olup üzerine onlarca şerh ve haşiye yazılmıştır. Muhtasar bir nahiv kitabı olan bu eserde, dilbilgisinin bazı konuları ele alınmıştır. İbn Hişâm, diğer nahiv eserlerinde olduğu gibi bu eserde de hiçbir nahiv ekolüne taassup derecesinde bağlı kalmamıştır. Ancak onun görüşlerinin çoğunun Basra ekolünün görüşlerine paralel olduğu saptanmıştır. İstişhâd konusunda ise neredeyse bütün kurallarda ayetlere başvurmuş ve az da olsa şiir ve hadislerden de misal vermiştir.

Anahtar Kelimeler

El-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb, İbn Hişâm, İ'râb, Nahiv.

ABSTRACT

Ibn Hishâm el-Ensârî was one of the influential of syntax in Hegira 8th century of in Egypt of the era of Mamluks, He was born in Cairo in 708 Hegira. Although he died at the age of 51 he wrote over a dozen books about syntax. One of his books is el-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb. It was written in 740s Hegira and it was very significant for many Arab linguists’ scholars and also dozens of commentaries, reviews and postscripts were written about the book. In the book which is summary book of syntax some grametical issues argued. When he wrote this book and other his books he wasn’t extremely under the influence of any school of linguistic. But it is claimed that his opinions are close the Basra School’s aspect. Besides, he gave referances verses for almost all examples about the evidence (Istishhad) and also gave some examples from poets and Hadiths.

Key Words

El-I‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb, Ibn Hishâm, I‘râb, Linguistic.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **VIII**

GİRİŞ

İBN HİŞÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

1. SİYASİ HAYAT **2**

2. SOSYAL HAYAT **7**

3. İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT **9**

3.1. Mısır'da Yapılan İlmî Çalışmalar Ve Gelişimi 10

3.2. Mısır'da İlmin Gelişmesine Öncülük Eden Eğitim Kurumları 12

3.3. Mısır Dil Ekolü Ve Dil Çalışmaları 15

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. HAYATI **21**

1.1. Adı Ve Nesebi 21

1.2. Doğumu 22

1.3. Vefatı 22

2. İLMİ YÖNÜ 23
2.1. Tahsili 23
2.2. Hocaları 24
2.3. Öğrencileri 26

3. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE KİŞİLİĞİ 28
1.13. Nahiv Mezhebi 30
1.13.1. Basra Ekolünden Aldığı Görüşler 31
1.13.2. Kûfe Ekolünden Aldığı Görüşler 33

2. ESERLERİ 34
2.1. Günümüze Ulaşan Kitapları 34
2.2. Günümüze Ulaşamayan Kitapları 38
2.3. Günümüze Ulaşan Risâleler 39
2.4. Günümüze Ulaşamayan Risâleler 41
4.....42

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM'IN EL-İ'RÂB 'AN KAVÂ'İDİ'L-İ'RÂB ADLI ESERİ

1. KAVÂ'İDU'L-İ'RÂB HAKKKINDA GENEL BİLGİLER 43
1.1. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın Yazıldığı Tarih 43
1.2. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın İsmi Ve Müellife Nisbeti 44
1.2.1.*Kavâ'idu'l-i'râb'ın* Anlamı 46
1.3. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın Yazma Nüshaları 47
1.4. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın *Şerhleri* 49
1.5. Kavâ'İdu'l-İ'Râb Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar 52
1.6. Kavâ'İdu'l-İ'Râb İle Muğni'l-Lebîb Arasındaki Benzerlikler Ve Farklılıklar 56

2. İBN HİŞÂM'IN *KAVÂ'İDU'L-İ'RÂB'*DAKİ METODU VE ESERİN MUHTEVASI.....58
2.1. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'da Kullanılan Konu Başlıkları.....58
.2.2 Kavâ'İd'ul-İ'Râb'da İşlenen Konular Ve Eserin İçeriği 60
2.3. Konuların Anlatım Biçimi 62
.2.4 Kavâ'İdu'l-İ'Râb'da Kullanılan Yöntem 64

2.4.1. Örnek Verme Yöntemi 64
2.4.2. İstişhâd Yöntemi 66
2.4.3. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd 67
2.4.3.1. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd Edilen Ayeti Kerimeler ve Konuları ..67
2.4.3.2. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd Edilen Hadisler ve Konuları 70
2.4.3.3. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd Edilen Şiirler ve Konuları..... 71
2.5. Tanımlama 74
2.6. Ta'lîl 75
2.7. İbn Hişâm'ın Kavâ'İd'de Yararlandığı Nahiv Ekolü 76
2.8. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'da Geçen İ'Râb Örnekleri 81
2.9. İbn Hişâm'ın Kavâ'İd'de Görüşlerinden İstifade Ettiği Nahiv Âlimleri..83

SONUÇ 96

KAYNAKÇA 98

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
ag. mad.	Adı geçen madde
agt.	Adı geçen tez
ae.	Aynı eser
AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin (oğlu)
Bkz/***bkz***.	Bakınız
B.t.y.	Basım tarihi yok
B.y.y.	Basım yeri yok
C.	Cilt
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	Hicri
Hz.	Hazreti
M.	Miladi
Mhk.	Muhakkik
Muk.	Mukaddimesi
S.	Sayı
s.	sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınevi
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

İBN HİŞÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

İbn Hişâm, 708/1309 yılında Mısır'ın Kahire kentinde dünyaya gelmiştir.[1] Kahire'de büyüyen İbn Hişâm, Memlükler döneminde yaşamıştır. Mısır'da dünyaya geldiği için "Mısrî" nisbesiyle de anılmıştır. Birçok hocadan ders alan İbn Hişâm, yaşıtlarına göre daha başarılı olup Arapça konusunda hocalarını bile geçtiği rivayet edilmiştir.[2] İbn Hişâm, 761/1360 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[3] İbn Hişâm'ın hayatına geçmeden önce yaşadığı dönemin özelliklerine kısaca değineceğiz.

İnsan için yapılan tanımlardan bir tanesi de onun sosyal bir varlık olduğudur.[4] Bu sosyallik onun yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal çevresiyle etkilenmesinde etken olmuştur. Dolayısıyla bir dönemin siyasi ve sosyal hayatı bilinmeden o dönemin ilmî ve kültürel hayatını bilmek ve anlamak oldukça zordur. Bu sebeple biz de

---

[1] Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât**, Thk; Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, B.y.y., 1979, II, 69; Muhammed b.Ali eş-Şevkânî, **Bedru't- tali' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sabi'** Thk; Muhammed b. Yahya, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, I, 276; Hayreddîn ez-Ziriklî, **el-Alâm**, Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, Beyrut, 2002, IV, 147.

[2] Muhammed b. Ebûbekir b. Ömer ed-Demâmînî, **Şerhu Muğnî'l-lebîb**, Thk; Abdulhafız Hasan Mustafa, Mektebetü'l-âdâb, Kahire, 2007, s. 18

[3] es-Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69; ez-Ziriklî, **age.**,IV, 147; İbn Tağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısr ve'l-Kahire**, Thk; Muhammed Hüseyn Şemsuddîn, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1992, X, 263; eş-Şevkânî, **age.**, I, 277; Selâhaddîn Halil es-Safedî, **A'yânu'l-'asr ve a'vânu'n-nasr,**Thk; Ali Ebû Zeyd Nebîl Ebû Emşe, B.y.y., 1998, I, 6; Abdulhay b. Ahmed İbnü'l-'İmâd el-'Âkrî, **Şezeratu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, Thk; Mahmûd ve Abdulkadir Arnavut, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1992, VIII, 330

[4] Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2005, s. 925.

çalışmamızda İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal gelişmeleri ele alacağız.

1. SİYASİ HAYAT

İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemde İslam âleminde büyük çalkantılar meydana gelmiştir. Bu çalkantılar, İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemden yarım asır önce İslam âleminde cereyan etmeye başlamıştır.

Mısır'da İbn Hişâm'dan yarım asır önce Memlükler Devleti (648/1250-923/1517) kurulmuş olup Mısır ve Şam'da üç aşıra yakın hüküm sürmüştür. "Memlük" kelimesi; harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insan anlamında kullanılmış ve zamanla bu isim, hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerler anlamında kullanılmıştır.[5] Bu Memlüklerin kurdukları devlete, Memlük Devleti denilmiştir.[6] Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/ 1193) ve onun haleflerinin çok sayıda Türk Memlük satın alarak bunları ordularında istihdam etmeleri Eyyûbî ordusunda Türk kökenli emir ve askerlerden oluşan birliklerin artmasında etken olmuştur. Sözü edilen birlikler zamanla büyük nüfuz elde ederek ülkenin kaderinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Mezkûr Memlük emirleri ve birliklerinin en önemlisi olan ve Memlük Devletini kuran çekirdek kadronun yetiştiği grup Bahriye Memlükleridir.[7] Necmeddin Eyyûbî (ö. 647/ 1249) tarafından kurulan ve Nil kıyısında bulunan Ravza adasındaki kaleye yerleştirilen bu grup[8], Arapların deniz olarak adlandırdıkları Nil'e nisbetle Bahriye Memlükleri olarak isimlendirilmiştir.[9]

Memlükler, BahriyeMemlükleri (Bahriye, Birinci Memlükler; 648/1250-784/1382) ve Burcî Memlükleri (Burciyye, İkinci Memlükler; 784/1382-923/1517)

---

[5] Süleyman Kızıltoprak, "Memlük", **DİA**, İstanbul, 2004, XXIX, 87

[6] Kazım Yaşar Kopraman, **Türkler (Mısır Memlükleri),** Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, V, 99.

[7] Fatih Yahya Ayaz, **Memlükle***r*, İsam Yay., İstanbul, 2015, s. 26.

[8] İbn Tağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire**, VI, 300-320; Kopraman, **age.**, V, 100; İsmail Yiğit, **Memlükler**, Kayıhan yay., İstanbul, 2015, s. 15.

[9] Takiyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkadir el-'Ubeydî el-Makrîzî, **es-Sulûk li ma'rifeti duveli'l-mulûk**, Thk; Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1997, I, 455; Sâmî 'Avad, **İbn Hişâm en-Nahvî; 'Asruhu bî'etuhu fikruhu muellefâtuhu menhecuhu ve mekânetuhu fi'n-nahv,**Tâlasdâr Yay., Dımaşk, 1987, s. 21; Kopraman, **age**., V, 100; Ayaz, **age.,** s. 26.

olmak üzere iki dönemde incelenebilir.[10] İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemde Mısır'da Bahriye Memlükleri hüküm sürüyordu.

Memlük Bahriye Devleti, 648/1250 yılından 784/1382 yılına kadar Mısır'ın idaresinde söz sahibi olan bir Memlük grubudur. İlk olarak bu grup, Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Salih Necmeddîn Eyyûb tarafından 1241' de Mısır'da kurulmuştur.[11]

Memlükler döneminin başlangıcında, İslam âleminin durumu parlak değildi. Tarihin en kritik döneminden birini yaşayan İslam dünyası bir taraftan Moğol saldırılarına maruz kalırken diğer taraftan haçlı saldırılarına karşı savunma yapmak zorunda kalıyordu.[12] Hicri 656 (m. 1258) yılında Bağdat'ın işgalinden ve Halife el-Mu'tasım'ın öldürülmesinden sonra Moğol hâkimiyetine geçmeyen tek Müslüman devlet, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Eyyubîler ve onların yerine geçen Memlükler devletidir. Özellikle Mısır, Moğol zulmünden kaçan âlimlerin tek sığınağı haline gelmiştir. Memlükler, İslam beldelerinden gelen âlimlerin sığınağı olmakla kalmamış, Bağdat'ın işgalinden sonra Moğolların ellerinden kaçmayı başaran Abbasileri de himayeleri altına alarak bunlardan birini el-Muntasır adıyla Halife ilan edip, böylece hilafet makamının Mısır'da devam etmesini sağlamışlardır.[13]Memlük Bahriye sultanlığının ilk sultanları olan Kutuz (ö. 658/1260), Baybars (ö. 676/1277) ve Kalavun, (ö. 689/1290) Ortadoğu siyasetinde önemli rol oynamış ve rakipleri karşısında üstünlük sağlamışlardır.[14]

Eyyûbîlerin son sultanı Necmeddîn Eyyûbî'nin ölümüyle Türk asıllı hanımı Şecerüddür'ün[15] (ö. 655/1257) katkılarıyla Necmeddîn'in oğlu Turan Şah (ö.648/1250) tahta geçirilmiş ve çok önemli başarılara imza atmıştır.[16] Ancak Turan Şah, üvey annesi Necmeddîn Eyyûbî'nin hanımı Şecerüddür'ün de tahrikiyle

[10]Yiğit, "Memlükler," **DİA**, İstanbul, 2004, XXIX, 90; 'Avad, **age.,**s. 20.
[11]Kopraman, "Bahriye", **DİA**, İstanbul, 1991, IV, 512.
[12] Yiğit, **age.**, s. 16.
[13] Hüseyin Elmalı, Zeynuddîn Muhammed b. Ebûbekr er-Razi "Hayatı, Eserleri ve Tefsir Garibi'l Kur'âni'l- 'Azim'i",**D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,**S. 9, s. 32.
[14] Kopraman, "ag.mad.", IV, 512.
[15] Bkz: İbnTağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire**, VI, 332-337.
[16]**ae.,** VI, 322-331.

öldürülmüştür.[17] Zekâsıyla dirayet ve cesaretiyle ön planda olan Şecerüddür, Türk Memlükleri tarafından sultan ilan edilerek,[18] bazı tarihçilere göreismini İslam tarihinde Mısır Memlük Devleti'nin ilk hükümdarı olarak yazdırmıştır.[19] İçeriden ve dışarıdan gelen tepkiler üzerine 80 gün tahtta kalabilen Şecerüddür, Atabegü'l-Asâkir 'İzzeddîn Aybek (ö. 655/1257) ile evlenerek[20]saltanatı ona devretmiştir (1250). Böylece Mısır'da Eyyûbîler hâkimiyeti sona ermiş ve Bahriye Memlükleri devri başlamıştır.[21]

Şecerüddür ile evlenmek suretiyle tahtta oturan (648/1250-655/12579) ve tarihçilerin çoğu tarafından Bahriye Memlük devletinin kurucusu ve ilk sultanı[22] olarak kabul edilen 'İzzeddîn Aybek, Muhammed b. Ebûbekr döneminde Necmeddîn Eyyûbî tarafından satın alınan bir köle/hizmetçi idi.[23]

Hicri 657 (m.1259) yılında Mısır Memlük tahtına, SeyfeddînKutuz geçti. Bu sırada Hülâgû Hân, (ö. 664/1266) İslam coğrafyasınınnerdeyse dörtte üçünü işgal etmiştir. İbn Hişâm'dan önce gelen sultanlardan Seyfeddîn Kutuz, bir yıllık sultanlığı döneminde İslam tarihinin akışını değiştirecek başarılara imza atmıştır. İslam dünyasını kasıp kavuran Moğol istilasını 658/1260 yılında Ayn-i Câlut savaşında zafer kazanmak suretiyle durdurmuştur.[24]

Kutuz, Hülâgû Hân'la savaşmak için bütün Memlük emirliklerinin birleşmesini sağlayarak bunların başına geçmiştir. Onun savaşa teşvik için yaptığı kısa ve öz konuşması çok meşhurdur ve onları çok etkilemiştir. Onun ifadesiyle: *"Ey Müslümanların emirleri bundan önce siz yiyip içmeyi ve evde oturmayı çok sever, cihat yapmayı da sevmezdiniz. Ben cihada çıkıyorum isteyen benimle gelsin, isteyen*

---

[17] Abdurrahman b. Haldûn, **Tarihu İbn Haldûn,** Thk; Halil Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2000, V, 417; Kopraman, **age**., V, 101; Yiğit, **age**., s. 16.
[18] el-Makrîzî, **el-Hıtat**, Mektebetü's-sekâfeti'd- dîniyye, Kahire, 1985, II, 237; Yiğit**, age.,** s.19.
[19]el-Makrîzî, **es-Suluk**, I, 459.
[20] Koparman, **age.,** V, 102; Yiğit, ***age.***, s.19.
[21] Kopraman, ag.mad.,IV, 512.
[22] İbnTağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire**, VII, 3.
[23] İbnTağrîberdî, **el-Minhelü's-sâfî ve'l-müstevfâ fî ba'di'l-vâfî**, Thk; Muhammed Emin, Kahire, 1984, I, 20.
[24] Ayaz, **age.,** s. 33.

evine dönüp otursun. Allah da biliyor ki bütün Müslümanların günahı gelmeyenlerin boynunadır"[25]

Kutuz ve beraberindeki Müslüman ordusu, Hicri 658 yılında Hülâgû Hân'la Ayn-i Câlut mevkiinde karşılaştı. İki taraf arasında şiddetli bir savaş çıktı ve bu savaş Hülâgû Hân'ın yenilgisi ve Kutuz'un zaferiyle sonuçlandı.[26] Tarihçiler bu savaşın İslam âlemi için bir dönüm noktası olduğunu söylerler. En önemli sonuçlardan biri; Mısır ve Şam devletinin birleşmesi, ikincisi; Müslüman halkın Memlüklere karşı güveninin artması ve onlara saygı göstermesi olmuştur.[27]

Hicri 658 (1260) yılında Memlüklerin tahtına Baybars el-Bundukdârî geçmiştir.[28] Baybars döneminin en önemli özellikleri şöyle sıralanabilir: Birincisi, Baybars Bağdat'tan sonra ilk kez Mısır'da Abbasi halifesi olarak kendi adına hutbe okuttu. İkincisi, Kahire, İslam dünyasının ilim ve kültür merkezi haline geldi. Üçüncüsü, Mısır'da uzun zamandır sekteye uğrayan tedrisat, Baybars'ın başa geçmesiyle birlikte yeniden başlatıldı.[29]Memlük Devleti'nin gelişme ve teşkilatlanma dönemi Sultan Baybars el-Bundukdârî (658/1260- 676/ 1277) döneminde başlamıştır.[30]16 yıl tahtta kalan Baybars'ın yaptığı önemli uygulamalardan biri de Abbasi hilafetini Mısır'a taşımasıdır. 656/1258 yılında Bağdat'ı istila eden Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Abbasi hilafetini, 660/1262 yılında Kahire'de kurmuştur. Halife ise şahitlerin huzurunda bütün yetkilerini sultana devrettiğini ve onun sultanlığının meşru olduğunu söylemiştir.[31] Böylece Mısır'da kâğıt üzerinde adı olan ve uygulamada hiçbir etkisi olmayan pasif bir Abbasi hilafeti başlamış olup yaklaşık iki buçuk asır sürmüştür.[32]

Seyfeddîn Kalavun ile birlikte hilafet Kalavun ailesine geçti. Necmeddîn Eyyûbî zamanında satın alınan ve Hicri 647 yılında azat edilen Seyfeddîn b.

[25]el-Makrîzî, **es-Sulûk,** I, 515
[26] Ayn-i Câlût savaşı için bkz; Süleyman Özbek, *"*Ayn-i Câlût,"**Türkler (Orta çağ),**Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002,V, 127-129.
[27]el-Makrîzî, **es-Sulûk**, I, 516.
[28]**ae.**, I, 519; İbn Haldûn, **Târihu İbn Haldûn**, V, 438.
[29] 'Avad, **age.,** s. 27.
[30] Ayaz, **age.**, s. 34.
[31]es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 373.
[32] Yiğit, **age.,** s. 158.

Kalavun, Kalavun ailesinin birinci, BahriyeMemlüklerin ise yedinci sultanıdır.[33] İşte İbn Hişâm, bu aileden olan sultan Muhammed b. Kalavun'un saltanatı sırasında dünyaya gelmiştir.[34] İbn Hişâm'ın doğduğu sene üçüncü kez tahta geçen Muhammed b. Kalavun, farklı bir siyaset izleyerek kendisi aleyhinde davranan veya kendisinden şüphelenen kıdemli büyük emirlerini acımasızca cezalandırmış bunların yerine kendi Memlüklerini yerleştirmiştir. İçeride ve dışarıda başarılı bir siyaset izleyen Muhammed Kalavun, arkasında güçlü ve mamur bir ülke bırakmıştır. Bu dönem, hem ilim hem halkın refahı konusunda önemli bir dönemdir. Nitekim cami, medrese, tekke, han, hamam ve saraylar gibi önemli eserlerin çoğu Muhammed Kalavun'un döneminde yapılmıştır.[35] Üçüncü kez tahta geçmesiyle (709/1309-741/ 1341) birlikte Memlük Devleti yükselme dönemine geçmiştir.[36]

Halkı kendine itaat ettirmeyi başaran Sultan Muhammed b. Kalavun, İbn Hişâm'ın ömrünün yarısına kadar tahtta kaldı (709-741). Tarihçiler, Muhammed b. Kalavun'un döneminde Mısır halkının bolluk ve rahatlık içerisinde yaşadığını aktarmaktadır.[37]

İbn Hişâm'ın geri kalan 20 yıllık ömründe Memlük Devleti istikrarsızlık ve duraklama dönemine girmiştir. Bu dönemde dokuz sultan değiştirilmiş ve bunların neredeyse tamamına yakını öldürülmek suretiyle tahttan indirilmiştir.[38]

Memlüklerin halifeliği Osmanlı'nın Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına kadar sürdü. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle (923/1517) birlikte Memlükler Devleti yıkılmıştır.[39]

---

[33] ez-Ziriklî, **age.**, V, 203; Yiğit, **age.**, s.58.
[34]el-Makrîzî, **es-Sulûk,** II, 442; İsmail İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Dâru İbni Kesîr, Dımaşk, 2010, XIV, 44.
[35] Ayaz, **age.**, s. 42.
[36]**ae.,** s. 41.
[37]el-Makrîzî, **es-Sulûk**, II, 442.
[38] Ayaz, **age.**, s. 43-46.
[39]el-Makrîzî,**es-Sulûk**, II, 442.

2. SOSYAL HAYAT

İbn Hişâm döneminde Memlük toplumu, ülke idaresinde sahip oldukları haklar bakımından birbirinden kesin hatlarla ayrılan iki tabakadan oluşuyordu. Bunlardan birincisi, ülke idaresinde yegâne söz sahibi askeri sınıfın teşkil ettiği hâkim tabaka, ikincisi ise halk kesimi idi.[40]Mısır tarihçisi el-Makrîzî ise Memlük devletinin vatandaşlarını yedi sınıfa ayırmıştır. Bunlardan ilki, sultan, ümera ve askerî erkândan oluşan erbâbu'd-devle, ikincisi, tüccar ve fukahâdan oluşan zenginler, üçüncüsü çok fazla servet sahibi olmayan orta halli tüccarlar, dördüncüsü çarşı-pazar esnafı ve ücretliler, beşincisi ziraatla uğraşan çiftçiler, bedevîler ve köylüler, altıncısı sanatkârlar ve basit sanatlarla meşgul olanlar, yedincisi, ihtiyaç sahibi olan miskinlerdir.[41]

Hâkim tabaka olan askerî sınıf uzun süre Mısır ve Suriye'nin yerli halkı ile karışmaksızın halktan ayrı, imtiyazlı sınıf olarak kaldı. Araplardan oluşmayan ve etnik bakımdan halktan farklı olan bunlar, mahalli halka kapalıydı. Halktan birinin bu tabakaya girmesi mümkün değildi.[42] İdarenin en üst kısmında bulunan sultan, bu sınıfın içinden kölelikten gelerek sultanlık makamına çıkabiliyordu. Çünkü bu sistemde liyakat ve sadakat çok önemliydi. Bu tabakadan gelenler, devletin başına kendi gücü ve kabiliyeti neticesinde sultanlık makamına yükselebiliyordu. Sultan, ümerâ ve askeri sınıftan oluşan bu tabaka aynı zamanda Mısır'ın iktisadi hayatını elinde tutuyordu. Ticaret bunların elinde olduğu için en zengin tabakadır. Rütbesiz bir askerin maaşı, orta dereceli bir memurun maaşından ortalama beş kat daha fazla idi. Halk, sadece dinî, adlî ve divanî görevler alabiliyorlardı.[43] Buna rağmen halk da refah içerisinde yaşıyordu. Nitekim Memlük Devleti'nin kuruluşundan önce başlamış olan ve arkası kesilmeyen göçler sebebiyle Mısır'ın nüfusu artmış ve Moğollardan kaçan Müslümanların tek sığınağı orası olmuştur. İslamî bir idare altında yaşamak isteyenler, ilim öğrenmek isteyen âlim, fakih gibi ilim erbabı olanlar ile birlikte tüccar, esnaf, sanatkâr gibi meslek sahipleri de Mısır'a göç etmişlerdir. Özellikle

[40] Yiğit, **age.**, s.379.
[41] el-Makrîzî, **İğâsetü'l-umme bi keşfi'l-ğumme**, Thk; Kerem Hilmi Ferhat, B.y.y., 2007, s. 147.
[42]Yiğit, **age.**, s. 379.
[43]**ae.,**s. 380.

Memlük Bahriye devleti döneminde Mısır'da sağlanan istikrar bu göçleri adeta teşvik ediyordu.[44] Bunun sonucunda hem sanatkârlar hem de ilim erbabı Mısır'a gelmişlerdir.

Mısır'da iktisadi hayatın büyük bölümü ziraata dayalı idi. Nil nehri ile sulanan Mısır arazileri ikta sistemiyle işliyordu. İkta sisteminde halkın işlediği arazilerden gelen mahsülün bir kısmı sultan, ümerâ ve askere verilirdi. Ziraat sonucunda ortaya çıkan dokumacılık da ön plana çıkmış ve Mısır'ın önemli gelir kaynaklarından biri olmuştu. Bunun yanında ihtiyaçtan fazla ekilen hububat ve benzeri mahsuller ihraç ediliyordu. Bu vesileyle ticaret gelişmişti.[45] Mısır'da Memlükler döneminde halkın her zaman refah içerisinde yaşadığı öne sürülemez. Çünkü Mısır'da yer yer çıkan kıtlıklar nedeniyle halk tabakası sıkıntılar çekmiştir. Ünlü tarihçi Makrîzî, Mısır'da çıkan 18 ayrı kıtlıktan bahsetmektedir. Bunlardan beşi, İslamiyet'ten önce çıkan kıtlıklar,[46]10 tanesi İslamiyet'ten sonra Memlükler dönemine kadar çıkan kıtlıklar,[47] diğer üçü ise Memlükler döneminde çıkan kıtlıklardır.[48]Memlükler döneminde çıkan kıtlıklardan biri, Hicri 736 yılında Sultan Muhammed b. Kalavun döneminde çıkan kıtlıktır. İbn Hişâm o sıralarda 27 yaşlarında idi. Makrîzî, bir- bir buçuk ay süren bu kıtlıkta insanların çok sıkıntılar çektiğini aktarmaktadır.[49]

Âlimler yönetimle halk arasında vasıta rolü oynuyorlar, toplumun şekillenmesinde en önemli fonksiyonu icra ediyorlardı. Memlükler döneminde tarihinin altın devrini yaşayan tasavvuf hareketi son derece güçlenmiş ve sosyal hayata damgasını vurmuştu.[50]

Memlükler döneminde üç çeşit kutlama şekli vardı: Birincisi, Hicri yılbaşı, Aşura günü, Mevlid kandili ve Ramazan/Kurban bayramları olmak üzere dinî günler ve bayramlar; ikincisi, cülüs ve saltanat tercihi, veliaht tayini, elçilik heyetleri karşılama ve sultanın Kahire'ye giriş /çıkış merasimlerinden oluşan resmi törenler;

[44] Yiğit, **age.,** s. 381.
[45]**a.e.,** s. 224, 227, 230.
[46]el-Makrîzî, **İğâsetü'l-umme,** s. 81-85.
[47]**ae.**,s. 85-106.
[48]**ae.**, s. 106-115.
[49]**ae.,** s. 113.
[50]Yiğit,**age.**, s. 382

üçüncüsü ise düğün, sünnet, at yarışları ve savaş oyunları merasimlerinden oluşan diğer merasimler idi. Halk da her ne kadar sultanın sarayına gitmese de kendi aralarında kutlamak şartıyla bu törenlere iştirak ederlerdi.[51]

3. İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT

İbn Hişâm Memlükler döneminde Mısır'a bağlı Kahire'de yaşamıştır. Memlükler, Bağdat'ın düşmesinden sonra Hicri 656 ile 923 yılları arasında hüküm sürmüştür. Kahire, ilk dört halife döneminden itibaren İslamî ilimlerin en önemli merkezleri arasına girmiştir. Yaklaşık iki buçuk asır süren Memlükler devleti döneminde sadece Memlükler'in değil, bütün İslam dünyasının en büyük iki kültür merkezinden biriydi. Özellikle BahriyeMemlükler'inin dönemi ilim ve kültür dönemi olarak tarihe geçmiştir. Nitekim bu dönemde âlimlerin ve teliflerin sayısı çoğalmıştır. Memlükler'de ilmî ve kültürel hayatın gelişmesinin sebeplerini birkaç maddede toplamak mümkündür:

- Memlük sultanlarının ilme, bilime önem vermeleri, bunun için özel çaba sarf etmeleri, Memlükler'in gücü ele geçirip Müslümanların hamisi konumuna gelmesi ve geniş bir sahada nüfuzlarını hissettirmeleri.
- Bağdat'ın düşmesinden sonra Müslümanların Kahire'ye yönelmeleri ve sembolik de olsa birleştirici yönünden dolayı üç yıl gibi bir boşluktan sonra hilâfet makamının Mısır'da tekrar tesis edilmesi.[52]
- Memlük Devletinin ilme ve ilim adamına özel ilgi gösteren Eyyûbî devletinden sonra gelmesi.
- Memlük ülkesinde özgür düşünce olduğu için İslam dünyasının farklı yerlerinde âlimlerin buraya göç etmesi ve buraya göç eden âlimlere özel ilgi gösterilmesi.[53]

---

[51] Yiğit,**age.**, s. 390-395.

[52] Ramazan Kazan, "el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-'Aşâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri",**Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, B.y.y., 2003, III, S. 8, s. 111.

[53]İbn Hişâm,**Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyyefîilmi'l-luğati'l-Arabîye**, Thk; Hâdî Nehr, (Mhk. muk.) Dâru'l-yâzûrî, Ammân, 2007, s. 25.

3.1. Mısır'da Yapılan İlmî Çalışmalar Ve Gelişimi

İslam dünyasının tarihte gördüğü en büyük krizlerden birinin yaşandığı sırada kurulan, Mısır ve Suriye'de halkı Moğol ve Haçlılardan kurtaran Memlük devleti, himayesine sığınan tüm Müslüman mültecilere kucak açmıştı. Bunların arasında ilimde çok ileri olan mümtaz şahsiyetler de bulunmaktaydı. Bu vesileyle Kahire şehri, ilimde ve terakkide Bağdat'ın yerini almıştı.

Memlükler döneminde meşhur olmuş ilim adamları ve edebiyatçıların nisbelerine bakıldığı zaman buraya hangi bölgeden geldikleri ve sayılarının ne kadar çok olduğu görülecektir. Nitekim Mısır'da yaşayan İbn Hallikân el-Erbilî (ö. 681/1282), Ebû Hayyân el-Endelüsî en-Nahvî (ö. 745/1344), Safiyyûdîn el-Hıllî (ö. 750/1349) ve İbn Teymiye el-Harrânî (ö. 728/1328) gibi meşhur şahsiyetlerin nisbeleri geldikleri yer ile ilgili bilgi vermektedir.[54]

İlk Memlük sultanları ve emirleri, âlimlerin sığınma noktası haline gelen Kahire'de mültecilere çok iyi davranıyorlardı Birbiriyle yarışırcasına camiler, medreseler, hânkâhlar, tekke ve zâviyeler inşa ediyorlardı. Bu durum Kahire'yi, ilmin başkenti yapmıştır.[55]

Mısır'da Memlükler döneminde kültürel açıdan önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Tarih, edebiyat, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi alanlarda öne çıkan pek çok âlim burada yetişmiş veya buraya yerleşmiştir. Bu dönemde telif edilen eserlerin, hem sayı bakımından arttığı hem de ansiklopedi ve biyografi gibi yeni biçimler kazanarak çeşitlendiği görülür.[56] Bu sahada yapılan çalışmaların ilki kabul edilen eser, İbn Hallikân'ın kaleme aldığı *Vefeyâtü'l-â'yân* adlı eserdir. Eser İslam tarihinde gelmiş geçmiş 865 seçkin şahsiyetin hayatını ele almakta olup sahasının en kapsamlı, güvenilir ve dakik olanı kabul edilir.[57]

Bu dönemde ansiklopedik ve biyografik eserlerin çoğalmasının üç sebebi vardır: 1-Moğol saldırısı sonucu kaybolan kültürel mirası yeniden oluşturma

[54]Nejdet Gürkan, **Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2000,) s. 22; Ramazan Kazan, agm.,III, S. 8, s. 111.

[55] Yiğit, **age.**, s. 243.

[56] Cengiz Tomar, "Mısır", (İlim Kültür ve Medeniyet), **DİA**, İstanbul, 2004, XXIX, 576.

[57]Şevkî Dayf, **'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Mısır),**Dâru'l-Me'ârif, Kahire, B.t.y., s. 155.

gayretinde olan müelliflerin kendilerini eser yazmaya mecbur hissetmiş olmaları. 2-Büyük düşünür, müellif ve âlimlerin yetiştiği Endülüs devleti ile yakın bir tarih yaşamaları neticesi, kültürel ve ilmî alışverişin mümkün olması. 3-İlmî yaratıcılık ruhunun kaybolması sonucu rivâyet, derleme, nakil ve iktibas anlayışının yaygınlaşması ve belli bir alanda uzmanlaşmış olan yazarların bir konuyla alakalı çok geniş bilgi verme anlayışında olmaları.[58]

Lügat alanında bu dönemde arkasında yüzlerce cilt kitap bırakan Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab* adlı meşhur eserinin yanı sıra,[59] Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1414) *el-Kâmûsu'l-muhît*'i önemli sözlüklerdendir. Ayrıca el-Feyyûmî'nin (ö. 770/1368) *el-Misbâhu'l-munîr*'i ile Ebû Bekr er-Râzî'nin (ö. 666/1267) *Muhtâru's-sıhâh*'ı ve İbn Hacer'in (852/1448) *Gırâsu'l-esâs* adlı lügat çalışmaları mevcuttur. Bu dönemde birçok ünlü ilim adamı yetişmiştir. Nitekim tefsir alanında Muhammed el-Kurtubî (ö. 671/1272), İbn Kesîr (ö. 774/1372), Celâluddîn el-Mahallî (ö. 864/1460) ile es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler mevcuttur. Hadis alanında en-Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer (ö. 852/1448), el-'Aynî (ö. 855/1451) gibi mümtaz şahsiyetler vardır. Fıkıhta ise 'İzzuddîn b. Abdusselâm (ö. 660/1262), Tâcuddîn b. Subkî (ö. 771/1369), Kemâluddîn Necmuddîn et-Tufî (ö. 716/1316), İbn Teymiye (ö. 728/1328), İbn Kayyım el-Cevzî (ö. 751/1350) ve İbn Haldûn (ö. 808/1405) gibi isimlere rastlamak mümkündür. Kelam ilminde ise et-Taftazânî (ö. 793/1391) ve Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) dönemin en meşhur âlimlerindendir.[60]

Memlükler zamanında Müslüman halkın ekseriyeti dört ehl-i sünnet mezhebinden birine mensuptu.[61] Hicri VI. asrın ikinci yarısıyla VII. asrın ilk yarısında yaşayan ve İslam dünyasının çoğunu etkisi altına alan iki tasavvufçudan Muhyiddîn-i Arabî (ö. 638/1273) Şam'da, İbnü'l-Fârîz (ö. 633/1235) ise Kahire'de yaşamıştır. Bu iki büyük şahsiyetin nüfuzları ülkede tasavvufî hayatı oldukça canlı hale getirmişti. Daha sonra ülkede Bedeviyye, Rifâiyye, Şazeliyye ve Düsükiyye tarikatlarının kurucuları ya da büyük isimleri yetişti. Bu dört tarikat ülkede en çok

[58] Kazan, agm., s. 113.
[59] Corcî Zeydân, **Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-'Arabiye**, Hindâvî, Kahire, 2013, III, 941.
[60] Kazan, agm., s.112.
[61] Yiğit, **age.**, s. 383.

nüfusa sahip olan tarikatlardır. Memlükler zamanında tasavvuf hareketi tarihinin altın çağını yaşıyordu. Sultanlar ve ümera sınıfı da bunları destekliyordu. Bu vesileyle hânkâh, zâviye ve ribâtlar inşa ediliyordu.[62]Farsça kökenli olan hângâh kelimesi hânkâh olarak Arapçalaştırılmış ve bu şekliyle yaygınlık kazanmıştır.[63]

Hicri yedinci ve sekizinci asırlarda altın çağını yaşayan tarikatlar Hicri dokuzuncu asırda çözülmeye başlamış ve aslî vazifelerini unutup birbiriyle çekişmeye başlamışlardır. Tasavvufun, din ve diyanet bilmeyen kişilerin eline düşmesi ve bazı konularda sözü edilen kişilerin aşırıya kaçması gibi nedenler bu çözülmeyi hızlandırmıştır.[64]

3.2. Mısır'da İlmin Gelişmesine Öncülük Eden Eğitim Kurumları

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemde Kahire, ilim ve kültür açısından merkezi bir yere sahipti. Kahire'de ilmin ilerlemesine öncülük eden ve gelişmesini sağlayan kurumlar, hiç şüphesiz cami, medrese, tekke ve zâviyelerdir. Bunların bir kısmı Memlükler'den önce yapılmış bir kısmı ise Memlükler döneminde yapılmıştı. Medreselerin yanında camiler de ilmin gelişimine çok katkı sağlamıştır. Camiler aynı zamanda birer ilim yuvaları idi. Camilerde dinî ilimlerin yanında tıp gibi diğer ilimler de öğretiliyordu. Cami ve mescitler, önceden olduğu gibi medreselerin yaygınlaşmasından sonraki dönemde de birer okul, eğitim ve öğretim kurumu olmaya devam etmiştir. Kahire, Dımaşk ve diğer merkezlerin büyük camileri, zamanın büyük âlimlerinin ilim meclislerinin kurulduğu mekânlardı.[65] O dönemde Kahire'de en önemli camilerden birkaçına değinmek yerinde olacaktır:

Kahire'de bulunan Amr b. As Camii, çok eski bir cami olup Tacu'l-cevâmi (camilerin tacı) diye meşhur olmuştur. Mısır'da bilinen ilk inşa edilmiş camidir. Kahire'de bulunan bu camide fıkıh öğrencileri için sekiz dershane mevcuttu.[66]Amr b.

[62]**ae.,**s. 386.
[63] Süleyman Uludağ, "Hânkâh" **DİA,** İstanbul, 1997, XVI, 42.
[64]Yiğit, **age.**, s. 389.
[65]**a.e,** s. 249.
[66]**ae.**,s. 249.

As (ö. 43/664) tarafından inşa edilip çevresi bahçelerle donatılmış bir cami idi. Bu camide 80'e yakın sahabenin namaz kıldırdığı rivayet edilir.[67]

Kahire'de bulunan İbn Tolun Camii'nde dört mezhep fıkhı okutulan dershaneler mevcuttu.[68]Abbas Ahmed b.Tolun (ö. 270/884) tarafından Hicri 266 yılında inşa edilmiştir. Daha sonra restore edilip içinde tefsir, fıkıh, hadis, tıp ve astronomi dersleri verilmek suretiyle ders halkaları tertip edilmiştir. Bu caminin yöneticiliğini İbn Hişâm'ın hocası olan Bedruddîn İbn Cemâ'a (ö. 733/133) yapmıştır. Daha sonra cami yöneticiliğini 'İzzuddîn b. Cemâ'a (ö. 767/1366) üstlenmiştir.[69] İbn Hişâm'ın Bedruddîn İbn Cemâ'a'nın öğrencisi olduğunu göz önünde bulundurulduğunda bu camide tedrisat gördüğünün kuvvetle muhtemel olduğunu söylenebilir.

Kahire'nin en önemli öğretim kurumlarından biri de Cevher es-Sıkıllî (ö. 381/1366) tarafından Hicri 361 yılında inşa edilen ve Hicri 664 yılında Baybars tarafından tamir ettirilerek yeniden açılan Ezher Camii idi.[70] Ezher Camii, Baybars döneminde restore edilmiştir. Bu camide başta Kur'ân ve tilaveti olmak üzere fıkıh, tefsir ve nahiv dersleri verilmiştir.[71]

Memlük sultanlarından Baybars el-Çâşnigîr (ö. 709/1310) tarafından tamir edilen Hâkim Camii'nde ise dört mezhep fıkhı okutulması geleneği başlatılmış ve hadis müderrisi olarak Sa'düddîn el-Hârisî, nahiv hocası olarak da meşhur Ebû Hayyân el-Endelüsî tayin edilmişti.[72]

Memlükler döneminde ise Melik Nâsır, Ka'le, Ravda ve Koson camileri gibi birçok cami inşa edilip ibadethane görevi yanında ilim tedrisi için kullanılmıştır.[73]

Mısır'da eğitim ve öğretimin görüldüğü bir diğer yer ise medreselerdir. İslam dünyasında medreselerin yeri ve önemi büyüktür. Diğer İslam coğrafyalarında olduğu gibi Kahire'de de medreselerin, ilmin yayılmasında ve gelişmesinde rolü

[67] es-Suyûtî, **Husnü'l-muhâdera fî tarihi Mısr ve'l-Kahire**, , B.y.y., 1967, I, 132.
[68] Yiğit, **age.**, s. 249.
[69] 'Avad, **age.**, s. 48.
[70] Yiğit, **age.**, s. 249.
[71] 'Avad, **age.**, s. 48.
[72] Yiğit, **age.**, s. 249.
[73] 'Avad, **age.**, s. 50.

büyüktür. Bu medreselerde meşhur büyük âlimlerin bir kısmı müderrislik yapmıştır. Burada Eyyûbîler zamanından kalma birçok medrese bulunuyordu. Memlükler zamanında yapılanlarla birlikte sayıları yetmişe kadar çıkmıştır.[74] İbn Hişâm döneminde Memlük devleti, Eyyûbîler zamanından itibaren çok sayıda medreseye sahipti. Memlük sultanları ve büyük emirler, medrese, cami, hânkâh ve zâviye inşa ettirmek hususunda âdeta birbiriyle yarışarak, bu eğitim kurumlarının sayısını daha da artırdılar. Buralara vakıflar tahsis ettiler. Hocalar ve talebelerine dolgun ücretler ödediler. Onların tüm ihtiyaçlarını karşıladılar. Onların bu tutumunun da medreselerin gelişmesinde çok önemli rolü olmuştur. Hatta bazı Memlük sultanları adı geçen medreselerde bizzat dersleri takip etmişlerdir.[75]

Kahire'de bulunan medreselerin büyük çoğunluğu ehl-i sünnete mensup dört mezhepten birine aitti. Fıkıh medreselerinin yanında Dâru'l-Kur'ân (Kıraat ve tefsir medresesi) ve Dâru'l-hadis (Hadis medresesi)ler de mevcuttu. Medreselerin bu derece artması ilmi faaliyeti oldukça yaygınlaştırmıştır. Medreselerde çeşitli dinî ve aklî ilimlerin bir arada okutulması sayesinde öğrencilerin birkaç ilim dalında birden yetişmesine imkân hazırlıyordu. Bu imkân, mezkûr ilim alanlarında yeterli genel kültüre sahip ansiklopedist âlimlerin yetişmesine zemin teşkil etti. Nitekim Memlükler dönemi ilmi hareketinin en önemli özelliklerinden biri çok sayıda ansiklopedist âlim yetiştirmesidir.[76]

Memlükler döneminde faaliyet gösteren en önemli medreseler şunlardır:

Selâhaddîn Eyyûbî tarafından inşa edilen Salâhiye Medresesi,[77] Melik Kâmil tarafından inşa edilen Kâmiliye Medresesi,[78] Zâhir Baybars tarafından inşa edilen Zâhiriye Medresesi[79] ve Muhammed Kalavun'un Hicri 703 yılında tamamladığı Nâsıriyye Medresesi,[80]

İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemde Mısır'da ilmin gelişmesine hem cami ve medreseler hem de ribât, tekke ve hânkâhlar etki etmiştir. Hânkâhlar, sûfilerin ibadet yaptığı ve ilim öğrendiği yerlerdir. Memlükler zamanında sayıları oldukça artan,

[74] Bkz. el-Makrîzî, **Hıtat,** II, s. 362-405; Yiğit, **age.**, s. 244.
[75]Yiğit, **age.**, s. 245.
[76] **ae.,** s. 248.
[77] el-Makrîzî, **Hıtat**, II, 374; 'Avad, **age.**, s. 53.
[78] el-Makrîzî, **Hıtat,** II, 375; 'Avad, **age.,** s. 54.
[79]el-Makrîzî, **Hıtat,** II, 378.
[80] el-Makrîzî, **Hıtat**, II, 363; 'Avad, **age.**, s. 55.

hânkâh ve ribâtlar, müridlerin barınağı olmanın yanında tasavvuf ve diğer dini ilimlerin tedris edildiği birer eğitim-öğretim müessesesiydi.[81] Mısır tarihçisi el-Makrîzî, Kahire'de bulunan hânkâh,[82]ribât[83] ve zâviyeleri[84] ayrı ayrı başlıklar altında ele almıştır. Bu başlıklar altında 22 hânkâh, 12 ribât, 26 zâviye hakkında bilgi vermektedir.[85]

Kadınlara mahsus ribâtlar da mevcut olup kadın şeyh gözetimindeki bu müesseselerde, tasavvufî ve fıkhî eğitim verilmekteydi.[86]

O dönemde Kahire'de bulunan en önemli hânkâhlar şunlardır:

Selâhaddîn Eyyûbî tarafından hânkâha çevrilen Saidu's- Su'adâ Hânkâhı,[87] Emir Seyfuddîn Şeyhu'l-Ömerî tarafından inşa edilenŞeyhu Hânkâhı,[88]Rukneddîn Baybars tarafından Hicri 707 yılında inşa edilen BaybarsiyyeHânkâhı,[89]

Ünlü tarihçi Makrîzî'nin, ilim yuvaları arasında zikrettiği başka bir kurum ise hastanelerdir. Hastaneler, bünyelerindeki tıp külliyeleriyle tıp ilminin öğretildiği en önemli müesseselerdi. Bu hastaneler tedavi bölümlerinin yanında öğretim birimlerini de ihtiva ediyordu.[90]Makrîzî, Kahire'de bulunan ve faaliyet gösteren altı hastaneden bahsetmektedir.[91]

3.3. Mısır Dil Ekolü Ve Dil Çalışmaları

Mısır'da nahvin gelişmesine katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri de nahiv ekolüdür. Bilindiği gibi Arap âleminde nahiv çalışmaları erken dönemde başlamıştır. Bu vesileyle Basra ve Kûfe dil ekolleri kurulmuştur. Mısır'da yaşayan bazı âlimler bu ekollerde ders almak suretiyle tekrar Mısır'a geri dönmüşlerdir.[92]

---

[81] Yiğit, **age.**, s. 249.
[82]el-Makrîzî, **Hıtat**, II, 414-427.
[83]**ae.**, II, 427-430.
[84]**ae.**, II, 430-436.
[85]**ae.**, II, 414-436.
[86]**ae.**,II, 428; Yiğit, **age.**, s. 250.
[87] el-Makrîzî, **Hıtat**, II, 415; 'Avad, **age.**, s. 57; İbnTağrîberdî, **el-Minhelu's-sâfî,** I, 179; İbnTağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire,** VII, 4.
[88] el-Makrîzî, **Hıtat,** II, 421; Yiğit, **age.,** s. 250; 'Avad, **age.,** s. 58.
[89] el-Makrîzî, **Hıtat**, II, 416; Yiğit, **age.**, s. 250; 'Avad, **age.**, s. 59.
[90] Yiğit, **age.,** s. 250.
[91]el-Makrîzî, **Hıtat**, II, 405- 409.
[92] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye**,(Mhk. notu) s. 32.

Mısır nahiv medresesinin kuruluşu kıraat âlimi olan Verş (ö. 197/812) tarafından gerçekleştirildi. Bu nahiv ekolünün temellerini Verş atmıştır. Kıraat âlimi olan Verş ve öğrencileri kıraat farklarını ve çeşitlerini incelemek ve nahivle alakasını araştırmak için mezkûr ekolün temellerini atmış ve kavâid, nahiv ve sarf dersleri koymuşlardır.[93] Mısır'da müstakil olarak nahiv çalışmalarını başlatan kişi ise 'Vellâd' olarak bilinen Velîd b. Muhammed et-Temîmî'dir. Medine ve Basra gibi kentlerde ilim tahsil eden Vellâd, meşhur nahivci Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'den (ö. 175/7191) nahiv dersleri almış ve Mısır'a geri dönmüştür.[94] Mısır'a Basra ekolünün görüşlerini ilk taşıyan Vellâd olduğu gibi Kûfe ekolünün görüşlerini Mısır'a taşıyan ise Ebû Hasan el-E'azz'dır. Bu şekilde Mısır'da Basra ve Kûfe karışımlı bir ekol ortaya çıkmıştır. Daha sonra Ahmed b. Cafer ed-Dîneverî Basra'ya gitmiş orada el-Mâzinî'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eseriniokumuş, daha sonra es-S'aleb ve Müberred'den ders aldıktan sonra Mısır'a dönmüştür. Bu âlim Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilaflarını ele alan *Muhazzeb* adlı bir kitap kaleme almıştır. ed-Dîneverî'nin öğrencisi ve Vellâd'ın oğlu olan Muhammed b. Vellâd (ö. 298/911), Bağdat'a gitmiş ve el-Müberred'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserini okumuş ve Mısır'a dönerek *el-Munemmek* adında bir kitap kaleme almıştır.[95]Öte yandan Basra, Kûfe ve Bağdat dil ekolleri de bu dönemde faaliyet göstermekte idi. Bu medreselerde okutulan dersler ve çıkan sonuçlar ile çözülen meseleler, burada okunup daha sonra Mısır'a hicret eden âlimler tarafından Mısır'a intikal ettiriliyordu. Bu âlimlerden Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735), meşhur âlim Ebû'l-Esved ed-Düelî'den (ö. 69/689) ders alıp önce Medine'ye daha sonra Mısır'ın İskenderiye şehrine gitmiştir. Burada 10 sene ders verip öğrenciler yetiştirmiştir. Daha önce geçtiği gibi Vellâd el-Mesadirî et-Temimî el-Basrî ise meşhur Halil İbn Ahmed el-Ferâhîdî'den ilim tahsil ettikten sonra Mısır'a gitmiştir.[96]

[93]İbn Hişâm, el-**Câmi'u's-sağîr fî'n-nahv**, Thk: Ahmed Mahmûd el-Hermîl, (Mhk. muk.) Kahire, 1980, s. 8.
[94] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye**,(Mhk. notu) s. 32.
[95]**ae.,**(Mhk. notu) s. 33.
[96] Hadice el-Hadisî, **el-Medârisu'n-nahviyye**, Dâru'l-Emel, Ürdün, 2001, s. 268.

Mısır'da nahiv ilmini geliştiren etkenlerden biri de Endülüs'ten Mısır'a hicret eden âlimlerdir. Söz konusu âlimler, Mısır'a yerleşmiş ve ilimlerini yaymışlardır. Bu vesileyle o dönemin yıldızları sayılabilecek öğrenciler yetiştirmişlerdir.[97]

Mısır dil ekolünü besleyen başka bir etken ise hac döneminde Bağdat, Kûfe, Basra gibi yerlerdetedrisâtgörmüş âlimlerle görüşüp bilgi alışverişinde bulunulmasıdır. Bu bilgi alış verişi çoğunlukla Hicri II. asırda gerçekleşmiştir.[98] Aynı şekilde Bağdat ve Basra ekollerinin geliştiği dönem de yine Hicri II. asırdır. İkinci asırdan sonra Mısır, Şam, Irak, Endülüs ve Fas ûlemâsı arasında görüşmeler olmuştur. Bu görüşmeler neticesinde özellikle Arap grameriyle ilgili çok kazanımlar elde edilmiştir. Böylece Bağdat'tan Mısır'a çok sayıda nahiv kitabı nakledilmiştir. el-Ferrâ'nın (ö.207/822)*Me'âni'l-Kur'ân* adlı kitabı, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitabı* ve Ahmed İbn Cafer ed-Dîneverî'nin *Muhazzeb* adlı kitabı bunlara örnek olarak verilebilir. Mısır nahiv ekolü incelendiğinde buraya gelen kitapların veya konuların çoğunun Basra ekolünden alındığı görülecektir.[99]

Hicri IV. Yüzyılda Mısır'da nahiv alanında çalışma yapan nahivcilerden bazıları şunlardır: Ali b. Hasan el-Hûnâî (ö. 320/932) ve Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Vellâd (ö. 332/ 944). Bunlar Bağdat'a gidip nahiv öğrendikten sonra Mısır'a gelmişlerdir. Bundan dolayı Mısır'da bağımsız bir dil ekolü kurulmayıp Kûfe ve Basra karışımı bir dil ekolü oluşmuştur. Ancak Basra ekolü daha erken dönemlerde Mısır'a girmiş olacak ki Mısırlı nahivciler daha çok Basra ekolünden etkilenmişlerdir.[100] Mısır nahiv ekolü, Hicri dördüncü yüzyıla kadar Basra ekolünden etkilenmiş ve oradan gelen âlimler daha çok Mısır ekolünde hocalık yapmış ve Basra ekolünün yöntemini uygulamıştır. Mısır nahiv ekolü, dördüncü yüzyıldan itibaren sırasıyla Bağdat, Basra, Kûfe ve tekrar Bağdat ekollerinin yöntemini benimsemiştir.[101]Bazen Mısırlı nahivciler Irak'a gidip Bağdat ekolünden olan nahivcilerden nahiv konularını aldıkları gibi bazen de Bağdatlı nahivciler Mısır'a

[97] Muhammed Tantâvî, **Neş'etu'n-nahvi ve târîhu eşhuri'n-nuhât**,Mektebetü ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, B.y.y., 2005, s. 212.
[98]el-Hadisî, **age.**,s. 269.
[99]el-Hadisî, **age.,**s. 270.
[100] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye**,(Mhk. notu), s. 33.
[101] Şevkî Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye**, Dâru'l-meârif, Kahire, 1968, s. 371.

yerleşmek suretiyle fikirlerini Mısır'a taşımışlardır.[102] Daha sonra Kûfe ekolünden olan el-Kisâî ve el-Ferrâ'nın öğrencileri ve telifatları tarafından Kûfe dil ekolünün görüşleri Mısır'a taşındı ve böylece Mısır nahiv ekolü Basra, Kûfe ve Bağdat görüşlerinden etkilenmiş bir ekol haline geldi.[103]

Mısır nahiv ekolü, Eyyûbîler dönemi ile birlikte nahiv alanında büyük gelişmelere imza atmıştır. Bu dönemde nahiv alanında önemli âlimler yetişmiştir: Süleyman b. Benîn, İbn Mû'it, İbn Rumâh, es-Sehâvî, Bahaddîn b. Nehhâs (ö. 698/1299) ve İbn Ümmü Kasım[104] gibi âlimler bunlardan sadece birkaçıdır.

Mısır nahiv ekolü, Abdullatif b. Murahhal (ö. 744/1343)ve Ebû Hayyân el-Endelüsî tarafından geliştirilmiş[105] ve İbn Hişâm ile birlikte daha parlak bir dönem yaşamıştır. Âlimlerin büyük övgüyle bahsettiği İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* adlı eseri nahiv alanında çığır açmıştır.

Mısır'da Hicri sekizinci yüzyıl itibarıyla nahiv alanında telifler başlamış ve bu gelenek şerh ve haşiyelerle devam etmiştir. Hicri üçüncü asırdan sonra ilmî ve kültürel anlamda en gelişmiş asır, Hicri sekizinci asır, İbn Hişâm'ın yaşadığı asır olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, âlimlerin çokluğu ve kültürel mirasın varlığı ile anılan bir dönemdir. Hicri yedinci asırda Moğol istilasına maruz kalan İslam dünyasında aynı zamanda ilmî ve kültürel hayat da olumsuz etkilenmişti. İslam âleminde ilmî ve kültürel uyanış Hicri sekizinci asırda tekrar Mısır'da inşa edilmiştir.[106] Bu dönemde, sekteye uğrayan ilim merkezleri (medrese, cami, ribât, hânkâh v.b.) tekrar hizmete açılmış ve bu eğitim müesseselerine yenileri eklenmiştir.

Bu dönemde hem medrese ve camiler açılmış hem de nahivciler yetişmiştir. İbn Manzur'un *Lisanu'l-'Arab* adlı kitabı gibi bazı önemli çalışmalar bu dönemde telif edilmiştir. Osman b. el-Hâcib (ö. 646/1248) ve İbn Mâlik el-Endelüsî (ö. 672/1274) gibi önemli nahivciler İbn Hişâm'ın dönemine yakın olan Hicri yedinci yüzyılda yetişmiştir.[107] Mısır'da hüküm süren Memlükler dönemine rastlayan bu

[102] el-Hadisî, **age.**, *s. 362*.
[103] el-Hadisî,**age.**,*363.*
[104] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye,** s. 371.
[105] İbn Hişâm, el-**Câmi'u's-sağîr**,(Mhk. muk.) s. 8.
[106]www.alukah.net/culture, *(el-hayâtü'l-'ilmiyye fî 'asri'l-memâlîk*), Erişim; 05.01.2016,10:35.
[107] İbn Hişâm, **el-Câmi'u's-sağîr**, (Mhk. muk.) s. 8.

zamanda, ilmî faaliyetler arasında Arap dili alanındaki çalışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Arap dili gramerinin en mühim temsilcilerinden sayılan pek çok âlim, bu dönemde yetişmiştir.

İbn Hişâm'ın yaşadığı Hicri sekizinci asırda özellikle Arap dili alanında gerek telifler gerekse şerhler çoğalmıştır. Ayrıca bu dönemde önemli nahivciler yetişmiştir. İbn Hişâm'ın *el-Muğnî*'si, İbn Mâlik'in *el-Elfiye*'si, İbn Hâcib'in el-*Kâfiye'*si gibi önemli nahiv kitapları bu yüzyılda şerh edilmiştir. Bundan dolayı bu döneme metin ve şerhler dönemi denilmiştir.[108] Bu dönemde Mısır'da yaşayan ve orada faaliyet gösteren en önemli nahivciler şunlardır:

1. İbn Nehhâs: Asıl adı Abdullah Muhammed b. Bahaddîn b. İbrahim el-Halebî'dir. Halep'te dünyaya gelen ve ilköğrenimini Halep'te yapan İbn Nehhâs, Mısır'a göç etmiş ve orada adını meşhur dil âlimleri arasında yazdırmayı başarmıştır. Teliften daha çok ders vermeyi ilke edinmiş olmalı ki sadece İbn 'Usfûr'un (669/1270) bir kitabına yazdığı şerh dışında başka telifine rastlanamamıştır. 698/1299 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[109]

2. el-Murâdî: Asıl adı, Hasan b. Kâsım el-Mısrî'dir. Ebû Hayyân gibi bazı önemli hocalardan ders alan el-Murâdî, *Şerhu'l-Mufassal*, Ş*erhu't-teshîl* ve *el-Cinnî'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî* gibi önemli telifleri vardır. İbn Hişâm, *Muğnî*adındaki kitabını yazarken el-Murâdî'nin *Cinnî'd-dânî* adlı kitabından faydalandığını aktarılmaktadır. 749/1348 yılında Kahire'de vefat etmiştir. [110]

3. İbn 'Akîl el-Hemedânî: Asıl adı Abdullah Bahaddîn b. Abdurrahman el-Halebî'dir. Ebû Hayyân gibi önemli âlimlerin yanında okumuş ve Arapçada ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Kahire'de faaliyet gösteren eğitim merkezlerinin (Cami, medrese, hânkâh v.b.) çoğunda müderrislik yapmanın yanında telifleri de mevcuttur. *Şerhu't-teshîl, Şerhu elfiyeti İbn Mâlik ve Tekmîlu'l-mekâsıd* bunlardan bir kaçıdır. 769/1368 yılında Mısır'da vefat etmiştir.[111]

---

[108] Tantâvî, **age.,** s. 213.
[109]**ae.,** s. 216.
[110]**ae.,***s.* 217.
[111] Tantâvî, **age.**, s. 221.

4. İbn Sâiğ ez-Zümürrüdî: Asıl adı Muhammed Şemsuddîn b. Abdurrahman'dır. İbn Murahhal ve Ebû Hayyân gibi önemli âlimlerden ders almıştır. En önemli şerhleri: *Şerhu Elfiye*, *İ'râb-u lâ ilâhe illallah*, *Tezkire* ve *Haşiyetu 'alâ'l-Muğnî*'dir. Mısır'da yaşayan İbn Sâiğ,776/1374 yılında vefat etmiştir.[112]

5. Nâziru'l-Ceyş: Asıl adı Muhammed Muhibbiddîn b. Yûsuf'tur. Halep'te dünyaya gelmiş ve daha sonra Kahire'ye gelmiştir. Ebû Hayyân gibi önemli âlimlerden ders alan Nâziru'l-Ceyş, Arapçada mahir bir âlim olmuştur. En önemli eseri *Şerhu't-Teshîl'dir*. 778/1376 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

6. İbn Cemâ'a: Asıl adı Muhammed 'İzzuddîn b. Ebî Bekr b. Abdulaziz'dir. Nâziru'l-Ceyş gibi önemli âlimlerden ders almıştır. İbn Hişâm'ın bazı eserlerini şerh eden İbn Cemâ'a, 819/1416 yılında vefat etmiştir.[113]

İbn Hişâm'dan hemen sonraki asırda da (Hicri dokuzuncu asır) Mısır'da çok önemli nahivciler yetişmiştir. *Muğni'l-lebîb'i* şerheden ed-Demâmînî (ö. 827/ 1414), eş-Şumunnî (ö. 827/1414), *Tevdih* adlı kitabı şerheden Halid el-Ezherî[114] (ö. 905/1500), *el-Eşbâh ve'n-nezâir, el-İktirâh ve Hem'ul-hevâm'i* adlı eserlerinmüellifi es-Suyûtî ve *Elfiye'*yi şerheden el-Eşmûnî (ö. 929/1523), *Kavâ'idu'l-i'râb'ı* şerheden el-Kâfiyeci (ö.879/1474) bunlardan sadece bir kaçıdır.[115]

[112] **ae..**s. 222.
[113] **ae.,** s. 223.
[114] Corcî Zeydân, **age.**, III, 949.
[115] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye**, s. 372.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. HAYATI

1.1. Adı Ve Nesebi

İsmi ve tam künyesi, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh İbn Hişâm el-Ensârî en-Nahvî el-Hanbelî el-Mısrî[116] olan müellif, Ebû Muhammed ve İbn Hişâm künyeleriyle meşhur olmuştur. İbn Hişâm künyesi daha fazla öne çıktığı için bu çalışmamızda İbn Hişâm künyesini kullanacağız. *ed-Dureru'l-kâmine* ve *Rihânetü'l-edeb* gibi bazı kaynaklarda "Abdullâh b. Yûsuf" kısmı iki kere zikredilmektedir.[117] Doğrusu ise "Abdullâh b. Yûsuf" kısmının bir sefer yazılmasıdır.[118]

Aslen Mısırlı olan İbn Hişâm, orada doğmuş ve büyümüştür. Bundan dolayı el-Mısrî nisbesiyle anılmıştır. Soyu Hazreç kabilesine dayandığı için el-Ensârî nisbesiyle anılmış, nahiv alanında otoritesini kabul ettirdiği için en-Nahvî nisbesiyle anılmıştır. Şâfiî fıkhında derinleşen İbn Hişâm, eş-Şâfiî nisbesiyle anıldığı gibi

---

[116] eş-Şevkânî, **age.,** I, 276; İsmail PaşaBağdadî, **Hediyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn,** Dâru ihyâi't- türâsi'l-'Arabî, Beyrut, B.t.y., I, 465; İbn Hişâm **Câmi'u's-sağîr fi'n-nahv**, s. 7.

[117] İbn Hacer el-'Askalânî, **ed-Dureru'l-kâmine fî a'yani'l-mieti's-sâmine**, Dâru'l-ciyl, Beyrut, 1993, II, 308.

[118] ed-Demâmînî, **age.**, s. 17.

ölümünden beş yıl önce Hanbelî mezhebini benimsediği[119] için el-Hanbelî nisbesiyle de anılmıştır.

1.2. Doğumu

Faziletli ve meşhur bir âlim olan Ebû Muhammed İbn Hişâm, 5 Zilkade Hicri 708 yılında[120] Kahire'de dünyaya gelmiştir.[121] Bazı kaynaklar doğum tarihini 6 Zilkade olarak[122] nakleder. Ancak İbn Hişâm'ın doğduğu ay, yer ve yıl hakkında bütün kaynaklar ittifak etmektedir.[123] Buna göre İbn Hişâm, Hicri Zilkade 708[124] ve Miladi Mayıs 1309 yılında dünyaya gelmiştir.[125]

1.3. Vefatı

İbn Hişâm Hicri 5 Zilkade 761 tarihinde Cuma gecesi ve Miladi 1360 yılında Kahire'de vefat etmiştir. İbn Hişâm'ın vefat ettiği sene ihtilaflı olmakla beraber Hicri 761 tarihi en doğru tarih olarak kabul görmüştür.[126]*Keşfuz-zunûn*müellifi Kâtib Çelebi, İbn Hişâm'ın vefat tarihini Hicri 761,[127] 762[128] ve 763[129] olarak kitabının muhtelif yerlerinde farklı olarak vermektedir. Aynı şekilde *Hediyyetu'l-'ârifîn*müellifi İsmail el-Bağdadî, İbn Hişâm'ın vefat tarihini kitaplarının muhtelif yerlerinde farklı olarak vermektedir. Mesela *Îzâhu'l-meknûn'da* İbn Hişâm'ın vefat tarihini Hicri 761 ve 763 olarak vermektedir.[130]*Hediyyetu'l-'ârifîn'*de ise vefat

---

[119] eş-Şevkânî, **age.,**I, 276; İbn Hacer, **age.,** II, 308; İbn Hişâm, **Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd,** Thk; Abdussabûr Abdulkadir et-Tavîl, (Mhk. muk.), Mektebetü'l-İslamiyye, Kahire, b.t.y., s. 45; Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm el-Ensârî", **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 74.

[120] es-Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69; eş-Şevkânî, **age.,** I, 276; ez-Ziriklî, **age.,** IV, 147.

[121] Dayf, **'Asru'd-duvel**, s. 346; ez-Ziriklî, **age.,** IV, 147.

[122] İbn Hişâm, **Câmi'u's-sağîr**, (Mhk. muk.), s.7.

[123] İbn Hacer, **age.**, II, 308; es-Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69; eş-Şevkânî, **age**., I, 276; ez-Ziriklî, **age.**, IV, 147; Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifî'l-kutubi'l-Arabiyye,** B.y.y.,B.t.y., II, 36; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 329; İsmailel-Bağdadî, **Hediyyetü'l-'ârifîn**, I, 365.

[124] İbn Hişâm, **Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik,** Thk: Muhammed MuhyiddînAbdulhamîd, (Mhk. muk.) Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, B.t.y., I, 6.

[125] İbn Hişâm, **Câmi'u's-sağîr**, (Mhk. muk.) s. 7.

[126] İbnTağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire**, X, 262-263; eş-Şevkânî, **age.,** I, 277; es-Safedî, **age.**, I, 6; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 330.

[127] Kâtib Çelebi, **Keşfu'z- zunûn 'an esmai'l-kutubi ve'l funûn,**Thk: Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge, Maarif matbaası, İstanbul, 1941, II, 1332.

[128] Kâtib Çelebi***, age.,*** I, 124, 406; II, 1352.

[129]**ae.,** II, 563-564.

[130] İsmail el-Bağdadî, **İzahu'l-meknûn fî zeyli 'alâ keşfi'z-zunûn**, Dâru ihyâi't- türsi'l-Arabî, Beyrut, b.t.y., II, 243, 607.

tarihini Hicri 763 olarak vermektedir.[131] Kimi tarihçiler ise İbn Hişâm'ın, Zilkadenin ikinci gününde vefat ettiğini[132] ve Kahire'deki Sûfiye mezarlığına defnedildiğini nakletmektedir.[133]

2. İLMİ YÖNÜ

2.1. Tahsili

İbn Hişâm tahsilini Kahire'de yapmıştır. Küçük yaşlardayken ilmîtedrise başlamış ve ilk önce Kur'ân'ı ezberleyerek hafız olmuştur. Daha sonra diğer ilimleri öğrenmek için cami ve medreseleri gezmiştir. Çeşitli hocalardan ders almış olan müellifin yaşıtlarını, hatta Arapçada hocalarını bile geçtiği söylenmiştir.[134] İbn Hişâm, Arapça ile ilgili temel bilgilerini İbnü's-Serrâc ve Abdullâtif b. Murahhal'dan almıştır.[135] Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin yanında Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın divanını okumuştur. Mısır'ın meşhur âlimlerden Şâfiî fâkihi ve muhaddis olan Tacûddîn et-

[131]İsmail el-Bağdadî**, Hediyyetü'l-'ârifîn**, I, 365.
[132]el-Makrîzî, **es-Sulûk**, IV, 248.
[133] İbnTağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire**, X, 262-263; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 330; İbn Hişâm, **Câmi'u's-sağîr**, (Mhk. muk.) s. 9.
[134] ed-Demâmînî, **age.**, s. 18.
[135] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 74.

Tebrizî'den (ö. 746/1345) hadis ve Şâfiî fıkhı öğrenmiş, Tacûddîn el-Fâkihânî'den (ö. 731/1331) onun *Şerhu'l-İşâre* adlı eseriniokumuştur. *Şâtibiyye*'yi de İbn Cemâ'a'dan (ö. 733/1333) dinlemiştir.[136] İbn Hişâm, ayrıca Ezher camii, Husnî camii, Kâmiliye medresesi ve Kubbetü'l-Mansûriyye gibi cami ve medreselerde de ilim tahsil etmiştir.[137]

2.2. Hocaları

İbn Hişâm hem değerli hocaların yanında ilim tahsil etmiş hem de değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Ancak diğer âlimlere nispeten İbn Hişâm'ın hocaları çok fazla değildir. Buna rağmen ilimde yetkin bir âlimdir. Bu durum, İbn Hişâm'ın eğitim görürken ne kadar kararlı olduğunun göstergesidir.[138] Kaynaklarda geçen belli başlı hocaları şunlardır:

1.1. Tâcuddîn Fâkihânî

İbn Hişâm nahiv derslerini Tâcuddîn Fâkihânî,[139] İbnü'l-Murahhal[140] ve Tâcuddîn Tebrîzî'[141] den almıştır. İskenderiyeli olan ve Hicri 654 yılında doğup 731 yılında vefat eden Tâcuddîn Fâkihânî, İbn Hişâm'ın nahiv hocalığını yapmıştır. *Şerhu'l-İşâre* adında bir eseri olup İbn Hişâm bu eseri son varağı hariç, onun yanında okumuştur.[142] Kaynaklar bu eserle ilgili sadece son varağı bu hocanın yanında okumadığını aktarırlar. Ancak bunun sebebi bilinmemektedir.

1.2. Abdullatif b. Murahhal

İbn Hişâm özellikle İbnü'l-Murahhal'dan faziletli biri olarak bahsetmiş ve Ebû Hayyân'dan daha faziletli olduğunu söylemiştir. 744/1343 yılında vefat eden İbnü'l- Murahhal, İbn Hişâm için önemli bir yere sahipti. Hatta İbnü'l- Murahhal

---

[136] Yûsuf b. İlyân Serkîs, **Mu'cemü'l-metbûâti'l-Arabiyye ve'l-mu'ribe**, Matbaatü's-Serkîs, Mısır, 1928, I, 274.
[137] ed-Demâmînî, **age.,** s. 19.
[138] ed-Demâmînî**, age.,** s. 24.
[139] İbn Hacer, **age.,** III, 178-179; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 169.
[140] eş-Şevkânî, **age.,** I, 277.
[141] İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 255-257.
[142] İbn Hacer, **age.,** III, 178.

hakkında "*İbn Hişâm onu gölge gibi takip ediyor.*" sözü söylenmiştir.[143] Arapça ile ilgili temel bilgilerini onun yanında öğrenmiştir.[144]

1.3. Tâcuddîn et-Tebrîzî

Hicri 667 yılında Azerbaycan'ın Erdebîl kentinde doğan ve hac dönüşü Hicri 722 yılında Kahire'ye yerleşen Ebû Hasan Tâcuddîn el-Erdebîlî et-Tebrîzî, 746/1345 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[145] Bu âlim daha çok hadis ilmiyle uğraşmakla beraber nahiv, fıkıh, hesap ve ferâiz ilminde de yetkin biridir.[146] İbn Hişâm, et-Tebrîzî'den nahiv ve onun bir hadisçi olması hasebiyle hadis dersleri almıştır.

1.4. İbnü's-Serrâc

Şemsuddîn İbn 'Ayn ed-Dımaşkî İbnüs-Serrâc, Hicri 668 yılında dünyaya gelmiştir. Moğol baskısından kaçıp Kahire'ye yerleşen İbnüs-Serrâc, önceleri ticaretle uğraşmış ve ardından ilimle meşgul olmuştur. [147]Kur'ân kıraatında iyi bir yere sahip olan İbnü's-Serrâc, İbn Hişâm'ın kıraat alanındaki en önemli hocasıdır. 747/1346 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[148]

1.5. Ebû Hayyân

Hicri 654 yılında Endülüs Gırnata'da dünyaya gelmiş ve 745/1345 yılında Kahire'de vefat etmiştir. İbn Hişâm, Ebû Hayyân'dan Züheyr b. Ebû Sülma el-Müzenî'nin divanını okuyarak edebiyat derslerini almıştır. Bu hocanın yanında sadece bu kasideyi okumuştur. Müellif birçok yerde Ebû Hayyân'a muhalefet etmiştir.[149]

1.6. Bedruddîn Muhammed b. Cemâ'a

[143] İbn Hacer, **age.**, II, 407.
[144] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 74.
[145] İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 257.
[146] İbn Hacer, **age.,** III, 72.
[147] İbn Hacer, **age.**, III, 310.
[148]İbn Hacer, **age.,** III, 310-311; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 20-21.
[149] eş-Şevkânî, **age.,** I, 276; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 329; eş-Şevkânî, **age.,** I, 276.

İbn Hişâm'ın, ders aldığı bir diğer hocası da Bedruddîn Muhammed b. Cemâ'a'dır. Hicri 639 yılında Suriye'nin Hama kentinde dünyaya gelmiş ve 733/1333 yılında vefat etmiştir. Şam ve Mısır'da yaşayan İbn Cemâ'a, Mısır'da kâdılık görevi de ifa etmiştir. Müellif bu âlimin yanında hadis ve kıraat dersleri almış ve *Şâtibiyye*'yi okumuştur.[150]

2.3. Öğrencileri

İbn Hişâm, gerek hayatında gerekse eserleri vasıtasıyla vefatından sonra çok kişiye faydalı olmuştur. Bu vesileyle yüzlerce öğrenci onun yanında ders almıştır. Hayattayken meşhur olmanın avantajıyla insanlar ilim öğrenmek için ona yönelmiştir.[151] İbn Hişâm yüzlerce öğrenci yetiştirmesine rağmen, kaynaklarda onun çok az öğrencisinin adı geçmektedir. Safedî diyor ki: "*Mısır'da ve Mekke'de çok kişi İbn Hişâm'ın yanında ders okumuş ve icazet almıştır. Sîbeveyhi'nin el- Kitab'ını defalarca ders kitabı olarak okutmuştur.*"[152] Muhammed Tantâvî'nin "*İbn Hişâm'ın yanında çok kişi okuyup mezun olmuştur"* sözü de Safedî'yi destekler niteliktedir.[153] Bunlardan bazıları şunlardır:

1.7. Muhibbiddîn Muhammed b. Abdullâh b. Hişâm

Hicri 750 yılında dünyaya gelmiş olan Abdullah b. Hişâm, müellifimiz İbn Hişâm'ın oğludur. Büyük bir âlim olup nahiv konusunda en az babası kadar donanımlı olduğu ve çağının eşsiz nahivcisi olduğu söylenmiştir. 799/1397 yılında vefat etmiştir.[154]

1.8. Sirâcuddîn Ömer İbn Mulakkîn

Endülüs'ten Kahire'ye göç eden tüccar bir babanın oğlu olan Sirâcuddîn Ebû Hafs Ali b. Ahmed b. Abdullâh el-Ensârî İbn Mulakkîn, Hicri 723 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Çeşitli ilim dallarıyla uğraşmakla beraber daha çok Hanbeli

[150] İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 330.
[151] İbn Hişâm, **Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd,**(Mhk. muk.), s. 46.
[152] es-Safedî, **age.,** III, 6.
[153] Tantâvî,**age.,**I, 217.
[154] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, I, 148; İbn Hişâm, **Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd,**(Mhk. muk.)s. 47.

mezhebi üzerine yoğunlaşmıştır. Öğrencileriyle şakalaşmayı seven ve mütevazı biri olan İbn Mulakkîn, 804/1402 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[155]

1.9. Abdülhalık İbn Furât

Doğum tarihi belli olmayan İbn Furât el-Mâlikî, daha çok fıkıh alanında kendini yetiştirmiştir. İbn Hişâm'dan ders alan ve bazı kitaplara da şerh yazan İbn Furât, 794/1392 yılında vefat etmiştir.[156]Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

1.10. Cemâluddîn Muhammed İbn Ahmed en-Nuveyrî

Hicri 722 yılında Kahire'ye yakın olan Nuveyr denilen bir yerde dünyaya gelmiştir. Mekke'de 20 seneye yakın kâdılık görevi ifa ettiği için el-Mekkî nisbesiyle de anılmıştır. Arapçayı İbn Hişâm'dan alan en-Nuveyrî daha çok fıkıh ve hadisle uğraşmıştır. Fakirleri gözeten iyi bir hatip idi. 786/1384 yılında Mekke'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.[157]

1.11. Burhânuddîn Ebû İshâk b. Cemâ'a

Mısır'da Hicri 725 yılında dünyaya gelen Ebû İshâk İbrahim b. Cemâ'a, aynı zamanda İbn Hişâm'ın hocası olan ve Mısır ve Şam'ın kâdısı olan Bedruddîn Muhammed b. Cemâ'a'nın oğludur. Küçük yaşlarda Dımaşk'a gelmiş ve ilköğrenimini babasının yanında almıştır. Mısır ve Şam hocalarının yanında ders alan Burhânuddin b. Cemâ'a, İbn Hişâm'dan nahiv derslerini almıştır. Çeşitli ilim dallarında mahir olmuş ve Mısır'daki Salâhiye medresesinde müderris olmuştur. 10 ciltlik bir tefsiri olduğunu söylenen İbn Cemâ'a, 790/1388 yılında vefat etmiştir.[158]

1.12. Abdurrâhim el-Lahmî

Asıl adı, İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahim el-Lahmî el-Mısrî el-Kıbâbîdir. İbn Hacer bu âlimin İbn Hişâm'ın yanında Arapça derslerini aldığını

---

[155] İbnü'l-'İmâd, **age.,** VII, 71-72; İbn Hişâm,**Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye,**(Mhk. muk.) s. 63.
[156] İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 570.
[157] İbnü'l-'İmâd, ***age.,***VIII, 502; İbn Hişâm,**Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye** *(Mhk. notu),* s. 63; Ahmed Atiyye el-Mahmûd, **A'lamü'l-luğa'l-Arabiyye; İbn Hişâm ve hayatuhu,** Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi, www.uqu.edu.sa/page/ar/152480. (Erişim: 29.06.2015. 12:00).
[158] İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 534.

aktarmaktadır. Arapçanın yanında fıkıh ve fıkıh usulünde de mahir olmuştur. "*Bânet Sü'âd"*şerhinin muhtasarını yazmıştır. 790/1388 yılında vefat etmiştir.[159]

İbn Hişâm'ın öğrencileri sadece bunlardan ibaret değildir. İbrahim b. Muhammed b. İshak ed-Decûrî,[160] Ebû Ali Hasan b. Ebî'l-Kasım b. Badis (ö. 787/1385), Cemâluddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahim el-Emyûtî (ö. 790/1388)[161], Ali b. Ebûbekr el-Bâlisî (ö. 767/1366) gibi âlimler de ondan ders almıştır.[162]

3. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE KİŞİLİĞİ

İbn Hişâm nahiv, fıkıh, tefsir ve hadis gibi birçok ilimde söz sahibi idi. Özellikle nahiv ve dil alanında önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Şâfiî mezhebine mensup olan müellifin vefatına beş yıl kala Hanbelî mezhebine geçmiştiği rivayet edilmektedir.[163] Önceleri Hanefi iken sonra Hanbelî olmuştur[164] diyen tarihçiler de vardır. Birçok ilimde derin bilgiye sahip olup özellikle Arapçada çok önemli bir konumda olan İbn Hişâm, birçok ilim dalında meşhur olmuştur. O aynı zamanda dindar, mütevazı, ince kalpli ve iyiliksever biriydi. Güçlü bir hafıza ve konuşma kabiliyetine sahip bir âlimdi. Kahire'deki el-Kubbetü'l-Mansûriyye medresesine tefsir hocası olarak tayin edilmiştir.[165]

İbn Hişâm, salih, müttaki ve şüpheli şeylerden kaçınan bir âlim idi. Suyûtî, Tantâvî ve İbn Hacer, onu kendinden sonraki âlimlerin ulaşmak için çabalayıp da ulaşamadığı ve Arapçada kendi ders arkadaşlarını ve hatta hocalarını bile geçmiş bir âlim olarak nitelendirirler.[166] Hatta onun hayatını konu edinen bütün tabakât ve terâcim eserlerinin müellifleri onun güzel ahlaklı, mütevazı ve dindar olduğunu söyler ve ondan övgüyle bahsederler. Mesela İbn Tağrîberdî, İbn Hişâm'ın çeşitli

[159] İbn Hacer, **age.,** I, 61.
[160] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, I, 427.
[161] İbn Hişâm, **Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd,**(Mhk. notu) s. 47.
[162] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye**(Mkh. notu), I, 62.
[163] es-Safedî, **age.,**III, 6; İbn Hişâm,**Câmi'u's-sağîr**,(Mhk. muk,) s. 7.
[164] İbnTağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire,** X, 262-263.
[165] N'emât Abdullâh Atiye el-Barş, **Şerhu'l-i'râb 'an kavâ'idi'l-'i'râb li Mûlâ *Zâde (Tahkîk ve dirâse),***(Yüksek lisans tezi, Gazze İslam Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gazze, 2012,) s.12.
[166] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69; İbn Hacer, **age.,** II, 309; Tantâvî,***age.,*** I, 217.

ilim dallarında parladığını ve özellikle Arapça'da çok ileri seviyede olduğunu söyler.[167] Safedî ise "*İbn Hişâm hep övgü alır ve saygı duyulurdu bundan dolayı "nahvin hocası" lakabını almıştır.*"[168]demektedir. Çünkü onun ünü her yere yayılmıştı. Uzakyakın herkes onun ilminden faydalanıyordu. İbn Haldûn ise onun için şu sözü kullanmaktadır. مَا زَالَنَا نَحْنُ بِالْغَرْبِ نَسْمَعُ اَنَّهُ قَدْ ظَهَرَ بِمِصْر عَالِمٌ يُقَالُ لَهُ إبن هِشَام اَنْحَى مِنْ سِيبَوَيْهِ "*Garb'ta iken Mısır'da Sîbeveyhi'den daha âlim İbn Hişâm adında bir âlimin çıktığını duyuyorduk.*"[169] İbn Hişâm'ın, mütevazı, ince kalpli ve iyiliksever[170] biri olması öğrencilerin ondan ilmî, dinî ve edebî yöndenfaydalanmasına vesile olmuştur.[171]

İbn Hişâm sıradan bir nahiv âlimi değildir. O, araştıran, inceleyen, çözüm getiren ve söylediklerini de delillendiren bir nahivcidir. Onu gören, onun yanında ders okuyan ve onu işiten herkes onu methetmekte ve hoşnutluğunu aktarmaktadır. Bir kişi çok eser yazarsa çok hata etmesi kaçınılmazdır. Çünkü bunları dikkatli bir şekilde tashih etmesi uzun bir zaman alacaktır. Ancak İbn Hişâm hem çok eser yazmış hem de az hata yapmıştır.[172]

Arap gramerinin bütün inceliklerine vakıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip meslektaşlarıyla tartıştıktan sonra eğitim ve öğretimde en verimli yönteme ulaşmaya çalışmıştır. İbn Haldûn, "*Bu çağda Cemâluddîn İbni Hişâm adında Mısırlı nahivci olan bir âlime ait olan Muğnî fi'l-i'râb adında bir eser bize Mağrib'teyken ulaştı. Eserde i'râbın hükümlerini ele almış ve fazlalıkları atmış, genel olarak cümle ve harflerden bahsetmiştir. Eserde müellifin üstün derecesine ve engin bilgisine rastlamak mümkündür. Musul metodunu benimseyen İbn Cinnî'nin izlerini eserde görmek mümkündür."*[173]demektedir.

İbn Hişâm'ın başarısı, keskin ve eleştirici bir zekânın yanı sıra disiplinli çalışmasından ve üslubunun güzelliğinden kaynaklanmaktadır. Eserlerinde genellikle nahiv otoritelerinin görüşlerine yer vermiştir. Bunlar arasında tercihler yapmış aynı

[167] İbn Tağrîberdî, **en-Nucûmu'z-zâhire**, X, 263.
[168] es-Safedî, **age.,** III, 5; ed-Demâmînî, **age.,** s. 21.
[169] eş-Şevkânî, **age.,** I, 277; ez-Ziriklî, **age.,** IV, 147; İbnü'l-'İmâd,**age.,** VIII, 330; İbn Hacer, **age.**, II, 309.
[170] İbnü'l-'İmâd, **age.**, VIII, 330.
[171] İbn Hişâm, **Câmi'u's-sağîr**, (Mhk. muk.) s. 9.
[172] el-Barş, **agt.**, s. 13.
[173] İbn Haldûn, **Mukaddime**, Thk; Halil Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001, I, 755.

zamanda kendi görüşünü de ortaya koymuştur. Müellif dilde delil olma (iştişhâd) açısından ilk sırayı Ku'ran'a, ikinci sırayı hadislere, üçüncü sırayı ise şiire vermektedir. Bu arada kıyas ve ta'lil yöntemlerini de kullanan müellif, Arap dili ve grameri konusunda derin bir âlim olduğu gibi fıkıhta da derin bir âlimdir.[174]

1.13. Nahiv Mezhebi

İbn Hişâm, herhangi bir nahiv mezhebini taklit etmemiştir. Nahiv hakkındaki çeşitli görüşlere bakmış, titiz ve dakik bir şekilde incelemiş, hatalı olanlarla doğru olanları ayırmıştır. Müellif, nahvin esas kâidelerini ve nahivcilerin mezheblerini ince bir şekilde tedkik eden ve bu nahiv kâidelerini kolay bir şekilde açıklayan nadir kişilerdendir. Nahiv mezheblerine büyük bir dikkatle yaklaşırdı. İbn Hişâm'ın keskin bir anlama kabiliyeti vardı. Kendinden önceki nahivcilerin bahsettiği konuları en ayrıntısına kadar anlar ve açıklardı. Büyük nahivcilerin görüşlerini alır bazılarını kabul eder, bazılarına itiraz eder ve bazen kendi orijinal görüşünü ileri sürerdi. Mezkûr âlim, herhangi bir ekole meyletmez hem Basra hem de Kûfe ekollerinin hocaları yanında ders alırdı. Bundan dolayı her iki ekolün görüşlerine temkinli yaklaşır ve aralarında bir kıyas yapardı. Basra ekolünden akla dayalı kıyas metodunu Kûfe ekolünden nakle dayalı kıyas metodunu alırdı. Aslında bu metot aynı zamanda Bağdat ekolünün yaptığı bir şeydi. Çünkü Bağdat ekolü da Kûfe ve Basra ekolünün görüşlerini alır muvazene ederdi. Bundan dolayı İbn Hişâm'ın metodu Bağdat metodudur diyenler olmuştur.[175]Müellif, nahivde Bağdat ekolünün yöntemini benimsediği[176] iddia edilse de belli bir nahiv ekolüne bağlı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü Bağdat, Basra, Kûfe ve diğer Arap âleminin nahiv ile ilgili görüşlerini almış ve karşılaştırma yapmak suretiyle kullanmıştır. Bundan dolayı "*hiç kimse onun hangi nahiv ekoluna bağlı olduğunu söyleyemez.*" diyenler olmuştur.[177] Ne Basra ekolüne ne de Kûfe ekolüne tabiydi. Çünkü onun mezhebi hakikat mezhebiydi. Basra ekolünden etkilendiği yerler olduğu gibi Kûfe ekolünden de etkilendiği yerler vardı. Hiçbir ekole bağlanmaz ve onları eleştirirdi.[178] Bir konu onun önüne geldiği zaman bütün nahiv mezheplerinin görüşüne bakardı onların

[174] Özbalıkçı, ag.mad.,XX, s. 75.
[175] el-Barş, **agt.,** s.12.
[176] ed-Demâmînî, **age.**, s. 21.
[177] Salahuddîn ez-Ze'belâvî, **Dirâsâtü fi'n-nahv**, B.y.y., B.t.y., I, 38.
[178] İbn Hişâm, **Câmi'u's-sağîr**,(Mhk. muk.) s. 7.

arasından en uygun olanı seçerdi.[179] İbn Hişâm herhangi bir ekole bağlı olmamakla beraber görüşleri en fazla Basra ekolüyle örtüşüyordu.

1.13.1. Basra Ekolünden Aldığı Görüşler

İbn Hişâm'ın Basra ekolünden aldığı görüşler çoktur. Bunlardan bir kaçına örnek vereceğiz.

1. İbn Hişâm, harfi cer olan (عن) edatınınyine harfi cer olan (مِن) edatı gibi amel ettiğini söylemekte ve örnek olarak "هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ" [180] ayeti kerimesini getirmektedir. Bu örnekteki (عن) edatının, (مِن) edatı gibi amel ettiği görüşündedir. Bu görüş Basra ekolüne aittir. Kûfe ekolüne göre ise harfi cerler birbirinin yerine kullanılabilir.

2. İbn Hişâm, mazi ve muzari fiillerden önce gelen (قَدْ) edatının "muhtemel" manasını ifade etmediğini yani "teveku'" için fayda vermediğini söylemektedir.[181] Bu görüşün İbn Hişâm'ın kendine has görüşü olduğunu savunanlar olmuşsa da[182] İbn Hişâm Kavâid'de (قَدْ) edatının altı anlamından birinin "tevekku'" olduğunu ve hem mazi hem de muzarinin başına gelebileceğini aktarmaktadır.[183] Kûfe ekolüne göre (قَدْ) edatının tahkik, takrîb, isim-fiil ve taklîl manalarının yanında "tevekku'" da ifade etmektedir. Örneğin هَلْ فَعَلَ فُلَانٌ كَذَا diyen birine cevap olarak قَدْ فَعَلَ denilir. Bu da "tevekku'" (muhtemel) manasını taşımaktadır.[184]

3. Basra ekolüne göre muzarifiilinbaşına gelen lamı ta'lil, muzarifiili gizli bir (أَنْ) vasıtasıyla naspeder. Örneğin جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِى cümlesi, جِئْتُكَ لِأَنْ تُكْرِمَنِى şeklinde takdir edilir. İbn Hişâm bu görüşe katılmaktadır. Kûfe ekolüne göre ise fiili

[179] Salahuddîn ez-Ze'belâvî, **age.,** I, 38.
[180] Kur'ân, Tevbe Sûresi, 9/104.
[181] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb,** Thk; Salih Abdul'azîm eş-Şa'ir, Mektebetü'l- âdâb, Kâhire, 2009,s. 145.
[182] ed-Demâmînî, **age.,** s. 23.
[183] İbn Hişâm, ***el-İ'râb 'an kavâi'di'l-i'râb***, Thk; Ali Fevde Nîl, Riyad, 1981, s. 89
[184] Huseyn Serhân, **Kâmûsu'l-edevâti'n-nahviyye,** Mektebetü'l-îmân, B.y.y., 2007, s. 110.

muzarinin başına gelen lamı ta'lil, (أَنْ) takdir edilmeden fiili muzariyi naspeder. Tıpkı جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِى örneğinde olduğu gibi.[185]

4. İbn Hişâm meşhur zünbûriyye meselesinde[186] Basralıların savunduğu Sîbeveyhi'nin görüşünü tercih etmiş ve Kûfelilerin savunduğu Kisâî'nin görüşünü reddetmiştir. Örnek olarak فَأَلْقٰيهَا فَإِذَا هِىَ حَيَّةٌ تَسْعٰى[187] ve وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِىَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ[188] ayetlerini getirip (هِىَ) zamirinden sonra gelen kısmın ref olduğunu açıklamıştır.[189]

Yukarıda aktarılan görüşler Basralıların görüşüdür ve İbn Hişâm bu görüşlere katılmaktadır. Bunun gibi onlarca görüşte Basralıların görüşünü benimsemektedir. İbn Hişâm; Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi ve Ahfeş'ten de çokça görüş nakletmektedir. Örneğin; İbn Hişâm, (أَمَا)filinin iki kelimeden türediğini bu kelimelerden birincisinin soru hemzesi olduğunu, diğerinin de "şey" manasına gelen (ما) olduğunu aktaran Sîbeveyhi ileaynı görüşü savunmaktadır.Müfâce'e edatı olan (إِذْ) in harf olduğunu

---

[185] Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, **el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,** el-Mektebetü'l-'Asriyye, B.y.y., 2003, II, 469.

[186] Zünbûriyye meselesinin hülasası şudur: Sîbeveyhi, Bağdat'a vezir Yahya Bermekî'nin evine gelince Yahya Bermekî, Sîbeveyhi ile ünlü âlim Kisâî arasında bir münazara tertipler. Kisâî ile Sîbeveyhi'yi bir araya getirmeyi başaran Yahya Bermekî, sözü onlara bırakır. Söze ilk başlayan Kisâî, Sîbeveyhi'ye şöyle bir soru sorar:
قد كنت أَظن أَن الْعَقْرَب أَشد لسعة من الزنبور؛ فَإِذا هُوَ هِيَ؛ أَو هُوَ إِيَّاهَا؟ cümlesinde geçen ve هُوzamirinden sonra gelen zamirin merfu mu yoksa mansub mu okunur. Sîbeveyhi ise bu tür cümlelerde zamiri merfu okumak gerektiğini dolayısıyla nasp olarak okumanın caiz olmadığını söyler. Kisâî, itiraz ederek Arapların bunu nasp olarak okuduğunu aktarır. Bunun üzerine Yahya Bermekî, ikiniz de bulunduğunuz bölgedeki en ünlü âlimlerisiniz ve ikiniz de ihtilafa düştünüz şimdi aranızda kim hakem olacak diye sorunca Kisâî, kapıda bekleyen bedevi Arapların çok fasih bir Arapça ile konuştuklarını dolayısıyla onların hakem olabileceğini söyler. Yahya Bermekî onları çağırır ve o cümleyi onlara da sorarak ayrıca Kisâî'nin hangi cevabı verdiğini ve Sîbeveyhi'nin hangi görüşte olduğunu da belirtir. Onlar da Kisâî'nin görüşünün doğru olduğunu belirtirler. Sîbeveyhi vezir Bermekî'ye itiraz eder ve bunların konuşmaktan bile aciz olduğunu ve sizin de gördüğünüz gibi cümleyi bile kuramadıklarını dolayısıyla bunların hakemliği kabul edilemiyeceğini söyler. Bunun üzerine Kisâî, Sîbeveyhi'yi küçümser bir ifadeyle Vezir Bermekî'ye "Allah senin iyiliğini versin daha anlamadın mı bu memleketinden buraya münazara için değil bir şeyler almak ümidiyle gelmiştir onu boş gönderme" der. Bunun üzerine Yahya Bermekî Sîbeveyhi'ye on bin dirhem verilmesini emreder. Sîbeveyhi üzgün bir şekilde Şiraz'a döner ve bu olaydan dolayı hastalanıp orada vefat ettiği nakledilir. (Bkz: Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 230; Ebû Cafer en-Nehhâs el-Murâdî, **'Umdetu'l-kitab**, Thk; Besâm Abdulvehhab el-Câbî, Dâru İbni Hazm, B.y.y., 2004, I, 55; Şemsuddîn el-Makdisî, **el-Âdâbu'ş-şer'iyye ve'l-menhu'l-mer'iyye**, B.y.y., B.t.y., II, 134; Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâc, **Mecâlisu'l-ulemâ**, Thk, Abdusselam Mahmûd Harun, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1983, I, 9; Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye,** s. 58.

[187] Kur'ân, Taha Sûresi, 20/20.

[188] Kur'ân, Şu'araSûresi, 26/33.

[189] ed-Demâmînî, **age.**, s. 22.

savunan Ahfeş ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Bunun yanında Basra dil bilginlerinden olan Ebû Ali, Mâzinî ve Zeccâc v.b. den alıntı yapmış kimi zaman onların görüşüne katılmış kimi zaman katılmamıştır.[190]

İbn Hişâm, bazen de bazı nahiv ıstılahlarında değişiklik yapmıştır. Örneğin حاشا edatının, isim olduğunu savunmuştur. Örnek olarak حاشا edatının bazen حاشًا şeklinde okunabileceğini delil olarak vermiştir. [191]

1.13.2. Kûfe Ekolünden Aldığı Görüşler

İbn Hişâm, Kûfelilerin bazı görüşlerine katılmış ve onları tasdik etmiştir. Kûfe ekolüne göre emir fiilini cezm eden amil gizli bir "lam" dır. Örneğin (قُمْ) ve أُقْعُدْ gibi emir fiillerin sonunu cezm eden gizli bir "lam" vardır. Kûfe ekolü söz konusu fiillerin aslının لِتَقُمْ ve لِتَقْعُدْ şeklinde olup başındaki lamın ise tahfif için düştüğü görüşündedir. İbn Hişâm da bu görüşe katılmakta ve "*emirin manası harf ile tamamlanır çünkü emir de nehiyinin kardeşidir ve nehiy, harfsiz olmadığına göre emir de harfsiz olamaz.*" demektedir. İbn Hişâm bu görüşünü لِتَقُمْ اَنْتَ يَا ابْنَ خَيْرِ قُرَيْشٍ şiiriyle delillendirmektedir.[192]

Basra ekolü ise Kûfe ekolünden farklı olarak emir fiilinin sükûn üzerine mebni olduğu ve başında herhangi gizli bir edatın olmadığı görüşünü benimsemektedir.[193]

İbn Hişâm Tefsîriyye adıyla bilinen (اَنْ) in varlığı hakkında Kûfeliler gibi düşünür.[194] Kûfe ekolüne göre (اَنْ)edatının herhangi bir şeyi tefsir etme gibi bir görevi yoktur. İbn Hişâm da bu görüşün daha makul olduğunu düşünerek "*Eğer* كَتَبْتُ إِلَيْهِ اَنْ أَقُمْ*dersen ve* أَقُمْfiilinin, كَتَبْتُ *fiilini tefsir ettiğini ileri sürersen mantıkan doğru olmaz çünkü* أَقُمْ*ile* كَتَبْتُ *eş anlamlı değildir*[195]görüşünü ileri sürmektedir.

---

[190] 'Avad, **age.,** s. 150.
[191] **a.y.**
[192] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**, s. 189.
[193] el-Enbârî, **age.,** II, 427.
[194] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye,**s. 350.
[195] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb,**s. 26.

Basra ekolüne göre ise(اَنْ) edatının görevlerinden bir tanesi kendinden önceki ibareyi tefsir etmektir.[196]

Kûfe ekolüne göre müfret isimler fail olduğu gibi cümleler de fail olur. İbn Hişâm da bu görüşe katılmaktadır.[197]

İbn Hişâm Bağdat, Mısır, Şam ve Endülüs dil ekollerinden de görüş aktarmış ve bu görüşlerden bazılarına katılmıştır. Örneğin, Bağdat ekolüne mensup olan Fârisî'ye göre حَيْثُ kelimesi mef'ûl olarak gelebilir. İbn Hişâm da bu görüşe katılmaktadır. Yine Bağdat ekolünden olan İbn Cinnî'ye göre cümle, cümleden bedel olduğu gibi cümle, müfret kelimeden de bedel olabilir. İbn Hişâm da bu görüşü tercih eder.[198] Endülüs ekolüne mensup olan İbn Usfûr'a göre (لَنْ) edatı dua için de kullanılabilir. İbn Hişâm da aynı görüşü savunmaktadır.[199]

Yukarıda geçen örneklere baktığımız zaman İbn Hişâm'ın zikrettiğimiz herhangi bir dil ekolüne tamamen bağlı olmadığı görülecektir.

2. ESERLERİ

İbn Hişâm'ın kaynaklarda geçen 40'tan fazla eseri vardır, bunların bir kısmı küçük risâleler şeklindeyken, bir kısmı ise normal kitap hacmindedir.

İbn Hişâm'ın eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Bir kısmı ise günümüze ulaşmakla beraber mahtut (elyazma) şeklinde olup hâlâ basılmamıştır. Bu eserler hakkında ilerleyen sayfalarda bilgi verilecektir.

2.1. Günümüze Ulaşan Kitapları

1. ***el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb***: Reşid el-'Ubeydî'nin tahkikiyle 1970 yılında Beyrut'ta ve Ali Fevde Nîl'in tahkikiyle 1981 yılında Riyad'ta neşredilen[200]ve Berlin

[196] Dayf, **'Asru'd-duvel**, s. 350.
[197] Bkz: İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**, s, 105.
[198] ed-Demâmînî, **age.**, s, 22.
[199] ed-Demâmînî, **age.,** s, 23.
[200] Muhammed Abdulmun'im el-Cevcerî, **Şerhu Şuzûru'z-zeheb**, Thk; Nevvâf el-Hârisî, (Mhk. muk.) Medine, 2004, I, 22.

kütüphanesinde bir nüshası bulunan[201] bu eser, çalışmamızın konusu olduğu için ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

2. ***Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik***: İbn Mâlik'in yazdığı *Elfiye* adlı kitaba yazılan bir şerhdir. Bu kitap defalarca tabedilmiştir. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd bu kitaba üç şerh yazmıştır. Birinci şerhi kısa ve öz bir şekilde yapmış, ikinci şerhi orta, üçüncü şerhi ise daha geniş bir şekilde yapmıştır.Terâcim kitaplarının müellifleri bu kitaptan bahsetmişlerdir.[202]

3. ***el-Câmi'u's-sağîr fi'n-nahv***: Nahiv ile ilgili olan bu kitap, Paris kütüphanelerinde mevcuttur.[203]*Şerhu Katri'n-nedâ'ya* bazı ilavelerle meydana gelmiş olup *Evdahu'l-mesâlik'in* muhtasarına benzemektedir. Kur'ân'dan ve şiirlerden verilen örnekler bakımından zengin bir eserdir.[204] İbrahim b. İsmâil el-Alevî ez-Zebidî'nin bu kitap üzerine yapılmış iki ciltlik hacimli bir şerhi vardır.[205] Muhammed Şerif ez-Zeybek tarafından Dımaşk'ta, Ahmed el-Hermîl tarafından Kahire'de tahkik edilmiştir.[206]

4. ***er-Ravdatü'l-edebiyye fi şevâhidi 'ulûmi'l-'Arabiyye:*** Berlin Kütüphanesinde bulunan bu kitap, İbn Cinnî'nin *Luma'* adlı kitabının şerhidir.[207]

5. ***Şuzûru'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi 'Arab***: Nahivle ilgili olan bu kitap, defalarca basılmıştır. Eserde geçen şiir örnekleri üzerine başta müellifi olmak üzere Hasan el-Halebî, Zekeriya el-Ensârî gibi birçok âlim şerh yazmıştır.[208] Ayrıca *Şerhu Zevâidü'ş-şuzûr* adında Bedruddîn Hasan b. Ebûbekir el-Halebî tarafından bir şerh yazılmıştır.[209]

---

[201] Ebû Muhammed Bedruddîn el-Murâdî,**Tevdîhu'l-mekâsıd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyeti İbn Mâlik**,Thk; Abdurrahman Ali Süleymân, (Mhk. notu) Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, B.y.y., 2008, I, s. 87.

[202] İbn Hacer, **age.,** II, 309; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** II, 69; Ziriklî, **age.,** IV, 147.

[203] Muhammed Muhyîddîn Abdulhamîd, **Sebîlü'l-hüdâ bi tahkiki şerhi Katri'n-nedâ,**Mektebetü't-ticâriyeti'l-kübrâ, Mısır, 1963, s. 7.

[204] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.

[205] Kâtib Çelebi,**age.**,Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 564;Yûsuf Sancak, "İbn Hişâm el-Ensârî; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramer ile İlgili Bazı Görüşleri",**A.Ü.İ.F.Dergisi.,** Erzurum, 1999, S. 14, s. 204.

[206] el-Cevcerî,***age.,***(Mhk. muk.) I, 16-24.

[207] Abdulhamîd, **Sebîlü'l-hüdâ**, s. 7.

[208] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.

[209] Kâtib Çelebi, **age.,**Maarif matbaası, II, 1029.

6. ***Şerhu Şuzûri'z-zeheb***: *Şuzûru'z-zeheb* adlı eserine şerh yazmıştır. Bu kitabın birçok basımı yapılmıştır. Muhammed Ebû Fadl tarafından tahkik edilmiş olup[210] terâcim ve tabâkât kitaplarının müellifleri bu kitaptan bahsetmişlerdir.[211]

7. ***Şerhu'l-Burde(Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd):*** Bu kitap, Ka'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Peygamberimizin (s.a.v.) methini konu alan *Kaside-i Bürde* adlı eserin şerhidir. Kaynaklarda *Şerhu Bânet Sü'âd veŞerhu'l-Burde* diye ayrı kitap olarak geçmektedir,[212] ancak ikisi aynı kitaptır. İlk defa Ignazio Guidi tarafından yayınlanmış olup Muhammed Said Ebû Naci tarafından tahkik edilerek Kahire'de basılmıştır.[213]

8. ***Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sedâ***: Bu kitap defalarca basılmıştır. [214] İlk defa Bulak matbaasında basılan bu eser,A. Gaguyer tarafından Fransızcaya çevrilerek Arapça metniyle beraber basılmıştır.

9. Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye:İbn Hişâm'ın hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye ait nahve dair *el-Lemhatü'l-bedriyye* adlı eserin tenkit ve reddiye ağırlıklı şerhidir.[215] Bu kitap, Hâdî Nehr tarafından 1977 yılında Bağdat'ta, Salâh Revvâyî tarafından ise 1984 yılında Kahire'de tahkik edilmiştir.[216] Özellikle Hâdî Nehr tarafından yapılan tahkik, nispeten daha kaliteli bir çalışmadır.

10. ***Katru'n-nedâ ve bellü's-sadâ:*** Veciz ve kapsamlı olan bu eser, müellifi, Abdullâh el-fakihî ve Ali eş-Şicaî tarafından şerh edilmiş ve bu şerhler üzerine çok sayıda haşiye yazılmıştır.[217] Kuçyâr tarafından Fransızcaya tercüme edilen[218] bu kitap, defalarca tabedilip medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

---

[210]Bkz: İbn Hişâm, **Şerhu Şuzûru'z-zeheb**, Thk, Muhammed Ebû Fadl, Dâru'l-ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
[211] İbn Hacer, **age.,** II, 309; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69; eş-Şevkânî, **age.,** I, 276.
[212] İbn Hacer, **age.,** II, 309; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**II, 69; eş-Şevkânî, **age**.,I, 276; İbnü'l-'İmâd, **age.**, VIII, 330.
[213] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.
[214] Abdulhamîd, **age.**, s. 7.
[215] Özbalıkçı, ag.mad.,XX, s. 76.
[216] El-Cevcerî, **age.**,(Mhk. muk.) I, s. 22.
[217] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.
[218]Bedruddîn el-Murâdî, **age.,** I, 87.

11. ***Muhtasaru'l-intisâf mine'l-Keşşâf***: Bu kitap, İbn Müneyr'in Keşşâf'a reddiye olarak yazdığı kitabın özetidir. Berlin Kütüphanesinde yazma olarak bulunmaktadır.[219]

12. ***el-Mesâilü's-seferiyye fi'n-nahv:***Müellif, bu eserde Kur'ân-i Kerim'i nahiv açısından ele almış ve bazı nahiv meselelerini açıklamıştır. Ali Husayn el-Bevvâb kitabı Riyad'da 1402/1982 yılında tahkik etmiştir. [220]

13. ***Muğni'l- lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb***: İbn Hişâm'ın 749/1349 yılında Mekke de yazdığı ve Mısır'a dönerken kaybettiği için 756/1355'te Mekke'ye döndüğünde tekrar kaleme aldığı meşhur eseridir. Müellif henüz hayatta iken bu eseriyle ün kazanmıştır. Yüz yıllarca ders kitabı olarak okutulan bu eser Muhammed ed-Demâmînî, Ahmet eş-Şumunnî ve Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî gibi birçok âlim tarafından şerh edilmiştir. Ayrıca Desûkî ve Emiri haşiyeleriyle beraber Kahire'de Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mazin Mübârek ve Hanna el-Fâhûrî tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Tahran'da ve Kahire'de defalarca basımı yapılmıştır.[221]

14. ***Telhîsü'ş-şevâhid ve telhîsü'f-fevâid***: Bu kitap İbn Nazm'ın Elfiye'ye yaptığı şerhin şevahididir. Ancak tamamlanamamıştır. Abbas es-Salihî tahkik ederek Beyrut'ta neşretmiştir.[222]

15. ***Havâşin'alâ'l-Elfiye:*** İbn Hişâm'ın önemli eserlerden biri olan *Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye* adlı kitabı tahkik eden Hâdî Nehr, bu eseri mevcut olmayan eserler arasında zikretmektedir,[223] ancak Mısırda Dâru'l-kutub kütüphanesinde 187 nolu yerde mahtut (elyazma) olarak bir nüshası bulunmaktadır.[224] Suyûtî ve İbnü'l-İmâd bu kitabı zikretmektedirler.[225]

---

[219]Abdulhamîd, **age.**, s. 8.
[220] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 23.
[221] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.
[222] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 18.
[223] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye,** s. 111.
[224] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 19.
[225] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69.

2.2. Günümüze Ulaşamayan Kitapları

1. ***et-Tezkire***: İbn Hacer el-'Askalânî, Suyûtî, Ziriklî ve Şevkânî gibi terâcim kitapların müellifleri, bu kitabın 15 ciltlik bir kitap olduğunu zikretmektedirler.[226]

2. ***et-Tahsîl ve't-tafsîl li kitâbi't-Tezyîl ve't-tekmîl***: Bu kitabın birden fazla cildi olduğu kaynaklarda geçmektedir.[227]

3. ***Havâşî 'alâ't-Teshîl:*** Suyûtî,*Buğyetu'l-vu'ât* adlı kitabındaŞumunnî ise el-*Munsef mine'l-kelam* adlı kitabında bahsetmektedir.[228]

4. ***el-Kavâ'idu's-suğra***: Suyûtî bu eserden *Buğyetu'l-vu'ât* adlı eserinde bahsetmektedir.[229]

5. **el-*Kavâ'idu'l-kübrâ***: İbn Hişâm'ın bu eserini Muhyiddîn el-Kâfiyecî, *el-İhkâm*, Muhammed b. Halil el-Basravî ise *şerhu'l-irşad* adlarıyla şerhetmişlerdir. Ebü'l-Bekâ el-Mısrî ise bu eseri nazma çevirmiştir.[230] Suyûtî bu son iki kitaptan farklı kitaplar olarak bahsetmiş olsa bile aslında bu iki kitabın *Kavâ'idu'l-irâb* ile aynı kitap olduğu anlaşılmaktadır.[231]

6. '***Umdetü't-tâlib fi tahkîki tasrîfi İbn Hâcib***: İbn Hacer, Suyûtî, İbnü'l-'İmâd ve Şevkânî bu kitabın İbn Hişâm'a ait olduğunu ve iki cilt olduğunu söylemişlerdir.[232]

7. ***Refü'l hasâse kurrâe'l-hulâsa:*** İbn Hacer ve Suyûtî bu kitabın dört cilt olduğunu söylemektedirler.[233]

8. ***el-Câmi'u'l-kebîr fi'n-nahv***: Suyûtî gibi bazı terâcim kitaplarının müellifleri bu kitaptan bahsetmişlerdir.[234]

---

[226] İbn Hacer, **age.,** II, 308; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 69; Ziriklî, **age.** IV, 147; eş-Şevkânî, **age.,** I,276.
[227] İbn Hacer, ***age.***, II, s. 308; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II 69; eş-Şevkânî, **age.,** I, 276.
[228] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** II, 69.
[229] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** II, 69.
[230] Sancak, agm., s. 208.
[231] Nîl, **age.,**s.18.
[232] İbn Hacer, **age.,** II, 309; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** II, 69; eş-Şevkânî, **age.,** I, 276; İbnü'l-'İmâd, **age.**, VIII, 330.
[233] İbn Hacer, **age.,** II, 309; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**,II, 69.

9. **Şerhu't-Teshîl:** Müsvedde şeklinde olan bu eserden İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemha*adlı eserinde bahsetmektedir.[235]

10. ***Şerhu'l-Cami'is-sağîr*** *11.* ***Şerhu Şevâhidi'l-Cumel*** *12.* ***Şerhu Şevâhidu's-Suğrâ fi'n-nahv:*** Tabakat ve terâcim kitapların müellifleri bu kitaplardan bahsetmişlerdir.[236]

2.3. Günümüze Ulaşan Risâleler

İbn Hişam'ın yazdığı eserler dışında küçük risâle şeklinde yazdığı telifleri de mevcuttur. Bu risâlelerden bazıları günümüze ulaşmış bazıları ise ulaşamamıştır. Önce günümüze ulaşan risâleleri, sonra ulaşamayan risâleleri aktaracağız.

1. ***Elğâzu İbn Hişâm***: İ'râb ve tefsir güçlüğü sebebiyle lugaz (bilmece tarzında) sayılan 45 beyitin i'râb ve yorumu hakkında yazılan küçük bir risâledir.[237] Nahiv meselelerini ele alan bu risâle, Sultan Melik Kâmil'in tavsiyesi üzerine kütüphanesi için yazdığı bilmece ve yanıltmacaların mecmuasıdır. Mısır'da tabedilmiştir. Son olarak Necef'te 1967 yılında *Hallü'l-Elğaz* ismiyle tabedilmiştir.[238]

2. ***Fevhu'ş-Şezâ bi mes'eleti kezâ***: Bu risâle, İbn Hişam'ın hocası Ebû Hayyân'ın *eş-Şezâ fî mes'eleti keza* adlı kitabın şerhidir. Suyûtî'nin*el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı kitabında bahsi geçmektedir.[239]1963 yılında Bağdat'ta Ahmet Matlub tarafından[240] ve 1988 yılında Kahire'de Süheyl Muhammed Halife tarafından neşredilmiştir.[241]

3. el- İntisâb: Lugaten fadlen ve i'râbi "hilâfen" ve "eydan" ve "helumme cerren": Adı geçen kelimelerin i'râbı yapılan bu risâle Mısır'daki Dâru'l-kutub

---

[234] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**,II, 69; Ziriklî, **age.**, IV, 147; eş-Şevkânî, **age.,** I, 276; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 330.
[235] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye,**(Mhk. muk.) s. 122.
[236] İbn Hacer, **age.,**II, 309; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,**I, 69; İbnü'l-'İmâd, **age.,** VIII, 330; eş-Şevkânî, **age.**, I, 276; İsmail el-Bağdadî, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** I, 465.
[237] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) s. 17; Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.
[238]Sancak, agm.,s. 204.
[239]Suyûtî, **Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, B.t.y., IV, 191-201; Abdulhamîd, **age.,** s. 8.
[240] Sancak, agm., s. 204.
[241] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 22.

kütüphanesinde ve Berlin kütüphanesinde yazma olarak mevcuttur.[242] Hindistan'da bu risâlenin basımı yapılmıştır. Hasan Musa Şair tarafından Ürdün'de tahkik edilmiştir.[243]

4. ***Fi ist'imâli'l-münâdâ fi tis'i âyâtin minel Kur'ân***: Bu eserin bir nüshası Berlin kütüphanesinde bulunmaktadır.[244] İsminden de anlaşıldığı gibi bu risâle Kur'ân'daki dokuz ayette geçen münadânın kullanımı hakkında yazılmıştır.

5. ***Mûkidu'l-ezhân ve mûkizu'l-vesnân***: Bazı şiirlerdeki lugaz kabilinden meseleleri ele alan bu risâle, mana lugazları, lafız lugazları, kavranılması güç işari lugazları ve nokta ve hareke değişimden kaynaklanan zekâ oyunları olmak üzere dört bölümden ibarettir.[245] Bu eserin nüshaları; Mısır, Berlin ve Paris kütüphanelerinde bulunmaktadır.[246] Ali Fevde Nîl tarafından tahkik edilmiş olup *Riyad Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde* neşredilmiştir.[247]

6. ***Mes'letü'l-hikme fi tezkiri "karîbun" fi kavlihi te'âlâ "İnne rahmetellahi karîbun mine'l-muhsinîn***."[248] Müellif ayette müennes olan "rahmet" kelimesinin haberi olduğu halde müzekker getirilen "karîb" kelimesi hakkında eski nahivcilerin yaptığı 14 yorumu değerlendirmektedir. Abdulfettah el-Hâmuz tarafından Amman'da 1985 yılında neşredilmiştir.[249]

7. ***İ'tirâdu'ş-şart 'alâ'ş-şart:*** Suyûtî'nin *Eşbâh* adlı eserindezikrettiği[250] bu eser, nahivcilerin iki şart cümlesi için tek cevabın bulunması konusundaki ihtilaflarını ve özellikle fıkhî ve tefsirî yönlerini de ele alan bir eserdir.[251] Abdulfettah el-Hâmuz tarafından tahkik edilmiştir.[252]

---

[242]Abdulhamîd, **age.**, s. 7.
[243] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 18.
[244]Abdulhamîd, **age.,** s. 7; el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 20.
[245] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76
[246]Abdulhamîd, **age.,** s. 9.
[247] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) I, 24.
[248] Suyûtî, **Eşbâh ve'n-nezâir**, III, 173; Nîl, **age.,** s. 194.
[249] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76
[250] Suyûtî, **Eşbâh ve'n-nezâir**, IV, 104- 107.
[251] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.
[252] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) s. 16.

8. ***İ'râbu Lâ ilâhe illâllâh:***Küçük bir risâleden oluşmuş olup 12 sayfadadır. Arif Hikmet kütüphanesinde mevcuttur. Hasan Musa Şair tarafından tahkik edilip 1988 yılında *İslam Üniversitesi Dergisi'*nde neşredilmiştir.[253]

9. ***Risâletün fi me'âni hurûfi'l-cerr***: Bu eserin bir nüshası Mısır Dâru'l-kutub kütüphanesinde bulunmaktadır.[254]

10. ***el-Mebâhisu'l-merdiyyetü'l-muta'allikatü bi meni'ş-şartiyye***:Takuyyiddîn es-Subkî'nin şart edatı "مَنْ" hakkında sorduğu üç soruyla bağlantılı olarak şartla ilgili bazı nahiv ve fıkıh meselelerini incelemektedir.[255] Küçük bir risâle olan bu eser, 1987 yılında Mazin Mübârek tarafından tahkik edilmiştir.[256]

11. ***el-Mevârid ilâ a'yni'l-Kavâ'id***: Bu risâle, *Kavâ'idu'l-i'râb* adlı kitabın özetidir.*en-Nuketü'l-muhtasara min kavâ'id'l-i'râb* ve *el-Kavâ'idu's-suğrâ* olarak da bilinen bu eser, İsmail Hasan Mervâ tarafından *el-Kavâ'idu's-suğrâ*adında neşredilmiştir. [257]

İbn Hişâm'ın gerek kitapları ve gerek risâleleri sadece bunlardan ibaret değildir. Bunlar arasında en fazla öne çıkanlar ele alınmıştır.

2.4. Günümüze Ulaşamayan Risâleler

1. ***Ve lillâhi 'âlâ'n-nâsi hiccul beyti menisteta'a ileyhi sebîlâ:*** Suyûti bu risâleyi *Eşbâh ve nezâir* adlı kitabına almıştır.[258]

2. ***İ'râbu "hayr" fi kavli Cabir, " Kâne yekfî men huve evfâ minke şa'ren ve hayrûn minke***: Müellif, Suyûtî'nin *Eşbâh*'a aldığı[259] bu risâlede, Cabir hadisinin[260] içinde geçen "hayr" kelimesinin i'râbını yapmıştır.

---

[253] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) s. 17.
[254] el-Cevcerî, **age.**,(Mhk. muk.) s. 21.
[255] Özbalıkçı, ag.mad., XX, 76.
[256] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) s. 22.
[257] el-Cevcerî, **age.,**(Mhk. muk.) s. 24.
[258] Suyûtî, **Eşbâh ve nezâir,** IV, 93-96; Nîl, **age.**, s. 189.
[259] Suyûtî, **Eşbâh ve nezair,** IV, 97-99; el-Cevcerî, **age.**,(Mhk. muk.) s. 23.

3. ***Risâletün fi ahkâmi 'lev' ve 'hatta'*:** el-Ezherî bu risâleden bahsetmektedir.[261]

4. ***el-Kasîdetü'l-luğaviye fi mesâili'n-nahviyye:*** Nahiv ile ilgili konuları beyit şeklinde olan bu risâleye İbn Hişâm bir şerh yazmıştır.[262]

5. ***el-Mes'eletü's-seferiyye fi'n-nahv:*** Terâcim ve tabakat kitaplarının müellifleri bu risâleden bahsetmektedirler.[263]

---

[260] عن أبي جعفر -رضي الله عنه- أنه كان هو وأبوه عند جابر بن عبد الله، وعنده قوم، فسألوه عن الغسل؟ فقال: صاع يكفيك، فقال رجل: ما يكفيني، فقال جابر: كان يكفي من هو أوفى منك شعرا، وخيرا منك- يريد رسول الله - صلى الله عليه وسلم (Ebû Cafer anlatıyor: Bir cemaat olarak Hz. Cabir'in yanındaydık, ona güsülden soruldu o da bir sa' su yeterlidir dedi. Bir adam bir sa' su bana kâfi gelmez dedi. Bunun üzerine Cabir: Senden saçı daha gür olan ve senden daha hayırlı (Hz. Peygamber s.a.v.) olana kâfi geliyor dedi. (Bkz:Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Sahihi Buhari me'a keşfi muşkili**, Thk; Mustafa ez-Zehebî, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2008, I, 252/140, Ahmed b. Şuayb en-Nesâi, **Sünenu Nesâ'i bi şerhi İmameyn: Suyûtî ve Sındî,** Thk; Ali Muhammed Ali ve Seyyid Muhammed İbrahim, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2010, I, 230, s. 214-215.)

[261] İbn Hişâm, **Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye,** s. 111.

[262] **ae.**,s. 113.

[263] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 69; İbnü'l-'İmâd, ***age.,*** VIII, 330.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM'IN EL-İ'RÂB 'AN KAVÂ'İDİ'L-İ'RÂB ADLI ESERİ

1. KAVÂ'İDU'L-İ'RÂB HAKKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın Yazıldığı Tarih

İbn Hişâm'a ait *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* adlı eserin ne zaman yazıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte İbn Hişâm'a ait *Muğni'l-lebîb* ve *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd* adlı iki eserinden önce yazıldığı bilinmektedir. İbn Hişâm *Muğnî* adlı kitabın mukaddimesinde *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* adlı eseri överek ondan bahsetmiştir. Şöyleki: " اِنَّنِی لَمَّا اَنْشَأْتُ فِی مَعْنَاهُ الْمُقَدِّمَة الصُّغْرَی المسَمَّاة بِالْإِعْرَابِ عن قَوَاعِد الْإِعْرَاب حَسُنَ وَقْعُهَا عِنْدَ أُولی الاَلْبَاب وَ سارَ نَفْعُهَا فِی جَمَاعَةِ الطُّلَابِ" "*Ben, el-İ'râb 'an kavâ'idi'l i'râb olarak bilinen el-Mukaddimetu's-suğrâ adlı kitabı yazınca hem öğrenciler arasında hem de ilim ehli arasında çok ilgi ve kabul gördü."* [264]

Yine İbn Hişâm, *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd* adlı eserinde Kâb b. Mâlik'in(ö. 50/670) اَكْرِمْ بِها خُلَّةً لَوْ أَنَهَا صَدَقَتْ cümlesinde geçen (لَوْ) edatını açıklarken şöyle demektedir.

وَ قَدْ شَرَحْتُ مَعْنَی "لَوْ" الشَّرْطِيَة فِي مُقَدِّمَةِ قَوَاعِد الْإِعْرَابِ شَرْحًا وَافِيًا فَاَغْنَی عَنْ ذِكْرِهِ هُنَا "Ben, şart edatı olan (لَوْ) in manasını *Kavâ'idu'l-i'râb'da* çok güzel bir şekilde açıkladım. Bundan dolayı burada onun üzerine söz söylemekten imtina

[264] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**, s. 6.

ettim."[265] Yukarıda geçen malumattan anlaşıldığı gibi *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*hem*Muğni'l-lebîb* hem de *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd*adlı kitaplardan önce yazılmıştır. İbn Hişâm *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd* adlı eseri ise Hicri 756 yılında yazdığına[266] göre *Kavâ'idu'l-i'râb* adlı eserini de *Hicri* 756 yılından önce yazdığı anlaşılmaktadır. İbn Hişâm *Muğnî* adlı eserini ise Hicri 749 yılında Mekke'de yazmıştır.[267] Müellif Mısır'a giderken bu nüshayı kaybetmiş, ancak Mekke'ye dönüşünde tekrar yazmıştır ve Hicri 756 yılında Zilkade ayında bitirmiştir.[268] Müellif, *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd ve Muğnî'yi* aynı sene yazmış olmakla beraber, *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd*'ı daha önce bitirmiştir. *Muğnî* adlı eserinde aktardığı bilgilerden *Kavâ'id*'in Hicri 749 yılından da önce veya aynı sene içinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü birinci nüshanın yazılma sebebi ile ikinci nüshanın yazılma sebebi aşağı-yukarı aynıdır. Dolayısıyla birinci nüsha Hicri 749 yılında yazıldığına ve bu kitapta *Kavâ'id* adlı eserinden bahsedildiğine göre *Kavâ'id* adlı eserin bu tarihten önce yazıldığı söylenebilir. Bu da *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* adlı eserin Hicri 740'lı yıllarda yazılmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

1.2. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın İsmi Ve Müellife Nisbeti

Nahivciler, söz konusu kitabın farklı isimlerini zikretmişlerdir. Bu kitap için genel olarak *el-Kavâ'idu'l-kübrâ,el-Kavâ'idu'l-i'râb* ve *el-Kavâ'idu's-suğrâ* olmak üzere üç isim zikredilmiştir. İsmail Paşael-Bağdadî, *Hediyyetu'l-'ârifîn*adlı eserinde: *el-Kavâ'idu'l-kübrâ* ve *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* olmak üzere iki isimden söz etmektedir.[269]

İbn Hişâm'ın hayatını aktaran önemli biyografilerden biri olan İbn Hacer'in yazdığı biyografide İbn Hişâm'ın eserleri anlatılırken eserin ismi, *Kavâ'idu'l-i'râb* olarak aktarılmakadır.[270]*el-Kavâ'idu'l-kübrâ* veya *el-Kavâ'idu's-suğrâ* isimlerinden hiç bahsedilmemektedir. Biyografi eserlerinden birini yazan Suyûtî ise tam tersine *el-*

[265] İbn Hişâm, **Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd,** s. 150; Abdulfettâh Fuâd el-Bedevî, **Havâşî Celâluddîn el-Mahallî 'alâ Kavâ'idi'l-i'râb (dirâse ve tahkik),**(Yüksek Lisans Tezi,İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Gazze,2008.) s. 12.
[266] İbn Hişâm, **Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd,** s. 317; Nil,**age.**, s. 3.
[267] İbn Hişâm, **Muğnî'l- lebîb,** s. 6.
[268] Nîl, **age.,** s. 4.
[269]İsmail el-Bağdadî, **Hediyyetü'l-'ârifîn**, I, 465; Nîl, **age.,** s.17.
[270] İbn Hacer, **age.,** II, 309.

Kavâ'idu'l-kübrâ ve *el-Kavâ'idu's-suğrâ* isimlerini zikretmekte,[271]*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* ismine hiç değinmemektedir. Suyûtî'nin tertip olarak her şeyi İbni Hacer'den(ö. 876/1471) almasına rağmen farklı isimleri zikretmesi oldukça ilginçtir. Çünkü Suyûtî'nin diğer isimlerden habersiz olması düşünülemez. Suyûtî, *el-Kavâ'idu'l-i'râb* adlı kitabı şerheden el-Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474) hayatını ve eserlerini aktarırken *el-Kavâ'idu'l-i'râb* için şu sözleri sarf etmektedir. "Kâfiyeci'nin e*n güzel eserlerinden biri olan Kavâ'idu'l-i'râb'ın şerhidir.*" Bu da gösteriyor ki Suyûtî her üç isimden de haberdardır. İbn Hacer, Suyûtî ve es-Sehâvî gibi âlimlerin eserlerinde aynı kitap için farklı isimlerin kullanılması, bunların farklı kitaplar olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Hâlbuki bunların üçü de aynı kitaptır. *el-Kavâ'idu'l-i'râb'*ayazılan şerhleri incelediğimizde bu şerhlerin çoğunda mezkur eser için *Şerhu Kavâ'idi'l-i'râb*ismini kullanıldıklarını görmekteyiz. Çok az sayıdaki şerhte ise, *Şerhu'l-Kavâ'idi'l-kübrâ* ismi kullanılmaktadır. Örneğin, es-Sehâvî'nin yazdığı şerh, *Şerhu'l- Kavâ'idi'l-kübrâ li İbn Hişâm* olarak geçmektedir.[272] Aynı zamanda bu kitabın nüshaları da incelendiğinde *el-Kavâ'idu's-suğrâ* olarak yazılan az sayıda nüsha da mevcuttur. Örneğin Küveyt Üniversitesi elyazmaları bölümünde 25/885 nolu arşivde Abdulkerim el-Bermûnî tarafından Hicri dokuzuncu asırda yazılan ve 29 varaktan oluşan *el-Kavâ'idu's-suğrâ* adında bir nüshaya rastlanmaktadır.[273] Öte yandan İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb* adlı eserinin mukaddimesinde "*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l i'râb olarak bilinen el-Mukaddimetu's-suğrâ adlı kitabı yazdığım zaman hem öğrenciler arasında hem de ilim ehli arasında çok ilgi ve kabul gördü.*"[274]diyerek*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l i'râb* ile*el-Kavâ'idu's-suğrâ adlı*kitapların aynı kitap olduğunu belirtmektedir.

Söz konusu eser hakkında farklı isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Ancak doğru bir şekilde tahkik edildiğinde farklı isimler kullanılmasına rağmenbu kitap, *Kavâ'idu'l-i'râb* olarak meşhur olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Biz de çalışmamızda bu ismi kullanacağız.

[271] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** II, 69.
[272] Nîl, **age.,**s. 18.
[273] Fihrisu mektebeti'l-mahtutât, http://library.kuniv.edu.kw/manuscript/ Erişim: 05.01.2016 / 11:41
[274] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**, s. 6.

*Kavâ'idu'l-i'râb'*ın İbn Hişâm'a nisbeti konusunda ise kaynaklarda herhangi bir ihtilaf varid olmamıştır. Söz konusu kitabın İbn Hişâm'a ait olduğu kesindir. Aksini iddia eden bir görüşe rastlanılmamıştır.

1.2.1.*Kavâ'idu'l-i'râb'ın* Anlamı

el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb terkibi iki kelimeden oluşmaktadır. Bu kelimelerden birincisi olan i'râbkelimesi عَرِبَ kökünden türemiş olup sözlük anlamı açıklamak, beyan etmek, ifşa etmek, hatalardan temizlemek anlamlarında kullanılır. Örneğin اَعْرَبَ عَنِ الرَّجُلِ " Adamı ifşa etti."[275]ve عَرَّبَ مَنْطُوقَهُ "Konuşmasını düzeltti" ya da اَعْرَبْتُ لَهُ اَلْكَلَامَ تَعْرِيبًا "Ona güzel bir şekilde sözü açıkladım."[276]cümlelerinde görüldüğü gibi الاعراب ın türediği kelime olan عرب kelimesi sırasıyla ifşa etmek, düzeltmek ve açıklamak anlamında kullanılmıştır. عرب kelimesinin yukarıdaki anlamların dışında "bozulmak" anlamında da kullanıldığına ilişkin örnekler vardır. عَرِبَتْ مَعِدَتُهُ "Midesi bozuldu"[277] cümlesindekiالاعراب kelimesinin sözlük anlamı ise "bir şeyin künhünü, hakikatını açığa çıkartmak demektir. Genelikle i'râb kelimesi, Arapçada hata yapmaksızın nahiv kaidelerini aktarmak manasında kullanılmıştır.[278]İ'râb'ın ıstılahî anlamı ise başına dâhil olan farklı amillerin etkisiyle kelimenin sonundaki durumların, lafzen veya takdîren değişmesidir.[279] İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* adlı kitabında i'râbı, amilin kelimenin sonunda meydana getirdiği açık veya takdiri bir şekilde yaptığı değişiklik şeklinde tanımlamaktadır.[280]ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), i'râb için "*amilin değişmesiyle kelimenin sonunda meydana gelen değişikliktir*." demektedir.[281] Örneğin جاءَ مُحَمَّدٌ, رَأَيْتُ مُحَمَّدًا ve مَرَرْتُ بِمُحَمَّدٍ örneklerinde cümlenin başına gelen

[275] Cemâluddîn İbn Manzur el-Mısrî, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru Sadır, Beyrut, B.y.y., I, 588.
[276] İbn Manzur, **age.,** I, 589.
[277] Mehmet Nuri Nas, **Haşiyetü'l-îkdi'n-nâmî 'alâ şerhi Halli'l-me'âkıd**, Nursabah Yay., Midyat, 2011, s. 59.
[278] Mütercim Asım Efendi, **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, "el-İ'râb", Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2013, I,542; Vankulu Mehmet Efendi, **Vankulu Lügati**, "el-İ'râb" Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014.
[279] Muhammed MuhyiddînAbdulhamîd, **et-Tuhfetu's-Seniyye bi şerhi'l- mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye,**Thk: Abdulğani ed-Dakr, B.y.y., B.t.y., s.31.
[280] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, s. 45.
[281]Muhammed İbn Ya'îş, **Şerhu'l-Mufassal li Zemahşerî**, Thk: Emîl Yakûb, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2001, I, 150; Muharrem Çelebi," Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış," **D.E.Ü.İ.F.Dergisi,** S. 5, s. 15.

amile göre sondaki kelimenin son harekesi ref, nasb ve cer olmuştur. جَاءَ الفَتَى, رَأَيْتُ الفَتَى , مَرَرْتُ بِالفَتَى cümleleri ise takdiri i‘râba örnektir. İbnu’l-Hâcib’in (ö. 646/1248) tanımı da hemen hemen yukarıdaki tanımlarla aynıdır.[282]

İkinci kelime olan kavâ‘id kelimesine gelince ise قَعَدَ filinden türemiş ve ismi failin cemi müennesininmükesser siğası olup müfredi قَاعِدَةٌ dur. Kavâ’idin sözlük anlamı, bina temeli, kaide, esas, destek, kural, prensip ve ilke gibi manalara gelmektedir. Istılahî manası ise, bütün fertlerini kapsayan ve onların kendisiyle bilineceği külli kurallardır.[283] Bu durumda *el-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb* ismi bu kitaba uygun düşmektedir. Çünkü kitapta sadece genel kurallar açıklanmış ve ayrıntıya girilmemiştir.

Müellif, eserine *el-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb* ismini vermenin sebebini şu cümlelerle açıklamaktadır.

فَهَذِهِ فَوَائِد جَلِيلَةٌ فِى قَوَاعِدِ الْإِعْرَابِ تَقْتَفِي بِمُتَأَمِّلِهَا جَادَّةَ الصَّوَابِ وَتُطْلِعُهُ فِى الْأَمَدِ الْقَصِيرِ عَلَى نُكَتٍ كَثِيرَة مِنَ الْأَبْوَابِ عَمِلْتُهَا عَمَلَ مَنْ طَبَّ لِمَنْ حَبَّ وَسَمَيْتُهَا بِالْإِعْرَابِ عَنْ قَوَاعِدِ الْإِعْرَابِ“Bu kitap, i‘râb kuralları hakkında faydalı olup bu kurallar üzerinde derinlemesine araştırma yapanları doğru yola iletmekle birlikte, onların birçok önemli noktalara kısa zamanda vakıf olmalarını sağlayacaktır. Bundan dolayı bu kitabı, sevdiğini tedavi eden doktorun gösterdiği hassasiyet içerisinde yazdım ve *el-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb* adını verdim.[284]

1.3. Kavâ‘İdu’l-İ‘Râb’ın Yazma Nüshaları

Bu kitabın çeşitli nüshaları mevcut olmasına rağmen müellife ait aslî nüshaya ulaşamadık. Tespit edilen nüshaları ve onların müstensihlerinin isimlerini şöyle aktarabiliriz.

---

[282] Bkz: Muhammed b. Hasan er-Radî, **Şerhu’r-Radî ‘alâ’l-Kâfiye**, Thk: Yûsuf Hasan Ali Ömer, Bingazi, 2008, I, 51.

[283] Ensar Aslan, **Tokatlı Arakiyecizâde ve Şerhu’l-i‘râb an kavâ‘idi’l-i‘râb adlı eseri**,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012,) s. 39.

[284] İbn Hişâm, **Kavâ‘idu’l-i’râb,**s. 31-32.

1. Nüsaha, Esas nüsha olarak kabul edilirve Riyad Üniversitesi elyazmaları bölümü 2140 nolu arşivde kayıtlıdır. 37 sayfadan oluşan bu nüshanın her sayfası 8 satırdan oluşmaktadır. Hicri 10 Receb 972 yılında yazılmıştır. Müstensihi belli değildir. En az hatalı olan nüsha olarak kaydedilmektedir.[285]

2. el-Hıllî'ninnüshası: Riyad Üniversitesi elyazmaları bölümü 1603 nolu yerde mevcuttur. 28 sayfa olup her sayfası 8 satırdır. Birinci nüshaya göre daha fazla hatalıdır. Abdullah b. Sâid el-Hallîtarafından Hicri 14 Ramazan 1320 yılında yazılmıştır. En son itinsah edilen nüsha olarak kabul edilir.[286]

3. İbn Cemâ'a nüshası: Şerhiyle birlikte Muhammed b. Ebû Bekr b. Cemâ'a (ö. 819/1416) tarafından yazılmıştır. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi elyazmaları bölümü 103 nolu arşivde kayıtlıdır. Şerhiyle birlikte yazıldığı için 98 varaktan oluşmaktadır.

4. Kâfîyecî'nin nüshası: Muhammed b. Süleyman el-Kâfîyecî (ö. 879/1474) tarafından *Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* olarak şerhiyle birlikte tekrar yazılmıştır. Ancak Kâfîyecî'nin üzerine şerh yazdığı nüshanın, daha önce kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Riyad Üniversitesi elyazmaları bölümünde 1098 nolu arşivde kayıtlıdır. Şerhiyle birlikte 170 varaktır.[287]

Bu nüshaların dışında "Fihrisu mektebeti'l-mahtutât" adlı internet sitesinde 10'dan fazla mahtut (elyazma) nüshaya ulaştık. Örnek olarak beş tanesi aşağıya alınmıştır.

1. Nüsha: Küveyt Seyyit Abdullah Raşid el-Azimî Kütüphanesinde 2152 nolu arşivde kayıtlı olup Molla İsa ed-Demlî (ö. ?) tarafından Hicri 1315 yılında yazılmıştır. Yazı çeşidi divanî olup 42 varaktan ve her sayfası 8 satırdan oluşmaktadır. Aynı kütüphanenin 6492 nolu yerinde *'Kavâi'du'l-i'râb*'a ait başka bir nüsha daha mevcuttur. Hicri 1180 yılında yazılan bu nüsha, 12 varaktan oluşmakta ve müstensihi belli değildir.

[285] İbn Hişâm, **Kavâ'idu'l-i'râb,**(Mhk. muk.) s. 5.
[286]**ae.,**(Mhk. muk.) s. 6
[287]**ae.,**(Mhk. muk.) s. 7.

2. Nüsha: Küveyt Üniversitesi elyazmaları bölümünde 140 nolu arşivde kayıtlı olup Hicri 1201 yılında yazılmıştır. Müstensihi belli değildir. Ta'lik yazısıyla yazılmış olup 13 varaktan oluşmaktadır. Her sayfası 17 satırdan oluşmaktadır.

3. Nüsha: Suriye'de bulunan Dârul-kutub ez-zâhiriyye Kütüphanesi'nde 3747 nolu arşivde kayıtlı olup Hicri 1263 yılında yazılmıştır. Küçük hacimli olan bu nüsha 13 varaktan oluşmaktadır.

4. Nüsha: Suudi Arabistan'ın Taif kentinde bulunan Abdullah b. Abbas Kütüphanesi'nde 3078 nolu arşivde kayıtlıolup 124-140 varaktan oluşmaktadır. Yazı çeşidi ta'liktir. Her sayfasında 11 satır mevcuttur. Sonu eksik olmasına rağmen hacimlidir. Muhtemelen şerhiyle birlikte yazılmıştır.

5. Nüsha: İran Kum şehrinde el-Faydâ Kütüphanesi'nde 1481 nolu arşivde kayıtlı olup 18 varaktan oluşmaktadır. Müstensihi ve yazma tarihi belli değildir.[288]

1.4. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'ın *Şerhleri*

Kavâ'idu'l-i'râb'ın, nahiv alanında önemli bir kitap olduğu ona yapılan şerhlerden anlaşılmaktadır. *Kavâ'id'e* onlarca şerh yazıldığını biliyoruz. Ali Fevde Nîl'in, *İbn Hişâm âsâruhu ve mezhebuhü'n-nahviyye* adlı kitabında bunları şevahid, haşiye ve şerhlerle birlikte 30'a kadar çıkardığını görmekteyiz.[289] Bu çalışmamızda kitabın en önemli şerhlerine değinip tafsilatını ilgili eserlere bırakacağız.

İbn Hişâm'ın *Kavâ'idu'l-i'râb* adlı eserine yapılan en önemli şerhler şunlardır:

1. *Şerhu'l-Evseki'l-esbâb:* Bu eser, Muhammed b. Ebûbekir b. Cemâ'a tarafından yazılmıştır.[290] İbn Cemâ'a'nın bu kitap üzerine altı şerh yazdığı bilinmektedir. Bu şerh üzerine Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2008 yılında Usâme Halid Muhammed Hammâd tarafından *Şurûhu*

[288] Fihrisu mektebeti'l-mahtutât, http://library.kuniv.edu.kw/manuscript/ Erişim: 05.01.2016 / 11:41.
[289] Nîl, **age.**, s. 26-46.
[290] Kâtib Çelebi, **age.**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, I, 124.

‘İzzuddîn İbn Cemâ‘a ‘alâ Kavâ‘idi’l-i‘râb’ın tahlili adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[291]

2. *Şerhu’l-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb*: Muhammed b. Süleyman el-Kâfîyecî tarafından yazılmıştır. Kâtib Çelebi,*Keşfu’z-zunûn* adlı kitabında *Kavâ‘id*’in en güzel şerhin bu şerh olduğunu söylemektedir.[292]

3. *Mûsilu’t-tullâb ilâ Kavâ‘idi’l-i‘râb:* Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 950/1474) tarafından yazılmıştır. Abdulkerim Mucahid ve Said Abdulhadi tarafından tahkik edilip neşredilmiştir.[293] Daha sonra Murtezâ b. Zeyd el-Mehatverî el-Hasenî tarafından da tahkik edilip tekrar neşredilmiştir.[294]

4.*Şerhu Kavâ‘idi’l-i’râb:* Abdullah b. Muhammed b. Ebî’l-Kasım et-Tûnisî (ö. 769/1367) tarafından yazılmıştır. et-Tûnisî, İbn Hişâm’ın döneminde yaşamasına rağmen onunla görüştüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. *Kavâ‘id’e* yazılan ilk şerh olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüze ulaşamamıştır.[295]

5. *Şerhu Tuhfeti’t-tullâb li babi kitabi İbn Hişâm el-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb*. Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hâim (ö. 815/1411) tarafından yazılmıştır.[296]

6. *Şerhu’l-i‘râb ‘an kavâ‘id’l-i‘râb*: Zeynuddîn Ebûbekr b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö. 893/1488) tarafından yazılmıştır.[297]

7. *Şerhu Celâlliddîn el-Mahallî ‘alâ Kavâ‘idi’l-i’râb*; Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (ö. 864/1462) tarafından yazılmıştır. Bu şerh tamamlanmamıştır.[298] Kitapta geçen dördüncü bab şerh edilmemiştir. Bu şerh üzerine

---

[291]Usâme Halid Muhammed Hammâd,**Şurûhu ‘İzuddîn İbn Cemâ‘a ‘alâ Kavâ‘idi’l-i‘râb(Dirâse ve safiyyetu tahlilîye),**(Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Gaze, 2008).

[292] Kâtib Çelebi, **age.**,Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, I, 124.

[293]Usâme**agt.,** s. 30.

[294]Halid el-Ezherî, **Mûsilü’t-tullâb ilâ Kavâ‘idi’l-i‘râb li İbn Hişâm el-Ensârî,**Thk: Murtezâ b. Zeyd el-Mehatverî el-Hasenî, Mektebetü Bedr tabâ’a, San’a (Yemen), 2004.

[295]Usâme**agt.**, s. 30.

[296]**ae.,** s. 33.

[297]İsmail el-Bağdadî, **İzâhu’l-meknûn**, I, 100.

[298] Kâtib Çelebi, **age**.,Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, I, 124.

tespit ettiğimiz kadarıyla Filistin Gazze'de İslam Üniversitesi'nde Abdul Fettah Fuâd el-Bedevî tarafından 2008 yılında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[299]

8. *Tâ'lîku'l-latîf 'alâ Kavâ'idi'l-i'râb*: Muhammed b. Halîl el-Busrevî (ö.889/1484) tarafından kaleme alınmıştır. Hişâm eş-Şevîkî tarafından doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.[300]

9.*Şerhu Kavâ'id'l-i'râb*: İbrahim b. Muhammed b.Ebûbekir el-Mısrî (ö. 923/1517) tarafından yazılmıştır. Ebû Şerif olarak bilinen bu zat, Celâluddîn el-Mahallî'nin öğrencisidir. Hocası da aynı kitaba şerh yazmıştır.[301]

10. *Letâifu'l-i'râb fi şerhi Kavâ'id'l-i'râb:* Hacı Baba İbrahim b. Abdülkerim b. Osman et-Tusî tarafından kaleme alınmış ve Muhammed Ahmed Abdülvehhab tarafından 1989 yılında Ezher Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi bünyesinde tahkik edilmiştir.[302]

11. *Hallu'l-me'âkıd:* Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî (ö. 976/1573) tarafından yazılmıştır. الحمد لله الذى رفع اسماء العلماء... Şeklinde başlayan[303] bu şerh medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu şerh üzerine yazılan haşiyeler de mevcuttur. Bunlardan biri Mehmet Nuri Nas tarafından yazılan haşiyedir.

12. *Ahsenu'l-esbâb fi şerhi Kavâ'id'l-i'râb*: Ahmed b. İbrahim el-Kavukçu es-Sabunî (ö. 1334/1916) tarafından yazılmıştır.[304]

13. *Tevhîdu'l-i'râb fi Şerhi Kavâ'idi'l-i'râb*: Mahmûd b. İsmail b. Abdullah tarafından yazılmıştır.

14. *Şerhu'l-cedid 'alâ Kavâ'idi'l-i'râb:* Mevla el-'Aynî tarafından yazılmıştır.

[299]Bkz: el-Bedevî, **agt.**
[300]**ae.**, s. 17.
[301] Usâme **agt.,** s. 31.
[302]**ae.,** s. 30.
[303] Çelebi, **age.,** Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,I, 124; Usâme, **agt.,** s. 32.
[304] Usâme, **agt.**, s. 30.

15. *Şerhu Nûruddîn el-Asîlî.* Nûruddîn Ali el-Asîlî (ö. 980/1572) tarafından yazılmıştır.[305]

16. *Kâşifu'l-kanâ'a:* Muhammed b. Abdulkerim tarafından yazılmış olup[306] Mısır el yazma kütüphanesinde 28/163146 nolu arşivde kayıtlıdır.[307]

17. *Hadâiku'l-i'râb:* Muhammed b. 'İzzuddîn b. Cemâ'a tarafından yazılmıştır.[308] Hişâm eş-Şevîkî tarafından tahkik edilmiştir.[309]

18. *Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*: Tokatlı Arakiyecizâde tarafından yazılmıştır.

Kavâ'id kitabı nahivciler açısından oldukça önemli bir yere sahip olup, ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine onlarca şerh yazılmıştır. Biz bu çalışmamızda sadece önemli olanları verdik.

1.5. Kavâ'İdu'l-İ'Râb Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar

İbn Hişâm'ın *Kavâ'idu'l-i'râb* adlı eseri kısa, öz ve ders kitabı mahiyetinde bir eser olması hasebiyle nahivcilerin dikkatini çekmiş ve üzerine onlarca şerh ve haşiye yazılmıştır. Bu kitaba yapılan şerhler ayrı bir bölümde ele alındığından burada onlara değinilmeyecektir. Bu başlık altında günümüzde *Kavâ'id* üzerine yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Hemen şunu belirtelim ki; tahkik dışında doğrudan *Kavâ'id* üzerine yapılan akademik bir çalışmaya rastlayamadık, ancak onun şerhleri üzerine yapılan onlarca çalışmaya rastladık. Bunun için bu bölümde *Kavâ'*id'in şerhleri üzerine yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

Kavâ'id hakkında yapılan çağdaş çalışmaların başında Gazze İslam Üniversitesi gelmektedir. Bu üniversitede *Kavâ'id*'in şerhleri hakkında birden çok çalışma yapılmıştır. Bu sebeple yeri gelmişken, *Kavâid* üzerine yapılan çalışmalara kısaca değineceğiz.

---

[305] Usâme, **agt.,** s. 32.
[306] Çelebi, **age.,** Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, I, 124.
[307] Usâme, **agt.,** s. 32.
[308] **ae.,** s. 33.
[309] Hişâm eş-Şevîkî, "Hadâiku'l-i'râb fî şerhi Kavâ'idi'l-i'râb li Şeyh Allâme İbni Cemâ'a", ***Kudus Üniversitesi Dergisi,*** S. 25, s. 307-350.

1. Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2006 yılında Mahmûd Muhammed el-Âmûdî danışmanlığında Abdulfettah Fuâd el-Bedevî tarafından '*Havâşî Celâluddîn el-Mahallî 'alâ Kavâ'idi'l-i'râb (dirâse ve tahkik)'* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[310]Bu çalışma üç bölümdenoluşmaktadır. Birinci bölüm İbn Hişâm hakkında, ikinci bölüm kitabın şarihi olan Celaluddîn el-Mahallî hakkında ve üçüncü bölüm ise adı geçen şerh hakkındadır. 228 sayfadan oluşan bu tezde, kitabın tamamı tahkik edilmiştir.

2. Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2008 yılında Usâme Halid Muhammed Hammâd tarafından hazırlanan '*Şurûhu 'İzuddîn İbn Cemâ'a 'alâ Kavâ'idi'l-i'râb (Dirâse ve safiyyetu tahlilîye)* adlı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.[311] Bu tez de iki bölümden oluşmakta olup birinci bölüm şarih hakkında ikinci bölüm ise onun şerhleri hakkındadır.

3. Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2012 yılında Mahmûd Muhammed el-Âmûdî danışmanlığında Ne'mât Abdullah Atîye el-Barş tarafından *'Şerhu'l-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb li Ebî Bekr b. Ali el-Kayserî (dirâse ve tahkik)* adlı yüksek lisan tezi bulunmaktadır. 429 sayfadan oluşan bu çalışma; dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Kavâ'id* ve İbn Hişâm hakkında,ikinci bölümde kitabın şarihi olan el-Kayserî hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde söz konusu şerh hakkında bilgi verilmiş ve dördüncü bölümde ise kitap tahkik edilmiştir.[312]

4. Gazze İslam Üniversitesi dergisinde 2007 yılında Dr. Hişâm eş-Şevîkî'nin yazdığı 'Kitabu akrebu'l-mekâsıd fi şerhi'l-kavâ'idi's-suğrâ fi'n-nahv li İbni Hişâm (dirâse ve tahkik)adlı makale yayınlanmıştır.[313] Yaklaşık 45 sayfadan oluşan bu makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kitabı şerh eden İbni Cemâ'a nın hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkında kısa bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise söz konusu kitap tahkik edilmiştir.

*5. Gazze İslam Üniversitesi Dergisi'*nde 2002 yılında Mahmûd Muhammed el-'Âmûdî tarafından 'Hallu me'âkıdi'l-Kavâ'idi'l-lâtî sebetet bi delâil ve şevâhid'

[310] Bkz. el-Bedevî, **agt.**
[311]Bkz: Usâme**agt.**
[312] Bkz: el-Barş,**agt.**
[313] Hişâm eş-Şevîkî, "Kitâbu akrebi'l-mekâsıd fî şerhi'l-Kavâ'idi's-suğrâ fi'n-nahv li İbn Hişâm (dirâse ve tahkik),"**Gazze İslam Üniversitesi Dergisi**,S. 15, s. 1191-1255.

adlı bir makale yayınlanmıştır.[314] Yazar, 17 sayfadan oluşan bu makalede daha çok söz konusu şerhin kime ait olduğu üzerinde durmuştur. Öncelikle adı geçen kitabın nispet edildiği Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî'nin hayatı anlatılmış ve kitabın ona ait olmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra kitabı asıl şerh eden kişi olarak kabul ettiği Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî'nin hayatı anlatılmış ve söz konusu kitabın ona ait olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.

6. *Kudüs Üniversitesi Dergisi'*nde 2011 yılında Dr. Hişâm eş-Şevîkî'nin yazdığı 'Hadâiku'l-i'râb fi şerhi Kavâ'idi'l-i'râb li Şeyh Allâme İbni Cemâ'a eş-Şâfiî (dirâse ve tahkîk) adlı bir makale yayınlanmıştır.[315] Bu makale üç bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Giriş kısmında kitap hakkında genel bilgiler verilmiş, ikinci kısımda kitabı şerh eden ibni Cemâ'a hakkında kısa bilgi verilmiş ve son kısımda ise kitap tahkik edilmiştir.

7. Kûfe Üniversitesi Eğitim ve Edebiyat fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapan Abdulkâzım Muhsin el-Yâsirî ve Haydar Cebbâr Aydân tarafından hazırlanan ve *Mecelletu'l-luğati'l-'Arabiye ve Âdâbihâ* adlı dergide yayınlanan "Dirâsetu'l-edevâtfi kitabi Mukayyed şerhi'l-Kavâ'id li Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî" adında bir makale mevcuttur.

8. Nâsır b. Abdullah es-Sa'dî tarafından şerh edilen *'et-Ta'lîk ve kaşfu'n-nikâb 'alâ nazmi Kavâ'idi'l-i'râb'* adlı eserdir.[316] Bu kitab Muhammed b. Süleyman b. Abdulaziz el-Bisâm tarafından 2005 yılında Mekke'de tahkik edilmiştir. Muhakkik bu çalışmayı iki bölümde ele almıştır. Birinci bölümde kitabı şerh eden Nâsır b. Abdullah es-Sa'dî'nin hayatı, hocaları ve öğrencileri anlatılmış, ikinci bölümde ise söz konusu kitap tahkik edilmiştir.

9. Ali Fevde Nîl tarafından 1979 yılında Riyad'da[317] ve Raşid el-Ubeydî tarafından Beyrut'ta[318] tahkik edilen *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'irâb* adlı kitaptır. Bu, doğrudan *Kavâ'id* üzerine yapılan tek çalışmadır. Bu çalışma dışında gerek Türkiye'de gerekse Arap âleminde doğrudan *Kavâ'id* üzerine yapılan herhangi bir

---

[314] Mahmûd Muhammed el-Amûdî,"Hallu me'âkıdi'l-Kavâ'idi'l-lâtî sebetet bi delâil ve şevâhid", **Gazze İslam Üniversitesi Dergisi,** S. 10, s. 143-157.

[315] Hişâm eş-Şevîkî, agm.,**Kudus Üniversitesi Dergisi,**S.25, s. 307-350.

[316] Nâsır b. Abdullah es-Sa'dî, **et-Ta'lîk ve kaşfu'n-nikâb 'alâ nazmi Kavâ'idi'l-i'râb**, Thk:Muhammed b. Süleyman b. Abdul'aziz el-Bisâm, Dâru İbni Cevzî, Mekke, 2005.

[317] Bkz: Nîl, **age.**

[318]Bkz: Reşid el-Ubeydî, **el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'irâb,**Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1970.

akademik çalışmaya rastlayamadık. Yapılan çalışmaların tamamına yakınınınKavâ'id üzerine yapılan şerh ve haşiyeler olduğunu müşahede ettik.

10. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı bilim dalında 2012 yılında Ahmet Turan Aslan danışmanlığında Ensar Aslan tarafından *Tokatlı Arakiyecizâde ve Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb Adlı Eseri"* adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[319] Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arakiyecizâde'nin yaşadığı dönemde Osmanlı'nın siyasi ve ilmi durumu ele alınmıştır. Birinci bölümde müellifin hayatı ve eserleri anlatılmış, ikinci bölümde adı geçen eser tanıtılmış ve üçüncü bölümde ise eser tahkik edilmiştir.

11. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve *Kavâ'idu'l-i'râb'ın* en meşhur şerhlerden biri olan *Hallu'l-me'âkıd* üzerine yapılan çalışmadır. Akademik olmayan bu çalışma Mehmet Nuri Nas tarafından söz konusu kitabın üzerine haşiye yazmak suretiyle yapılmıştır. Hem tahkik hem de şerhi yapılan bu kitap, Arapça öğretiminde güncelliğini hâlâ korumaktadır.[320]

12. Türkiye'de yapılan çalışmalardan biri de Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Süleyman Tülücü danışmanlığında Veysel Yılmaz tarafından hazırlanan *Halid el-Ezherî ve Hediyyetu'l-uli'l-elbâb ilâ Mûsılı't-tullâb ilâ Kavâ'idi'l-i'râb* adında yüksek lisans tezidir.[321] Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatı hakkında ve kitabın muhtevası hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise eser tahkik edilmiştir.

---

[319]Bkz: Aslan, **agt.**

[320]Bkz. Mehmet Nuri Nas,**age.**

[321] Veysel Yılmaz, **Halid el-Ezherî ve Hediyyetuuli'l-elbâb ilâ musılı't-tullâb ilâ Kavâ'idi'l-i'râb,** (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.)

1.6. Kavâ‘İdu'l-İ‘Râb İle Muğni'l-Lebîb Arasındaki Benzerlikler Ve Farklılıklar

Kavâ'id ile *Muğnî* adlı eserlerin içerik açısından birçok benzerliklere sahip olduğu gibi birçok farklılığı da barındırmaktadır. *Kavâ'id* kendi alanında eşsizliğini hala korumaktadır.[322]

Muğni'l-lebîb ile arasındaki benzerliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Kavâ'idu'l-i'râb, Muğni'l-lebîb'in çekirdeğini oluşturmaktadır.

İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb'i* yazmaya, *Kavâ'id'ul-i'râb* adlı eserinin vesile olduğunu ifade ederek *Muğnî*'nin mukaddimesinde şu açıklamayı yapmaktadır.

فَذُونَكَ كِتابًا تُشَدُّ الرَّحَالُ فِيمَا دُونَهُ وَتَقِفُ عِنْدَهُ فَحُول الرِجَال وَلا يَعْدُونَهُ, إِذْ كانَ الْوَضْعُ فِى هَذَا الغَرَضِ لَمْ تَسْمَحْ قَرِيحَةٌ بِمُثالِهِ وَلَمْ يَنْسُجْ نَاسِجٌ عَلَى مِنْوَالِهِ وَمِمَّا حَثَّنِى عَلَى وَضْعِهِ

اِنَّنِى لَمَّا اَنْشَأْتُ فِى مَعْنَاهُ الْمُقَدِّمَة الصُّغْرَى المسَمَّاة بِالْإِعْرَابِ عن قَوَاعِد الْإِعْرَاب حَسُنَ وَقْعُهَا عِنْدَ أُولى الاَلْبَاب وَ سارَ نَفْعُهَا فِى جَمَاعَةِ الطُّلَابِ

"İşte sana nice babayiğit adamın birçok zorluklarla elde edemediği, bu hedefe yöneltmek isteyenler için bir benzerini bulamadığı bir kitabı (*Muğnî*) takdim ediyorum. Beni bu kitabı yazmaya sevkeden şey, *el-Mukaddimetu's-suğrâ* olarak bilinen el-*İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb* isimli kitabı yazdığımda ilim adamları tarafından çok takdir görmesi ve öğrenciler için çok faydalı olmasıdır."[323]

Kavâ'id ile *Muğnî* adlı eserlerin ikisi de bablara göre yazılmıştır. *Kavâ'id* dört baba, *Muğnî* ise sekiz baba ayrılmıştır.

Aradaki farkları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

Aradaki farkların birincisi edat dizilişleridir.

[322] İbn Hişâm, **Kavâ'idu'l-i'râb**, (Mhk. muk), s.1; Muhammed b. Süleyman, el-Kâfiyecî, **Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb**, vr. 7a.
[323] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb,** s. 6.

İbn Hişâm, *Kavâ'idu'l-i'râb'da* edatları aktarırken anlam sayısına göre aktarmıştır. Yani tek anlama gelen edatlar, iki anlama gelen edatlar, üç anlama gelen edatlar şeklinde sıralamıştır. Müellif, *Muğni'l-lebîb'*de ise edatları alfabetik sıraya göre zikretmiştir.

Muğnî ile *Kavâ'id* arasındaki farklarından biri de kapsamıdır.

İbn Hişâm *Kavâ'idu'l-i'râb*'da konuları daha öz ve kısa bir şekilde anlatırken *Muğni'l-lebîb'de* daha kapsamlı anlatmaktadır. Kendisinin de belirttiği gibi *Kavâ'idu'l-i'râb*, *Muğnî*'nin yanında, boyundaki gerdanlıkta bulunan küçük bir boncuk veya denizden bir damla su gibidir.[324]

Muğnî ile *Kavâ'id* arasındaki farklarından biri de bab sayılarıdır.

*Kavâ'idu'l-i'*râb'da dört bab bulunmaktadır. Birinci bab, cümle ve cümlenin hükümlerinden; ikinci bab, car ve mecrurun durumlarından; üçüncü bab ise nahivle uğraşan kişilerin ihtiyaç duyduğu 21 kelimenin (edat) açıklamasını yapmıştır. Dördüncü babda ise bazı ibarelerin i'râbını yaparak, bunların her birisini kısa kısa açıklamıştır.

Muğni'l-lebîb ise sekiz baba ayrılmıştır. Müellif, birinci babda, alfabetik sıraya göre harfleri ele almış ve uzun uzun açıklamıştır. *Kavâ'id'de* sadece 21 harf açıklamışken *Muğnî'*de 100'ün üzerinde edat hakkında açıklama yapmıştır. İkinci babda, cümle ve cümle hükümlerini ele almıştır. Üçüncü babta, şibih cümleleri ele almış; dördüncü babta, çok kullanılan ve bu işle uğraşan kişilerin bilmemesi ayıp olan bazı kuralları açıklamıştır. Beşinci babda, bazı ihtilaflı konuları ele almış altıncı babda, sakınılması gerektiğini ve yanlış anlaşıldığını iddia ettiği bazı kuralları açıklamıştır. Yedinci babda, i'râbı ve sekizinci babda ise bazı kaideleri açıklamıştır.

[324] İbn Hişâm, **Muğnî'l lebîb**, s. 6.

2. İBN HİŞÂM'IN *KAVÂ'İDU'L-İ'RÂB'*DAKİ METODU VE ESERİN MUHTEVASI

2.1. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'da Kullanılan Konu Başlıkları

İbn Hişâm, eserine mukaddime yazmadığı gibi bir sonuç bölümü de yazmamıştır. Kitapta, bir kısım nahiv terimlerini ele almış ve bazı harflere değinmek suretiyle kısmen sarfa da değinmiştir. Birçok konuya işaret etmiş ve onlar için başlık kullanmıştır. İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de konu başlıklarını sıralarken nahiv kitaplarından farklı bir metod uygulamış ve nahiv ilminde önemli olmasına rağmen birçok konuya değinmemiş, sarf-nahiv konularının sadece bir kısmını ele almıştır.

Müellif, *Kavâ'id'*de dört temel başlık kullanmış ve bu başlıklar altında alt başlıkları ele almıştır. Mesela "باب الاول فى الجملةواحكامها" başlığı altında dört alt başlık işlemiş ve bu başlıkları, "Birinci Mesele," "İkinci Mesele" şeklinde yazmıştır. "Birinci Mesele" başlığı altında cümlenin açıklamasını ve tanımını ele almıştır. "İkinci Mesele" başlığı altında ise i'râbda mahalli olan cümleleri ele almış ve bunların yedi adet olduğunu söyledikten sonra sırasıyla açıklamıştır.[325] İkinci babda da alt başlık olarak dört meseleyi ele almış ve bunları "Birinci Mesele," "İkinci Mesele" vs. şeklinde aktarmıştır.[326] Üçüncü babda konuyu sekiz alt başlık şeklinde aktarmıştır. Bu babda harfleri (edat) açıklamış ve onları sekiz kısma ayırmıştır. Başlık olarak "Birinci Çeşit," "İkinci Çeşit" ifadesini kullanmıştır.[327] Dördüncü babda ise alt başlık kullanmamış sadece ana başlık kullanmıştır.[328] Üzerine çalıştığımız *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb'*da konu başlıkları şu şekildedir:

– اَلْبابُ الْاَوَّلُ فِي الْجُمْلَةِ وَ اَحْكَامِهَا

• الْمَسْاَلَةُ الْاُولى فِى شَرْحِهَا

[325] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s.37.
[326]**ae.,** s. 55-62.
[327]**ae.,**, s. 63- 101.
[328]**ae.,** s. 103-109.

• اَلْمَسْاَلَةُ الثَّانِيَةُ فِى الْجُمَلِ الَّتِى لَهَا مَحَلٌّ مِنَ الْاِعْرَابِ

• اَلْمَسْاَلَةُ الثَّالِثَةُ فِى بَيَانِ الجُمَلِ الَّتِى لا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْاِعْرَابِ

• الْمَسْاَلَةُ الرَّابِعَةُ فِى الْجُمْلَةِ الخَبَرِيةِ الَّتى لَمْ يَسْبُقْهَا ما يَطْلُبُهَا لُزوماً بَعْدَ النَّكِرَاتِ الْمَحْضَةِ وَ بَعْدَ المَعَارفِ المحْضةِ

– الْبَابُ الثَّانِي فِى الجَارّ والْمَجْرور

• الْمَسْاَلَةُ الْاُولى لا بُدَّ مِنْ تَعَلُّقِ الجَارّ والْمَجْرور

• اَلْمَسْاَلَةُ الثَّانِيَةُ حُكْمُ الْجَارّ وَالْمَجْرُور بَعْدَ المعْرِفَةِ والنَّكِرَةِ

• اَلْمَسْاَلَةُ الثَّالِثَةُ مَتَى وَقَعَ الجَارُّ والْمَجْرورُ صِفَةً وَ صِلَةً وَ خَبَرًا وَ حَالاً

• الْمَسْاَلَةُ الرَّابِعَةُ يَجُوزُ فِى الجَارّ والْمَجْرور فِى هَذِهِ مَوَاضِعِ الْاَرْبَعَةِ (صِفَة وَ صِلَة وَ خَبَرُ وَ حَال)

– اَلْبَابُ الثَّالثُ فِى تَفْسِيرِ كَلِمَاتِ يَحْتَاجُ اِلَيْهَا الْمُعْرِبُ

• النَّوعُ الأَوَّلُ مَا جَاءَ عَلى وَجْهٍ وَاحِدٍ

• النَّوعُ الثَّانِى مَا جَاءَ عَلى وَجْهَيْنِ

• النَّوعُ الثّالث مَا جَاءَ عَلى ثلاثةِ اَوْجُهٍ

• النَّوعُ الرَّابعُ مَا يَأْتِي عَلى ارْبَعَةِ اَوْجُهٍ

• النَّوعُ الخَامِسُ مَا يَأْتِي عَلى خَمْسَةِ اَوْجُهٍ

• النَّوعُ السَّادِسُ مَا يَأْتِي عَلى سَبْعَةِ اَوْجُهٍ

• النَّوعُ السَّابِعُ مَا يَأْتِي عَلى ثَمَانِيَةِ اَوْجُهٍ

• النَّوعُ الثَّامِنُ مَا يَأْتِي عَلى اِثْنَيْ عَشَرَ وَجْهًا

– اَلْبَابُ الرَّابِعُ فِى اِشَارَة اِلى عِبَارَاتِ مَحَرَّرَة مسْتَوْفَاة موجَزَة

2.2. Kavâ‘İd’ul-İ‘Râb’da İşlenen Konular Ve Eserin İçeriği

İbn Hişâm, diğer nahiv kitaplardan farklı olarak, cümle ve cümle çeşitlerinden başlamak suretiyle eserine giriş yapmıştır. Müellif konu işleyişinde diğer nahiv kitaplarındaki sistematiğe muhalefet etmiştir. Çünkü hemen hemen bütün nahiv kaynaklarında[329]önce kelime ve kelime çeşitlerinden başlamak suretiyle belli bir sıraya göre konulara giriş yapılmıştır.[330] Örneğin, İbn Mâlik'in yazdığı *el-Elfiyye* adlı kitapta, konulara kelime çeşitleri, mebni-murab, zamir, ismi işaret ve ismi mevsûlle başlanmış ve cümle bilgisine giren fail, naibu'l-fail ve mef‘ûl gibi konular ise sona doğru aktarılmıştır.[331] İbn Hişâm, bu eserden sonra telif ettiği *Muğni'l-lebîb*'de ise önce alfabetik sıraya göre harfleri aktarmış daha sonra cümle ve cümle çeşitleri hakkında bilgi vermiştir.[332]

İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de ele aldığı konulara başlık kullanmış ve bazı bölümleri, muhtasar bir kitaba göre fazla detaylı olabilecek şekilde işlemiş hatta bu konu etrafında meydana gelen ihtilafları da aktarmıştır. Bazı konulara da kısa ve öz bir şekilde değinmiştir. Örneğin, beş vecih üzere olan edatlardan (لَوْ) edatını uzun uzadıya anlatmıştır. Bu konu hakkında yedi ayeti kerime, üç hadisi şerif ve iki şiir zikretmiştir.[333]

İbn Hişâm'ın*, Kavâ'idu'l-i'râb*'daki bölümleri kısa ve öz olarak ele alması, kitabını bir ders kitabı olarak yazmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü kitapta belli bazı konular ele alınmış ve ele alınanların bir kısmı fazla ayrıntıya girilmeden aktarılmıştır. Bir kısmı ise ayrıntılı olarak ele alınmış ve söylenen ihtilaflar da aktarılmıştır. Müellif, eserine, قَالَ شَيْخُ الْإِمامُ العالمُ جَمَالُ الدِّينِ بنُ هِشَامٍ diyerek kendi ismini ve lakabını zikrederek başlamış, kendisi için dua etmiş ve

[329] Bkz: Merî‘ b. Yûsuf b. Ebî Bekir el-Kermî, **Delîlu't-tâlibîn li kelâmi'n-nahviyîn,** el-Mektebetü'l-İslâmiye, Küveyt, 2009; Muhammed b. Abdullah İbn Malik et-Tâî el-Ciyânî**, Şerhu Teshîli'l-fevâid**, Thk: Abdurrahman es-Seyid, B.y.y., 1990.

[330] M. Edip Çağmar, **Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri**, İlâhiyât Yay., Ankara, 2006, s. 61.

[331] Bkz: Abdullah b. Salih el-Fevzân, **Delîlu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, b.y.y., b.t.y.

[332] Bkz: İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**.

[333] İbn Hişâm, **Kavâ‘id**, s. 83-87.

Müslümanlara faydalı olması için temennide bulunmuştur. Yazacağı kitabın (*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*) titiz düşünenler için büyük faydalar sağladığını ve kitabı okuyanların kısa zamanda ince manalara muttali' olacağını ifade etmiştir. Kendisinin bu kitabı, bir doktorun sevdiği kimseye (hastaya) yaptığı muamele gibi yazdığını söylemiştir. Sonra kitabını dört baba (konu) ayırmış ve birinci babla konuya başlamıştır.

İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de sırasıyla şu bölümleriele almıştır: Cümlenin tanımı, cümlenin hükmü, cümlenin çeşitleri, (fiil ve isim cümlesi) kelimenin tanımı, i'râbda mahalli olan cümleler, i'râbda yeri olmayan cümleler, nekire ve marifeden sonra gelen haberî cümlenin durumu, câr ve mecrûr, marifeden veya nekireden sonra gelen câr-mecrûrun hükmü. Ayrıca nahivcilerin ihtiyaç duyduğu 21 kelimenin (edatlar) tefsîrini yapmıştır. Bu edatları sekiz başlık altında 21 adet olarak ele almıştır. Kitabın esas konusunu teşkil eden bu bölümdür. Ele aldığı edatlar şunlardır:

قَطُّ,عَوْضٌ, أَجَلْ, بَلَى, اذا, كلّاَ, لاَ, اذْ, لَمَّا, نَعم, إِيْ, حَتَّى,لولا, إِنْ, أنْ, مَنْ, أي لوْ,قدْ,,وما,

Müellif son olarak, dördüncü başlık altında kendisinin ifadesiyle "*Manası tamamlanmış, fazlalıktan korunmuş ve az kelimelerle çok şey anlatan ibarelere işaret edecek faydalı bilgiler"* aktarmıştır. Örneğin, faili meçhul bir cümle aktarmış ve bu cümlenin irabını yapmıştır. (Fiil, naibul fail vs.) daha sonra bazı sarf konularını ele almıştır. Bu vesileyle " لن- لم- امّا- أن- ف- ف- و- حتى – ثم- إن-أن- الذى- هذا- ما harflerin tanımlarını yapmış örneklerle açıklamıştır. Örneğin;

(لَنْ): حَرْفُ نَصْبٍ , وَنَفْيٍ, وَ اِسْتِقْبَالٍ

(لَنْ) , nasb, gelecek zaman ve nefi edatıdır

(لَم): حَرْفُ جَزْمٍ لِنَفْيِ الْمُضَارِعِ وَقَلْبِهِ مَاضِيًا

(لَم), anlam olarak muzariyi maziye çeviren cezm edatıdır. Diğer harfleri de bu minval üzere açıklamış ve kitabına son vermiştir.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere İbn Hişâm, *Kavâ'idu'l-i'râb*'da sadece belli bazı konuları ele almıştır. Nahiv veya sarf konularının tamamını ele almamıştır.

2.3. Konuların Anlatım Biçimi

İbn Hişâm, eserinde konuları işlerken ihtiyaca göre bazen kısa, bazen de uzun bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. İyi bilinen veya üzerinde ihtilaf olmayan konuları kısa ve öz işlemiştir. Anlaşılması zor veya ihtilaflı olan konuları ise uzun uzun anlatmış ve bol örnekler vermiştir. Ayrıca konu etrafında söylenen ihtilafları aktarmaya çalışmış, bazen hangi görüşe katıldığını belirtilmiş ve bazen de söz konusu fikre katılıp katılmadığına dair bir beyandabulunmamış, takdiri okuyucuya bırakmıştır. Örneğin i'râbda yeri olan cümleleri aktarırken her birine birer veya ikişer örnek vermiş, bunlardan meczum şartın cevabı olan cümleyi bir buçuk sayfada anlatmıştır.[334]

İbn Hişâm, i'râbda yeri olmayan cümlelerden sıla cümlesini,[335] cezm etmeyen şartın cevabı olan cümleyi ve i'râbda yeri olmayan cümleye tabi olan cümleleri kısa bir şekilde anlatmış ve birer veya ikişer örnek vererek aktarmıştır.[336] Mübteda cümlesini,[337]mu'terize cümlesini,[338] tefsîriyye cümlesini[339] ve kasemin cevabı olan cümleleri uzun uzun aktarmış ve bolca örnek vermiştir.[340] Bu cümlelerle ilgili varid olan ihtilafları ele almıştır.[341]

Müellifin ayrıntılı olarak anlattığı ve muhtasar bir kitaba göre fazla uzun olduğunu ifade edebileceğimiz başka bir bölüm ise (لَوْ)konusudur. Bu konuyu yaklaşık beş sayfada anlatmıştır.[342]

İbn Hişâm, *Kavâ'id'de* konuları işlerken, herhangi bir girişe ihtiyaç duymadan, işlediği terimin tanımını yapmadan doğrudan doğruya giriş yapmaktadır.

---

[334] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 38-39.
[335] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 44.
[336]**ae.,** s. 49.
[337] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 42-43.
[338]**ae.,** s. 44-45.
[339]**ae.,** s. 46-47.
[340]**ae.,**, s. 47-48.
[341]**ae.,** s. 38.
[342]**ae.,**, s. 83-87.

Bundan dolayı diğer kitaplara göre ele aldığı konu bakımından daha az ve yetersiz kalmaktadır.

İbn Hişâm'ın eserini farklı kılan başka bir özellik ise diğer nahiv kitapları gibi önce kelime çeşitlerinden başlamamasıdır. Nahiv kitaplarının çoğunda, küçükten büyüğe veya kolaydan zora giden bir metot izlenirken, İbn Hişâm, zordan kolaya giden bir metot izlemiştir. Önce cümle ve cümle çeşitleri, daha sonra edatları işlemiştir. Mübtediler için zor gibi gözükse de ilk başta cümle ve cümleye dair konuları ele alması i'râbın anlaşılmasına vesiledir. Çünkü i'râb, cümle bazında olur. Dolayısıyla i'râb, öğrenciler arasında en zor anlaşılan konulardan biri olduğu için bu kitabı i'râbı kolaylaştırmak amacıyla yazdığı söylenebilir.

İbn Hişâm, eserinde konularını anlatırken genel olarak. "تَقُولُ, قُلْتُ, قُلْتَ, قَوْلُكَ, إعْلَم" قِيلَ, vb. ifadeleri kullanmıştır. Örneğin müellif, (حَتَّى) edatının görevlerinden birinin atıf edatı olduğunu ve atfın matuf aleyhinin bir parçası olduğunu aktarırken şu ifadeleri kullanmaktadır: وَتَقُولُ: أَعْجَبَتْنِى الجَارِيَةُ حَتَّى كَلَامُهَا, لِأَنَّ الْكَلَامَ كَجُزْئِهَا "*Câriyenin konuşmasıbile hoşuma gitti. Çünkü konuşma, câriyenin bir parçasıdır.*"[343]

İbn Hişâm, genelde konuların ismini zikredip örneklerle yetinmiştir. Eğer konu nahiv mezhebi açısından ihtilaflı ise çoğunlukla bu ihtilaflara şahıs bazında değinmiştir. Sadece bir iki yerde ekol bazında değinmiştir.[344] Örneğin, kitabının farklı yerlerinde, Zeccâc, İbn Durusteveyhi, Ebû Ali, Zemahşerî, Sa'leb, Sîbeveyhi ve İbn 'Usfûr gibi âlimlerden görüş nakletmiş ve bunların ihtilaf ettikleri konuları açıklamıştır.[345] Fazla bilgi ve izahın verilmemesi, muhtasar eserlerin tabiatına uygundur.[346] Ancak İbn Hişâm'ın, *Kavâ'id* gibi muhtasar sayılabilecek bir kitapta bazı konuları çok ayrıntılı işlemesi muhtasar kitapların tabiatına uygun düşmemektedir. Kanaatimizce müellifin böyle bir metot izlemesi, ihtilaflı olan konulara bir çözüm getirmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

[343] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 73.
[344] **ae.**,s. 62, 93.
[345] **ae.,** s. 44, 45, 48, 57, 58.
[346] Çağmar, **age**., s. 63.

2.4. Kavâ‘İdu'l-İ‘Râb'da Kullanılan Yöntem

Müellif, *Kavâ'id* adlı eserinde, diğer nahiv kitaplardan farklı bir yol izlemiştir. Öncelikle bu kitapta nahvin veya sarfın bütün konularını ele almamış ve ele aldığı konuları da bir özet şeklinde aktarmıştır. Müellif, ele aldığı ilk üç konuyu teorik olarak anlatmış, dördüncü konuda ise uygulama kısmına geçmiş ve örnekler üzerine i'râb yapmaya çalışmıştır. Örneğin, cümle ve hükümleri, câr-mecrûrun durumları ve bazı harflerin kaç manaya geldiğini anlattıktan sonra dördüncü babda meçhul bir cümle aktarmış ve bu cümlenin i'râbını yapmıştır. Daha sonra muzaf ve benzeri cümleler yazıp i'râblarını yapmıştır. İkinci olarak diğer nahiv kitaplarında edatlar genelde alfabetik sıraya[347] göre dizilirken, bu kitapta ise aldığı manaya göre dizilmiştir. Örneğin bir manaya gelen edatlar, iki manaya gelen edatlar, vs. şeklinde sıralanmıştır.

Müellifin *Kavâ'idu'l-i'râb'*da verdiği örneklerin büyük bölümü ayetlerden oluşmaktadır. Yaklaşık 20 yerde Arap şiirinden ve birkaç yerde de hadisi şeriflerden örnek vermiştir. Kitap küçük hacimli olmasına rağmen 100'den fazla ayeti kerimeyi örnek göstermesi Arap gramerinin anlaşılmasında ayetlerin etkisini açıkça göstermektedir. İbn Hişâm hadisleri delil olarak kabul etmesine rağmen özellikle *Kavâ'idu'l-i'râb'da* zikrettiği hadis sayısı beşi geçmemektedir.

2.4.1. Örnek Verme Yöntemi

İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de tanım yapmaktan ziyade misal ve şâhidlere önem vermiş ve bunun için ele aldığı konuların çoğunda birden fazla şâhid veya misal zikretmiştir. Müellif, örnek verirken نَحُو, مِثْلُهَا ve أَشْبَهَ ذَالِكَ lafızları kullanmıştır.[348]Bunların arasında en çok نَحُوkelimesini kullanmaktadır.[349] İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb'de* de bol bol نَحُو kelimesini kullanmaktadır.

Müellif, verdiği örneklerin çok az kısmını izah etmiş, çoğuna sadece misal vermekle yetinmiştir. Örneğin, i'râbda yeri olan cümleleri anlatırken her birine ayrı

[347] Bkz. İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**; Hasan Akdağ, **Arap Dilinde Edatlar**, Tekin Yay., Konya, 1999; Zahir Şevket el-Beyâtî, **Edevâtü'l- i'râb**, Beyrut, 2005.
[348] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 43, 48.
[349] **ae.,** s. 42-48, 58, 67, 74, 87, 90.

misal getirmiş ancak hiçbir misali açıklamamıştır.[350] Bununla birlikte açıkladığı örnekler de yok değildir. Mesela زَيْدٌ أَبُوهُ غُلَامُهُ مُنْطَلِقٌ cümlesini şu şekilde açıklamaktadır: زَيْدٌ birinci mübtedadır. أَبُوهُikinci mübtedadır. غُلَامُهُüçüncü mübtedadır. مُنْطَلِقٌüçüncü haberdir. غُلَامُهُ مُنْطَلِقٌcümlesi ikinci mübtedanın haberidir. أَبُوهُ غُلَامُهُ مُنْطَلِقٌcümlesi ise birinci mübteda olan زَيْدٌ nun haberidir.[351] İbn Hişâm, haberiye cümlesini aktarırken şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

إِنْ وَقَعَتْ بَعْدَ النَكِرَاتِ الْمَحْضَةِ فَصِفَاتٌ, أَوْ بَعْدَ الْمَعَارِفِ الْمَحْضَةِ فَأَحْوَالٌ. أَوْ بَعْدَ غَيْرِ مَحْضَةِ مِنْهُمَا فَمُحْتَمِلَةٌ لهُمَا. "Eğer haberiye cümlesi tam nekire bir kelimeden sonra gelirse sıfat, tam marife bir kelimeden sonra gelirse hal olur. Eğer tam marife veya tam nekire olmayan bir kelimeden sonra gelirse her iki ihtimal (hal ve ya sıfat cümleleri) da mümkündür."[352]

حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ"Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe"[353]ayetinde geçen نَقْرَؤُهُ cümlesi, كِتَابًاkelimesinin sıfatıdır. وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ"İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.[354] Ayetinde geçen تَسْتَكْثِرُcümlesi deتَمْنُنْkelimesinde müstetirolan zamirden haldir. مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ يُصَلِّي"Namaz kılmakta olan Salih bir adama uğradım." cümlesindegeçen يُصَلِّيkelimesi رَجُلٍ kelimesinin ikinci sıfatı olabileceği gibi, "salih adam" kastedilerek bir nebze marifeye yaklaştığı için رَجُلٍ kelimesinden hal da yapılabilir. demektedir.[355]

İbn Hişâm'ın açıkladığı bir diğer konu ise, زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ cümlesinde geçen mübtedanın haberidir. Bununla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır.

[350] **ae.,** s. 37-41.
[351] **ae.,** s. 36.
[352] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 50.
[353] Kur'ân, İsrâ Sûresi, 17/93.
[354] Kur'ân, Müddessir Sûresi, 74/6.
[355] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 51.

قَامَ أَبُوهُ “ فَجُمْلَةُ "قَامَ أَبُوهُ" فِى مَوْضِعِ رَفْعٍ لِأَنَّهَا خَبَرُ الْمُبْتَدَاءِ cümlesi ref mahalindedir zira mübtedanın haberidir.”[356]

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere İbn Hişâm'ın yaptığı açıklamalar kısa, anlaşılır ve genellikle i'râbla ilgili açıklamalardır.

Bunun dışında açıkladığı başka örnekler de mevcuttur.[357]

2.4.2. İstişhâd Yöntemi

Nahivcilerin gramer kurallarını açıklarken veya yazarken delil olarak başvurdukları ilk kaynak; ayeti kerimeler, ikinci kaynak; Arap şiiridir. Hadisi şerifler ise bazı gramerciler tarafından delil olarak kabul edilirken, bazıları tarafından, bize lafzen değil de mana olarak nakledildiği gerekçesiyle delil olarak kabul edilmemiştir.[358]

2.4.2.1. İstişhâdın Lügat ve Terim Anlamı

Sözlükte şâhit getirmek, şâhit göstermek manasına gelen istişhâd, terim olarak ise; sarf, nahiv ve belagat ilimlerinde bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek anlamında kullanılır.[359] İstişhâdın bir diğer tanımı da şu şekildedir: Arapçada bir kelime veya cümlenin kullanılış ve vaz'ının sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu, bir ayetle veya hafızası sağlam, konuşması fasih olan bir Arap'tan sahih senetle gelen diğer nakli bir delille ispat etmektir.[360]İstişhâd; nahiv, sarf, belagat ve dili ilgilendiren diğer ilimlerden birisiyle ilgili bir kaidenin veya bir kelimenin doğruluğunu ispatlamak için dil açısından, doğruluğuna güvenilen birisinin söylediklerinden, Arapça nesir veya nazım olan bir sözün delil olarak getirilmesi demektir.[361]İstişhâd ihtiyacı, fetihler sonucunda Arapların Arap olmayan

---

[356] **ae.,** s. 41.
[357] **ae.,** s. 47, 73, 75, 87, 99, 100.
[358] Bkz; Muhammed Ebû Zehv, **el-Hadis ve'l-muhaddisûn**, Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, B.t.y., s. 218; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve İstişhâd Meselesi," **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9, s. 70-78.
[359] İsmail Durmuş, "İstişhâd" **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 396.
[360] Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5-6, s.165.
[361] Çağmar, **age**., s. 66.

unsurlarla karışarak dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştır.[362] İlk istişhâd, Kur'ân-ı Kerim'in garib kelimelerini tefsîr etmek maksadıyla başlamıştır. Arap dilinde tefsîr, kıraât ve hatta gramer çalışmalarının doğuş ve gelişmelerini Kur'ân'a borçlu oldukları bilinmektedir.[363]Arap gramerin kaidelerini tespit etmek için Kur'ân-ı Kerim, hadis ve şiir, istişhâd kaynakları olarak kabul edilir. Ancak bazı dil bilimcileri tarafından hadis-i şerifler istişhâd kaynağı olarak kabul edilmemektedir.[364]

2.4.3. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd

İbn Hişâm, yazdığı diğer nahiv kitaplarında olduğu gibi *Kavâ'id'de* konularını işlerken istişhâda önem vermiştir. Bunun için söz konusu örneklerini Kur'ân-ı Kerîm, Arap şiirleri ve az da olsa hadislerden hareketle ortaya koymuştur. Arap şiirlerinden getirilen şâhid sayısı, ayetlerden getirilen şâhid sayısından çok daha azdır. İbn Hişâm, *Kavâ'id'de* anlattığı hemen hemen bütün konulara ayetlerden şâhid getirmiştir.

2.4.3.1. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd Edilen Ayeti Kerimeler ve Konuları

İstişhâd için daha çok Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlere başvuran İbn Hişâm, ayetleri aktarırken قَالَ اللهُ تَعَالَى, قَوْلُهُ تَعَالَى, ve benzeri ifadeler kullanmıştır.[365] İstişhâd için kullandığı ayetlerin ilgili kaideyle ilişkisini çok az yerde açıklamıştır. Örneğin i'râbda yeri olan cümlelerden hal, haber ve mef'ûl gibi cümlelere örnek olarak كَانُوا يَظْلِمُونَ "Zulmediyorlardı."[366]veوَجَاؤُوا أَبَاهُمْ عِشَاء يَبْكُونَ"(Yûsuf'u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler."[367]ayeti kerimelerini örnek verirken, bu örnekler için herhangi bir açıklama getirmemiştir.[368]

İbn Hişâm, az da olsa örnek olarak verdiği bazı ayeti kerimeleri hem anlam açısından hem de gramer açısından açıklama gereği duymuştur. Aşağıdaki ayetler buna örnek olarak verilebilir:

---

[362] Durmuş, "ag.mad.", XXIII, s. 397.
[363] Özbalıkçı, "Arap Dilinde İlk İstişhâd",**D.E.Ü.İ.F.Dergisi**., S. 5, s. 369.
[364] Ebû Zehv,**age**.,s. 218; Hüseyin Tural, "agm.", s. 70-78.
[365] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 48, 51, 61, 87, 90, 91.
[366] Kur'ân, Arâf Sûresi, 7/162.
[367] Kur'ân, Yûsuf Sûresi, 12/16.
[368] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 37.

فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "Ah keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş daha olsa da, müminlerden olsak."[369]ayetinden sonra şu ifade kullanılmaktadır. أَيْ فَلَيْتَ لَنَا كَرَّةً وَلِهَذَا نُصِبَ فَنَكُونَ فِى جَوَابِهَا "Yani keşke bizim için bir kez daha olsa cümlesinde geçen "كَرَّةً"kelimesi "لَيْتَ" den dolayı nasb olmuştur."[370]

إنا كُلَ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ "Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."[371]ayetinden sonra İbn Hişâm, şu ifadeleri kullanmaktadır:

اَلتَقْدِيرِ إنَا خَلَقْنَا كُلَ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ فَخَلَقْنَا الْمَذْكُورَةُ مُفَسِّرَةٌ لِخَلَقْنا الْمُقَدَرَةِ وَتِلْكَ فِي مَوْضِعِ رَفْعِ لِأَنَهَا خَبَرٌ لِإِنَّ فَكَذَلِكَ الْمَذْكُورَةِ "Yukarıdaki ayet, إِنَا خَلَقْنَا كُلَ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ şeklinde takdir edilir. Zikredilen خَلَقْنَا, takdir edilen خَلَقْنَاnın tefsîri ve (إِنَّ) nin haberi olduğu için ref durumundadır.[372]

İbn Hişâm, *Kavâ'idu'l-i'râb'da* 59 sureden 121 ayeti istişhâd amacıyla getirmiştir. Hemen hemen kitapta geçen bütün konulara ayeti kerimelerden örnek vermiştir. Bu ayeti kerimeleri ve istişhâd ettiği konuları burada teker teker açıklamak mümkün değildir. Bu sebeple sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz. فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ "Biz de zulmetmelerine karşılık üzerlerine gökten bir azap gönderdik."[373] İbn Hişâm i'râbda mahalli olan cümleleri sıralamış ve bunlara örnek olarak ayeti kerimeleri getirmiştir. İ'râbda mahalli olan cümleler, cümle içerisinde haber, mübteda, fail, mef'ûl ve benzeri öğe olarak i'râb edilebilen cümlelerdir.[374] Müellif yukarıdaki ayeti kerimeyi i'râbda yeri olan cümlelerden haber cümlesine örnek vermek için getirmiştir. Cümlede geçen يَظْلِمُونَ cümlesinin كَانَ nin haberi ve mahallen mansub olduğunu belirtmek ve delil göstermek için zikretmiştir.[375]

İbn Hişâm i'râb'da mahalli olmayan cümleler başlığı altında i'râbda yeri olmayan başlangıç (istinafiye) cümlesi, sıla cümlesi, ara cümle(cümle-i mu'terize),

[369] Kur'ân, Şu'ara Sûresi, 26/102.
[370] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 87.
[371] Kur'ân, Kamer Sûresi, 54/ 49.
[372] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 47.
[373] Kur'ân, el-Araf Sûresi, 7/162.
[374] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb,** s. 333.
[375] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 38.

tefsîriyye cümlesi, kasemin cevabı olan cümle, meczum olmayan şartın cevabı olan cümle ve i‘râbda mahalli olmayan bir cümleye tabi olan cümle olmak üzere yedi cümleyi aktarmıştır. Buralara, çoğunlukla ayeti kerimelerle örnek verilmiştir. Tespit ettiğimiz kadarıyla 15 ayeti kerime ve üç şiirden istişhâd etmiştir.

لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍوَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ

“Ve her isyankâr şeytandan muhafaza ettik. Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar.[376]

Yukarıda geçen ayet ise i‘râbda yeri olmayan cümlelerden başlangıç cümlesine örnektir. Normal şartlarda لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى cümlesinin müfret ve nekire bir kelime olan شَيْطَانٍ مَارِدٍden sonra geldiği için sıfat cümlesi olması lazımdır. Ancak sıfat yapıldığı zaman manada bir bozukluk meydana gelmektedir. Bundan dolayı başlangıç cümlesi olarak kabul edilmiştir.

اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”[377]

Müellif, yukarıdaki ayeti her harfi cerrin bir fiile ya da fiil manalı (mastar, sıfat, ismi fail vb.) bir kelimeye bağlanması gerektiği konusuna örnek için getirmiştir. Ayette geçen birinci عَلَيْهِمْ kelimesi câr-mecrûrdur ve (اَنْعَمْتَ) fiiline müteallıktır. İkinci عَلَيْهِمْ kelimesi aynı şekilde câr-mecrûrdur ve fiil manalı ism-i fail olan الْمَغْضُوبِ kelimesine müteallıktır. Bu ayeti kerimede her iki (fiil ve fiil manalı kelime) örnek mevcuttur.[378]

ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ“Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz.”[379]

Müellif yukarıdaki ayeti kerimeyi, iki vecih üzere olan (اِذَا)edatına örnek vermek için getirmiştir. (اِذَا)edatının birinci anlamı gelecek zaman zarfı olmasıdır.

[376] Kur’ân, Saffat Sûresi, 37/7-8.
[377] Kur’ân, Fatiha Sûresi, 1/7.
[378] İbn Hişâm, **Kavâ‘id**, s. 55.
[379] Kur’ân, Rum Sûresi, 30/25.

İkinci anlamı isemüfâcee edatı olmasıdır. İsim cümlelerine hastır. el-Ahfeş (ö. 215/830) ve İbn Mâlik'e göre (اِذَا)harftır. el-Müberred ve İbn 'Usfûr'a göre mekan zarfıdır. ez-Zeccâc ve Zemahşerî'ye göre ise zaman zarfıdır.[380]Adı geçen ayeti kerimede birinci (اِذَا) gelecek zaman zarfı, ikinci (اِذَا)ise müfacee edatıdır. Dolayısıyla her iki manaya örnektir.[381]

Müellif, son olarak manası tamamlanmış, fazlalıktan korunmuş ve az kelimelerle çok şey anlatan ibarelere işaret edecek faydalı bilgilerdiye bir başlık ele almıştır.

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى

"Onlar da, 'Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz.' dediler."[382]

Müellif bu ayeti kerimeyi (لنْ)edatını anlatırken (لنْ) kullanımına örnek vermek için getirmiştir. (لنْ) edatı, nasb, nefi ve gelecek zaman bildiren bir edattır.[383]

2.4.3.2. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd Edilen Hadisler ve Konuları

Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Hişâm hadisleri delil kabul etmesine rağmen *Kavâ'idu'l-i'râb'*da delil olarak getirdiği hadis-i şeriflerin sayısı beşi geçmemektedir. İbn Hişâm, hadisleri şâhid gösterirken diğer misallerde olduğu gibi نَحُو lafzını kullanmıştır. Peygambere aidiyetini belirttiği herhangi bir lafız kullanmamıştır. Bunlardan birkaç tanesini zikretmeye çalışacağız.

نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللهَ لَمْ يَعْصِهِ[384] "Suheyb ne iyi adamdır. Eğer Allah'tan korkmasaydı (bile) Ona isyan etmezdi."[385] اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ Yarım

[380] İbn Hişâm, **Mûğnî'l-lebîb**, II, 49.
[381] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 68.
[382] Kur'ân, Taha Sûresi, 20/91.
[383] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 105;
[384] Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, **İnâyetü'l-kâdî ve kifâyetu'r-râdî 'alâ tefsîri'l-Beydâvî,** Dâru Sadır, Beyrut, B.t.y., VII, 325.
[385] Hz. Ömer'in Suheyb hakkında söylediği bu söz, nahivciler arasında tartışma konusu olmuştur. Çünkü Allah'tan korkan O'na isyan etmez, Allah'tan korkmayan O'na isyan eder. Burada sanki Suheyb Allah'tan korktuğu için O'na isyan etmiş diye bir mana çıkıyor. Ancak buradaki anlamın

hurma ile de olsa ateşten korununuz.[386] تَصَدَّقُوا وَلَوْ بِظِلْفِ مُحْرَق(Çok az da olsa) sadaka veriniz.[387]

Müellif birinci hadis-i şerifi beş vecih üzere olan edatlardan (لَوْ)için getirmiştir. (لَوْ) in beş anlamından biri şart edatıdır. Buradaki hadis şart edatına örnek vermek için getirmiştir.[388]

Müellif ikinci ve üçüncü hadisleri de beş vecih üzere olan edatlardan (لَوْ)için getirmiştir. İbn Hişâm, (لَوْ)in beşinci manasına ek olarak "taklil" (azlık) manasının da olduğunu savunmuş ve bu iki hadis-i şerifi delil olarak getirmiştir.[389]

2.4.3.3. Kavâ'idu'l-i'râb'da İstişhâd Edilen Şiirler ve Konuları

İbn Hişâm'ın *Kavâ'id'de* Arap şiirinden istişhâd için getirdiği beyit sayısı, şâhid olarak getirdiği ayet sayısından en az beş kat daha azdır. İbn Hişâm, şiirleri şâhid olarak getirirken genel olarak "قَوْل شَاعِر" "şairin sözü "شَاعِرُهُمْ" "onların şairi" " قَالَ شَاعِرُ" " şair dedi" gibi ifadeler kullandıktan sonra beyiti zikretmiştir.[390] Örneğin, i'râbda yeri olmayan cümlelerden tefsîriyye (açıklama) cümlesine örnek olarakdelil getirirken قَوْلالشَّاعِرifadesinden sonra aşağıdaki beyiti zikretmiştir:

فَمَنْ نَحْنُ نُؤَمِّنْهُ يَبِتْ وَهُوَ آمِنٌ وَمَنْ لاَ نُجِرْهُ يُمْسِ مِنَّا مُرَوَّعاً

"Himaye ettiğimiz kişiler güvenli bir şekilde gecelerler.

Himaye etmediğimiz kişiler ise bizden korkarak gecelerler."[391]

Suheyb'in ne kadar iyi ve Allah'a itaat eden biri olduğunu göstermek için "Allah'tan korkmasaydı bile yine Allah'a isyan etmez." denilmiştir.

[386] Muhammed b. İsmail el-Buhari, **Sahihi Buhari,** Thk: Muhammed Zehîr b. Nâsır, B.y.y., 2001, II, 109.

[387] Hadis kitaplarında aynı lafızda olan bir hadis-i şerif bulamadık. Ancak ona çok yakın anlamda olan لا تَرُدُّ سَائِلَةً وَلَوْ بِظِلْفِ مُحْرَق hadis-i şerife rastladık. Bkz: Abdulkaviy el-Münzirî, **et-Terğîb ve terhîb** Thk; Abdurrahman b. Fehmi ez-Zevâvî, Dâru'l-ğadi'l-cedîd, Kahire, 2010, II, 38.

[388] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 84.

[389] **ae.,** s. 87.

[390] **ae.,**s. 56, 73, 87.

[391] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 47.

Şiirde geçen نُؤَمِّنْهُ cümlesinin mahzuf olan نُؤَمِّنْهُ cümlesini tefsîr ettiğini belirtmiştir. Buna muhalefet edip burada tefsîriyye cümlesinden bahsedilemeyeceğini aktaran âlimler de vardır.[392]

Bazen de "قَوْل فَرَزْدَق" "Farazdak'ın sözü" "قَوْل إِبْنِ دُرَيْد" "İbn Dureyd'in sözü" "قَوْل أَبِي أَسْوَدِ" "Ebû Esved'in sözü" şeklinde bizzat şairin ismini zikrederek beyiti ifade etmiştir.[393] Örneğin sekiz vecih üzere gelen (و)harfini anlatırken " قَوْل أَبِي أَسْوَدِ" "Ebû Esved'in sözü" diyerek şu şiiri şâhid olarak getirmiştir.

عَارٌ عَلَيْكَ اِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ لا تَنهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ

Sen, aynısını yaptığın bir işi nehyetme. Bunu yaparsan sana yazıklar olsun.[394]

Müellif, *Kavâ'idu'l-i'râb'*da istişhâd konusunda tespit ettiğimiz kadarıyla eserin farklı yerlerinde 19 şiirden delil getirmiştir. Biz bu şiir beyitlerinden bir kaçını aşağıya alacağız:

فَمَا زَالَتِ الْقَتْلَى تَمُجُّ دِمَائَهَا بِدِجْلَةَ حَتَى مَاءُ دِجْلَةَ اَشْكَلُ

Dicle nehri, rengi değişinceye kadar öldürülenlerin kanıyla sulandı.[395]

Müellif yukarıdaki şiiri i'râbda yeri olmayan cümlelerden başlangıç cümlesine örnek olarak getirmiştir. Şiirde geçen (حَتَى) edatından sonraki مَاءُ دِجْلَةَ اَشْكَلُ cümlesinin başlangıç cümlesi olduğunu belirtmiştir.

وَلَوْ تَلْتَقِى اَصْدَاؤُنَا بَعْدَ مَوْتِنَا وَمِنْ دُونِ رَمْسَيْنَا مِنَ الْاَرْضِ سَبْسَبُ

لَظَلَّ صَدَى صَوْتِى وَاِنْ كُنْتَ رِمَّةً لِصَوتِ صَدَى لَيْلى يَهُشُّ وَيَطْرَبُ

Eğer ölümümüzden sonra kabir dışında Sebseb'de seslerimiz birleşirse,

---

[392] el-Ezherî,**age**., s. 46.
[393] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 48, 55, 93.
[394] Abdullah b. Kudâme el-Makdisî, **Tahrîmu'n-nazari fî kitabi'l-kelam**, Thk: Abdurrahman b. Muhammed Said ed-Dımaşkî, Âlemu'l-kitab, Riyad, 1990, I, 868; Şemsuddîn Muhammed es-Sefârinî, **Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye**, Mektebetü'l-Hafikîn, Dımaşk, 1982, II, 432.
[395] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 43.

Sen yok olsan da sesimin yankısı devam edip Leyla'nın sesinin yankısıyla huzur bulacaktır.[396]

Müellifin yukarıda örnek olarak verdiği şiir, (لو) edatının, cezm etmeyen şart edatı olan (اِنْ) in yerine kullanılmasına örnektir. Şiirde geçen وَلَوْ تَلْتَقِى kısmı اِنْ تَلْتَقِى anlamındadır.[397]

تَعَزَّ فَلَا شَيْءٌ عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيَا وَلاَ وَزَرٌ مِمَّا قَضَى اللهُ وَاقِيَا

Üzülme hiçbir şey yeryüzünde ebedi kalmayacak. Allah'ın hükmünden koruyacak hiçbir sığınak yoktur.[398]

Müellif yukarıdaki şiiri üç vecih üzere gelen edatlardan (لا) ya örnek vermek için getirmiştir. (لا) nın; nafiye, nahiye ve zaide olmak üzere üç manası vardır. Yukarıdaki şiir, (ليس) ye benzeyen nefi (لا) sına örnektir.[399]

أَعَلَاقَةً أُمَّ الْوَلِيدِ بَعْدَ مَا اَفْنَانُ رَأْسِكِ كَالثَّغَامِ الْمُخْلِسِ

"Ey Ümmü Velîd, senin bana olan ilgin başlarındaki saçlar kar gibi beyaz olduktan sonra mı olacak?"[400]

İbn Hişâm, yukarıdaki şiiri de 12 vecih üzere olan (مَا) ya örnek vermek için getirmiştir. (مَا) edatının 12 vecihten biri olan kendisinden sonraki kelimenin i'râb

---

396 Muhammed Tahir et-Tunûsî, **et-Tahrîr ve't-tenvîr**, Tunûs, 1984, II, 96; Muhammed b. Yâkut el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru zevi'l-temyîz fî letâifi kitabi'l-'azîz**, Thk: Muhammed Ali en-Necâr, İhyâu't-turâsi'l-İslamî, Kahire, 1992, IV, 448.

397 İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 86.

398 Ebû Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr,** Thk: Sıtkî Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999, II, 282; Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, **ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitabi'l-meknûn,** Thk: Ahmed Muhammed el-Harât , Dâru'l-kalem, Dımaşk, B.t.y., I, 304; Serâccuddîn Ömer ed-Dımaşkî, **el-Lübab fî 'ulûmi'l-kitab**, Thk: Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Mahmûd Ma'ved, Dâru'l-kitabi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, XVI, 217.

399 İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 75.

400 İbn Mâlik et-Tâî el-Ciyânî, **Şerhu Kâfiyeti'ş-şâfiye,** Thk: Abdulmun'im Ahmed Haridî, İhyau't-turâsi'l-İslamî, Mekke, V, 99; el-Hafâcî, **age.**, VIII, 308; İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sıhâhu tacu'l-luğa**, Thk: Ahmed Abdulgafur Atar, Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, Beyrut, 1987, IV, 1531.

yönünden faaliyetini devre dışı bırakmaya örnektir.[401] Şiirde geçen (مَا) edatı, İbn Hişâm, Sîbeveyhi ve çoğu nahivciye göre amel etmeyi engelleyen (مَا) edatıdır.[402]

2.5. Tanımlama

Nahiv ilminin insanın zihninde belli bir şekil alması ve konuların birbiriyle karıştırılmaması maksadıyla gramer kitaplarında kavramlar için genelde tanımlar yapılmış ve bu tanımların anlaşılması gayesiyle izahlar da yapılmıştır.[403] Ancak ibn Hişâm, *Kavâ'id*'de yok denecek kadar az sayıda tanım yapmıştır. Müellif bu kitapta; cümle, kelam, haber, câr-mecrûr, marife, nekire, sıfat, hal ve mübteda gibi bazı nahiv ıstılahlarını zikretmesine rağmen hiçbiri için tanım yapmamıştır.[404] Sadece fiil cümlesi ile isim cümlesi hakkında kısa bir tanım yapmıştır. Bu konuda şunu ifade etmektedir:

"ثُمَّ الْجُمْلَةُ تُسَمَّى إِسْمِيَةً إِنْ بُدِئَتْ بِاِسْمِ "كَزَيْدُ قَائِمٌ"وَفِعْلِيَةً إِنْ بُدِئَتْ بِفِعْلِ "كَقَامَ زَيْدٌ" Cümle, isim ile başlarsa isim cümlesi olur. زَيْدُ قَائِمٌ 'Zeyd ayaktadır.' gibi. Fiille başlarsa fiil cümlesi olur. قَامَ زَيْدٌ 'Zeyd kalktı.' gibi." [405]

İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de bazı harflerin açıklamasını da yapmıştır. Örneğin:

"لَنْ harfi, nasb edatı ve gelecek zamanın وَفي لَنْ حَرْفُ نَصْبٍ وَنَفْيٍوَاسْتِقْبَالٍ olumsuzudur.

"لَمْ harfi, cezm edatı ve manasının وَفي لَمْ حَرْفُ جَزْمٍ لِنَفْيِ الْمُضَارِعِ وَقَلْبِهِ مَاضِيًا maziye çevirenmuzarinin olumsuzudur."

"أَنْ harfi, mastar harfidir ve muzariyi وَفي **أَنْ** حَرْفٌ مَصْدَرِيٌّ يَنْصِبُ الْمُضَارِعَ nasb eder."[406]

---

[401] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 100.
[402] Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, **Hizânetü'l-edeb**, Thk: Abdusselam Muhammed Harûn, B.y.y., B.t.y., XI, 232.
[403] Çağmar, **age.**, s. 70.
[404] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 50, 55, 59, 60.
[405] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 35.
[406] **a.e**.,s. 105.

2.6. Ta‘lîl

Arap dilinde gramer kurallarının sebeplerine nahiv illetleri denmektedir.[407] Bu illetler, Arapların belirli şekillerde konuşmalarının hikmetini açıklamaktadır. Nahivde illet kavramı ile bir kuralın konulmasının sebepleri kast edilmektedir.[408] Nahiv kaynaklarının çoğunda, zikredilen kurallar için değişik illetler zikredilmektedir.Nahivciler birçok gramer kuralında olduğu gibi bu illetler üzerinde de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin, ez-Zeccâcî, illetleri ta‘limî (öğretici), kıyâsî (karşılaştırmalı) ve cedelî (tartışmalı) olmak üzere üçe ayırmıştır.[409]Ta‘limî (öğretici) illetler: Arap kelamını ve i‘râb hükümlerini öğrenmeye yarayan illetlerdir. Örneğin, إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ örneğinde زَيْدًا (Zeyd) kelimesini neden mansub yaptınız? Sorusuna إِنَّ den dolayı diye cevap verilir, çünkü إِنَّ, ismini nasp haberini ref eder. Böyle öğrendik ve böyle öğretiyoruz. Arap kelamı da bu şekilde tespit edilmiştir. Dolayısıyla nahiv kurallarının bu tür illetleri ta‘limî kısma girmektedir.Var olan bir kurala kıyas edilerek ortaya konulan ikinci derecedeki illetlere kıyasî illetler, üçüncü derecedeki illetlere de cedelî illetler denilir. Nahiv öğreniminde asıl ihtiyaç duyulan illetler, ta‘limî illetlerdir. Kıyasî ve cedelî illetler ise, pek faydası olamayan, sadece aklı meşgul eden illetler olarak görülmüştür.[410]

İbn Hişâm, *Kavâ‘id’*de tespit ettiğimiz kadarıyla genelde ta‘limî (öğretici) illetleri kullanmıştır. O illetleri, لِأَنَّهَا, لِأَنَّهُ, لِأَنَّ ifadeleriyle zikretmiştir. Örneğin, nekireden sonra gelen cümlenin sıfat olduğunu açıklarken حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ“Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe”[411] ayeti kerimeyi örnek vererekşöyle demektedir:

كِتَابًاnin cümlesi نَقْرَؤُهُ“ فَجُمْلَةُ: "نَقْرَؤُهُ" صِفَةٌ لِ"كِتَابًا" لِأَنَهَا نَكِرَةٌ مَحْضَةٌ sıfatıdır. Çünkü tam nekiredir.”[412] Müellif, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ يُصَلِّى “Namaz

[407] M. Cevat Ergin, “Arap Dilinde Nahiv İlletleri Üzerine”, **Marife Dergisi**, Konya, 2009, S. 1, s. 159.
[408] Ergin, agm., s. 160.
[409] Çağmar, **age.**, s. 71; Ergin, agm., s. 159.
[410] Ergin, agm., s. 170.
[411]Kur’ân, İsra Sûresi, 17/ 93.
[412] İbn Hişâm, **Kavâ‘id**, s. 50.

kılmakta olan Salih bir adama uğradım.” örneğini verirken cümleden şöyle bir illetlendirme çıkarmaktadır:

فَإِنْ شِئْتَ قَدَّرْتَ يُصَلِّى صِفَةً ثَانِيَةً لِ رَجُلٍ لِإِنَّه نَكِرَةٌ. وَإِنْ شِئْتَ قَدَّرْتَهُ حَالًا مِنْهُ لِأَنَّهُ قَدْ قَرُبَ مِنَ الْمَعْرِفَةِ بِإِخْتِصَاصِهِ بِالصِّفَةِ “Yukarıdaki örnekte geçen يُصَلِّى cümlesini رَجُلٍ kelimesinin ikinci sıfatı olarak takdir edebilirsin, çünkü nekire bir kelimedir. Aynı zamanda hal olarak da takdir edebilirsin. Çünkü “salih bir adam” diyerek onu bir nebze marifeye yakınlaştırıyorsun.”[413] İbn Hişâm, bazen de illetlendirme yaparken لِمَا edatını kullanmıştır. Örneğin ضُرِبَ زَيْدٌ “Zeyd dövüldü.” örneğini verirken şu ifadeleri kullanmaktadır: زَيْدٌ نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ وَلَا تَقُلْ مَفْعُولٌ لِمَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ “Zeyd, naibi faildir. Mef‘ûl deme. Çünkü faili zikredilmemiştir.”[414] Cümlesinde olduğu gibi ta‘lîl, لِمَاedatı ile yapılmıştır.

İbn Hişâm’ın illetini açıkladığı bir diğer konu ise, زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ cümlesinde geçen mübtedanın haberidir. Bununla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır.

فَجُمْلَةُ "قَامَ أَبُوهُ" فِى مَوْضِعِ رَفْعٍ لِأَنَّهَا خَبَرُ الْمُبْتَدَاءِ “قَامَ أَبُوهُcümlesi ref mahalindedir zira mübtedanın haberidir.”[415]

İbn Hişâm’ın illetleri açıklama tarzı, yukarıdaki cümlelerde geçtiği gibidir. Kullandığı illetlerin tamamı öğretici illetlerdir.

2.7. İbn Hişâm’ın Kavâ‘İd’de Yararlandığı Nahiv Ekolü

İbn Hişâm, diğer eserlerinde olduğu gibi *Kavâ‘id’*de de sadece bir ekolün görüşlerini almakla yetinmemiştir. Bazen Basra, bazen de Kûfe ekolünün görüşlerine katılmakla beraber ağırlıklı olarak Basra ekolünün görüşlerini tercih ettiği görülmektedir. Bunlardan bazılarına örnek verilecektir:

1. İbn Hişâm, *Kavâ‘id’*de şöyle diyor: لَعَلَّ Ukayl kabilesine göre harfi cerdir ve birinci lam, hem sabit kalabilir, hem de hazfedilebilir. İkinci lam ise fethalı veya

[413] İbn Hişâm, **Kavâ‘id** s. 51.
[414] **ae.**, s. 105.
[415] **ae.**, s. 41.

esreli olarak kullanılabilir. Buna لَعَلَّ أَبِى الْمِغْوارِ مِنْكَ قَرِيبٌ şiiri örnek olarak verilebilir.[416] Kûfelilere göre لَعَلَّedatının başında bulunan birinci lam, aslî lamdır. Çünkü لَعَلَّedatı harftir ve bütün harflerin harfleri aslîdir.[417] Basralılara göre ise لَعَلَّ de geçen birinci lam zaiddir. Çünkü farklı kullanımları mevcuttur. Örneğin, Nâfi‘ b. Sa‘d et-Tâî şiirinde şöyle diyor:

وَلَسْتُ بِالَوَّامِ عَلَى الْأَمْرِ بَعْدَ مَا يَفُوتُ وَلَكِنْ عَلَّ أَنْ اَتَقَدَّ مَا

“Geçip giden şeyleri(n arkasından üzülüp) kınamam. Ancak ben geliştirip istifade etmeyi umarım.”

Yukarıdaki şiirde geçen عَلَّedatı لَعَلَّanlamındadır. Birinci lam düştüğüne göre bu, onun zait olduğunu gösterir.[418] İbn Hişâm, bu konuda Basralıların görüşüne katılmaktadır. Çünkü ona göre birinci lam hem sabit olarak kalabilir hem de düşebilir. Bu da zaid olduğunu göstermektedir.

2. İbn Hişâm’a göre (حَتَّى) edatı, fiili muzarinin başına geldiğinde bazen (إلى) harfi ceri anlamında kullanılabilir. Örneğin حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى[419] ayetinde حَتَّى أَنْ يَرْجِعَanlamında olup إلى رُجُوعِهِ manasındadır.[420] Dolayısıyla İbn Hişâm burada Basralıların görüşünü tercih etmektedir. Kûfelilere göre حَتَّى edatı fiili muzariyi, أَنْ takdir edilmeden nasb eder. Örneğin أَطِعِ اللهَ حَتَّى يُدْخِلَكَ الْجَنَّةَ “Yüce Allah, seni cennete koyana kadar O’na itaat et.” Basralılara göre ise (حَتَّى) edatı fiili muzariyi gizli bir (أَنْ) vasıtasıyla nasb etmektedir.[421]

3. Müellife göre cinsini nefyeden (لا), nekire isimlerde çoğunlukla (إنَّ) gibi amel eder. İsmini nasb haberini ref eder. لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ cümlesi gibi. Bazen de لَيْسَ gibi amel eder. İsmini ref ve haberini nasb eder.

---

[416] **a.e**, s. 56.
[417] el-Enbârî, **age.**, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire, 2002, I, 179.
[418] el-Enbârî, **age.**, I,180.
[419] Kur’ân, Taha Sûresi, 20/91.
[420] İbn Hişâm, **Kavâ‘id**, s. 72.
[421] el-Enbârî, **age.**, II, 477.

وَلاَ وَزَرٌ مِمَّا قَضَى اللهُ وَاقِيًا تَعَزَّ فَلَا شَيْءٌ عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيَا“Üzülme hiçbir şey yeryüzünde ebedi kalmayacak. Allah'ın hükmünde koruyacak hiçbir sığınak yoktur."[422]şiirinde olduğu gibi (لا) i nafiye, لَيْسَ gibi amel etmiştir. İbn Hişâm'a göre (لا) i nafiyenin ismi mu'rab olarak gelir ve mansub olur. Bazen de (لا)i nafiye amel etmez ismi merfû olarak kalır. لا حَوْلٌ ولا قُوَّةٌ إِلّا بِاللهِ örneğinde olduğu gibi.[423]Kûfelilere göre nekire olan (لا) i nafiyenin ismi mu'rab ve (لا) dan dolayı mansubdur. لَا رَجُلَ فِى الدَارِ örneğinde olduğu gibi. Basralılara göre ise cinsini nefyeden (لا) nın ismi fetha üzere mebnidir.[424] İbn Hişâm bu konuda Kûfelilerin görüşünü savunmaktadır.[425]

4. İbn Hişâm, (لَوْلا)konusunu anlatırken "isim cümlesine hastır ve genellikle haberi mahzuftur. Örneğin لَوْلَايَ لَكَانَ كَذَا cümlesinde haber mahzuf olup cümle لَوْلا أَنَا مَوْجُودٌ takdirindedir"[426]demektedir. Bu örnekten anlaşılıyor ki İbn Hişâm'a göre (لَوْلا) nın haberi mahzuf olduğu gibi (لَوْلا) dan sonra gelen (ي), ref mevkindedir. Kûfelilere ve Basralılardan Ahfeş'e göre لَوْلَايَve لَوْلَاكَgibi edatların sonundaki (ي) ve (كَ) harfleri ref mahallindedir. Basralılara göre ise cer mahallindedir.[427] Kufelilere göre (لَوْلا), kendinden sonra gelen ismi ref eder. Çünkü (لَوْلا), fiilin yerine geçer dolayısıyla (لَوْلا) dan sonra gelen açık isim faildir. Basralılara göre ise (لَوْلا) dan sonra gelen açık isim mübtedadır.[428] İbn Hişâm'ın *Kavâ'id'*deki görüşüne bakılırsa (لَوْلا) ya bitişen muttasıl zamir hakkında Kûfeliler gibi, (لَوْلا) dan sonra gelen ismin mübteda mı yoksa fail mi olduğu hakkında ise Basralılar gibi düşünmektedir.[429]

5. İbn Hişâm'a göre muhaffefe olan (إِنْ) edatı amel eder. Örneğin وَإِنْ كُلاًّ لَّمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ“Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam

[422] Ebû Hayyân, **age.**,II, 282; el-Halebî, **age.**, I, 304; ed-Dımaşkî, **age**., XVI, 217.
[423] İbn Hişâm, **Muğnî'l-lebîb**, Thk: Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, es-Silsiletü't-türâsiye, Küveyt, 2000, III, 290.
[424] el-Enbârî, **age**., I, 310.
[425] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 75.
[426]**ae.**, s.76.
[427] el-Enbârî, **age.**, II, 548.
[428]**ae.,** I, 66.
[429] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s.76.

verecektir."[430]ayetini muhaffefe olarak okuyan kıraâtlara göre (إِنْ), amel etmiştir.[431] Kûfelilere göre muhaffefe olan (إِنْ) edatı amel etmez, Basralılara göre ise muhaffefe olan (إِنْ) edatı amel eder.[432] Bu konuda İbn Hişâm, Basralıların görüşünü tercih etmektedir. İbn Hişâm,(إِنْ) in zaid olması konusunda da şöyle düşünmektedir: Eğer (ما) ve (إِنْ) birlikte gelip önce (ما), sonra (إِنْ) gelirse birincisi nefi edatı, ikincisi zaittir. Eğer önce (إِنْ) gelip sonra (ما) gelirse, birincisi şart edatı ikincisi zaittir. Kûfelilere göre (إِنْ) edatı (ما) dan sonra gelirse (إِنْ) de (ما) gibi nefi edatı olur. Basralılara göre ise (إِنْ) edatı (ما) dan sonra gelirse (إِنْ) zaid olur.[433] İbn Hişâm bu konuda da Basralıların görüşünü tercih etmektedir.

6. İbn Hişâm, cemi vav'ı konusunda Basralılar gibi düşünmektedir. Nefi veya talepten sonra gelen muzari fiilin başına gelen vav'a, cem' vav'ı denilir. Kûfeliler ise bu vav'a sarf vav'ı demektedir.

لا تَنهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ عَارٌ عَلَيْكَ اِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ "Senin aynısını yaptığın bir işi menetme. Bunu yaparsan sana yazıklar olsun [434]Şiirde geçen وَتَأْتِيَ kısmı gizli bir (اَنْ) vasıtasıyla mansub olmuştur. Basralılara göre لا تَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ örneğindeki gibi fiili muzarinin başına gelen vav, cemi vav'ıdır ve gizli bir (اَنْ)vasıtasıyla fiili muzariyi nasb etmiştir. Kûfelilere göre ise fiili muzari, vav'dan önce geçen cümlenin zıddı olduğu için mansub olmuştur. Bundan dolayı bu vav'a sarf vav'ı denilmiştir.[435]

7. İbn Hişâm, (رُبَّ) anlamında olan (و) hakkında Basralılar gibi düşünmektedir.

---

[430] Kur'ân, Hûd Sûresi, 11/111.
[431] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 78.
[432] El-Enbârî, **age.**, I, 164.
[433] **ae.**, II, 503.
[434] Abdullah el-Makdisî, **age**., I, 868; es-Sefârinî, **age**., II, 432.
[435] el-Enbârî, **age.**, II, 440.

وَبَلْدَةٍ لَيْسَ بِهَا أَنِيسُ إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَ إِلاَّ الْعِيسُ "Memlekette can sıkıntısını giderecek vahşi buzağı ve develerden başka kimse yoktur.[436]şiirinde geçen وَبَلْدَةٍ kelimesi gizli bir (رُبَّ)vasıtasıyla mecrûr olmuştur.[437]Basralılara göre bu (و) kendinden sonraki ismi gizli bir (رُبَّ)vasıtasıyla cer etmektedir. Kûfelilere göre ise (و) ın kendisi kendinden sonraki ismi cer etmektedir.[438] İbn Hişâm, Zaid olan (و) hakkında ise Kûfeliler gibi düşünmektedir. *Kavâ'id'*de, "Bir başka(و) daha var ki varlığı ile yokluğu müsavidir ve buna zaid (و) denilir" demektedir. Örnek olarak da حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا "Oraya (cennete) geldikleri zaman onun (cennetin) kapıları açılır."[439]ayeti kerimesini zikretmektedir.[440] Kûfelilere ve Basralılardan el-Ahfeş ve Müberred'e göre zaid (و) vardır. Bunlar delil olarak yukarıda geçen ayeti ve bunun gibi birçok ayeti kerimeyi örnek olarak getirmektedirler. Basralılara göre ise bu vav'a zaid demek caiz değildir.[441]

8. İbn Hişâm nefi (ما) sı hakkında Basralılar gibi düşünmektedir. İbn Hişâm'ın *Kavâ'id'de* geçen ifadesi şu şekildedir: " (ما) edatı beş yerde harf olarak gelir. Bunlardan biri nefi (ما)sıdır. Nefi (ما)sı isim cümlesinde لَيْسَ gibi amel eder ve haberini nasb, ismini ref eder. مَا هَذَا بَشَرًا[442] cümlesi gibi."[443] Kûfelilere göre (ما)edatı, haberde amel etmez. Çünkü harfler amil olamazlar.[444] Basralılara göre ise (ما)edatı, haberde amel eder ve haberi nasb etmektedir. Çünkü (ما)edatı لَيْسَye benzeyen edatlardandır. Dolayısıyla لَيْسَgibi amel etmektedir.[445]

Yukarıda geçen örneklerden anlaşıldığı gibi birkaç örnek dışında, İbn Hişâm, Basralıların görüşlerini savunmaktadır. Bu da gösteriyor ki İbn Hişâm, görüş olarak

[436] Muhammed Abdullah eş-Şiblî, **Âkâmu'l-mercân fî ahkâmi'l-cânn**, Thk: İbrahim Muhammed Cemil, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, B.t.y., I, 210; Muhammed b. Cerir et-Taberânî, **Câmi'u'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân,** Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-risâle, B.y.y., 2000, IX, 203; Ebû İshak ez-Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu**, Âlemu'l-kitab, Beyrut, 1988, III, 35.
[437] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 94.
[438] el-Enbârî, **age.**, II, 322.
[439] Kur'ân, Zümer Sûresi, 39/73.
[440] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 94.
[441] el-Enbârî, **age.**, II, 366.
[442] Kur'ân, Yûsuf Sûresi, 12/31.
[443] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 99.
[444] el-Enbârî, **age.**, I, 144.
[445] **ae.,** I, 145.

Basralılara yakın olmasına rağmen kendisini onların bütün görüşlerini savunmak mecburiyetinde hissetmemiştir.

2.8. Kavâ'İdu'l-İ'Râb'da Geçen İ'Râb Örnekleri

İbn Hişâm *Kavâ'id'*de nahiv konularını anlatırken az da olsa verdiği bazı cümlelerin i'râbını yapmıştır. Örneğin, İbn Hişâm, cümle-i kübrâ ve cümle-i suğrâyı anlatırken şöyle demektedir:

"زَيْدٌ اَبُوهُ غُلاَمُهُ مُنْطَلِقٌ cümlesinde زَيْدٌkelimesi birinci mübtedadır. اَبُوهُ kelimesi ikinci mübtedadır. غُلاَمُهُkelimesi de üçüncü mübtedadır. مُنْطَلِقٌ kelimesi üçüncü mübtedanın (غُلاَمُهُ) haberidir. Üçüncü mübteda haberiyle birlikte (غُلاَمُهُ مُنْطَلِقٌ) ikinci mübtedanın (اَبُوهُ) haberidir. İkinci mübteda haberiyle birlikte (اَبُوهُ غُلاَمُهُ مُنْطَلِقٌ) birinci mübtedanın (زَيْدٌ) haberidir. Bu şekilde varid olan cümleye cümle-i kübrâ (büyük cümle) denir. Aradaki cümlelere (غُلاَمُهُ مُنْطَلِقٌgibi) de cümle-i suğrâ denir."[446]demektedir. Cümle-i kübrâ, haberi cümle olan isim cümlesidir. Cümle-i suğrâ ise, sadece haber -mübteda veya fiil-failden oluşan cümlelerdir.[447]

İbn Hişâm, i'râbda yeri olan cümlelerden atıf cümlesini anlatırken şunu demektedir: "İ'râbda yeri olan cümlelerden yedincisi, i'râbda yeri olan cümleye tabi olan cümledir. Örneğin زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ وَقَعَدَ أَخُوهُ cümlesinde قَامَ أَبُوهُ cümlesi mübtedanın (زَيْدٌ) haberidir ve merfûdur. وَقَعَدَ أَخُوهُ cümlesi ise birinci cümleye atıftır ve o da merfûdur."[448]

İbn Hişâm, i'râbda yeri olmayan cümlelerden tefsîriyye cümlesini anlatırken verdiği bir örneğin i'râbını yapmıştır.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."[449]ayeti kerimesinin takdiri, إِنَّا خَلَقْنَاهُ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍşeklindedir. Mezkûr olan ikinci خَلَقْنَاهُcümlesi, takdirî olan birinci خَلَقْنَاهُcümlesinin tefsîridir. Birinci

[446] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 36; **Muğnî'l-lebîb**, Silsiletü't-türâsiye, I, 309.
[447] Abdulğanî ed-Dakr, **Mu'cemu'l-kavâi'dil-'Arabiye**, Mektebetü mişkâti'l-İslâmiye, B.y.y., 1984, s. 66.
[448] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 114; **Muğnî'l-lebîb**, s. 345.
[449] Kur'ân, Kamer Sûresi, 54/49.

cümle (إِنَّ)nin haberi olup merfûdur. İkinci cümle de onun tefsîridir ve dolayısıyla i‘rabda yeri yoktur.[450]

İbn Hişâm, haberiye cümlesini anlatırken şöyle demektedir: “Haberiye cümlesi mutlak nekireden sonra gelirse sıfat, mutlak marifeden sonra gelirse hal olur. Tam nekire olmayan bir kelimeden veya marifeden sonra gelirse hem hal hem de sıfat olma ihtimali vardır. Örneğin حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ “Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe (göğe çıktığına da) inanacak değiliz.[451]Cümlesinde geçen نَقْرَؤُهُcümlesi nekireden sonra geldiği için sıfat cümlesidir.

وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ“İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.[452]ayetinde geçen تَسْتَكْثِرُ cümlesi de marifeden sonra geldiği için haldir. كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًاayetinde geçen يَحْمِلُcümlesi el takısı almış bir kelimeden sonra geldiği için hal de yapılabileceği gibi الْحِمَارِkelimesi cins bir isim olup mana açısından nekire kabul edilebileceği için sıfat da yapılabilir.[453]demektedir.

İbn Hişâm’ın i‘râbını yaptığı başka bir konu ise câr-mecrûr konusudur. O, câr-mecrûr konusunu anlatırken, câr-mecrûrun da diğer cümleler gibi olduğunu, nekireden sonra gelen câr-mecrûrun da sıfat olduğunu, marifeden sonra gelen câr-mecrûrun ise hal olduğunu aktarmaktadır. Örneğin رَأَيْتُ طَائِرًا عَلَى غُصْنٍ cümlesinde عَلَى غُصْنٍnekireden sonra geldiği için sıfattır demekte ve diğer örnekleri de bu şekilde anlatmaktadır.[454]

İbn Hişâm beş vecih üzere gelen edatlardan (أَيُّ) edatının beş anlamından birinin ismi mevsûl olduğunu ifade etmektedir. [455]لَنَنْزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّayetinde geçen أَيُّهُمْ أَشَدُّkısmının, الَّذِى هُوَ أَشَدُّ anlamında olduğunu aktardıktan sonra (أَيُّ)

[450] İbn Hişâm, **Kavâ‘id,** s. 47.
[451] Kur’ân, İsrâ Sûresi, 17/ 93.
[452] Kur’ân, Müddessir Sûresi, 74/6.
[453] İbn Hişâm, **Kavâ‘id**, s. 51.
[454]**ae.**, s. 59.
[455]Kur’ân, Meryem Sûresi, 19/69.

edatını soru edatı kabul edenlerin de olduğunu ve "bu şekilde olursa (أَيُّ) mübtedâ, أَشَدّise onun haberidir" demektedir.[456]

2.9. İbn Hişâm'ın Kavâ'İd'de Görüşlerinden İstifade Ettiği Nahiv Âlimleri

Bazı müellifler, kitaplarını tasnif ederken alıntı yaptıkları eserleri ve sahiplerini, istifade ettikleri görüşün kime ait olduğunu özelikle belirtirken kimi müellifler sadece alıntı yaptıkları kitapların isimlerini zikretmişlerdir.[457] İbn Hişâm *Kavâ'id'de* görüşlerini aktardığı âlimlerin isimlerini çoğunlukla zikretmiş bazen de isim getirmeden "şöyle denilmiş" şeklinde aktarmıştır. *Kavâ'id'de* tespit ettiğimiz kadarıyla 17 âlimden alıntı yapmıştır. Bunlardan bazılarını ele alıp İbn Hişâm'ın hangi konularda bunların görüşlerine başvurduğunu aktaracağız.

2.10. Sîbeveyhi

Asıl adı Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Harisî'dir. Arap dil gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve aynı zamanda Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcisidir. Sîbeveyhi Hicri 135-40 (752-57) yılları arasında Şiraz yakınlarında Beydâ köyünde dünyaya gelmiştir. Anne ve babası Fars olan Sîbeveyhi, Farsçayı iyi öğrenmiş ve genç yaşta anne babasıyla birlikte Basra'ya göç etmiştir. Meşhur dil âlimi Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'den nahiv ilmini öğrenmiş olup Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Ahfeşu'l-Ekber (ö. 177/793), Ebû 'Amr b. 'Âlâ gibi âlimlerden ders almıştır.[458]el-Kisâî (ö. 189/805) ile girdiği meşhur zünbûriye[459] münazarasında haksızlığa uğradığını düşünerek derin bir üzüntü içinde Şiraz'a dönmüş ve üzüntüden dolayı mide rahatsızlığı geçirerek 180/796 yılında Şiraz'da vefat etmiştir.[460]

---

[456] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 83.

[457] Mehmet Cevat Ergin, **el-Ukberî ve el-Lubâb fi'ileli'l-binâi ve'l-irâb'ı**, (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002,) s. 174.

[458] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 229; Kehhâle, **age.**, II, 584.

[459] Zünbûriye meselesi için bkz: İbnü'l-'İmâd, **age.**,II,279; Ebû Mehâsin et-Tûhî, **Târîhu'l-ulemâi'n-nahviyyîn,** Thk; Abdulfettah Mahmûd, Kahire, 1992, I, 100-104; Ebûbekir Hatîb el-Bağdâdî, **Tarîhu Bağdâd**, Thk; Beşar Avâd, Dâru'l-ğarbî'l-İslamî, Beyrut, 2002, XIII, 559; Yakut el-Hamevî er-Rûmî, **Mu'cemu'l-udebâ,** Thk; İhsan Abbas, Dâru'l-ğarbî'l-İslamî, Beyrut, 1993, IV, 1745; Ebû Hasan Ali b. Yûsuf el-Kıftî, **İnbâhu'r-ruvât âla enbâhi'n-nuhât,** Mektebetü'l-asriye, Beyrut, 2003, II, 358-359; el-Enbârî, **age.**, Mektebetü'l-Asriye, II, 576; İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb,** I, 121-122.

[460] Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXIIV, 130-131.

İbn Hişâm'ın *Kavâ'id'*de en fazla yararlandığı âlimlerin başında altı yerde ismi geçen Sîbeveyhi gelmektedir. İbn Hişâm, Sîbeveyhi'den naklettiği hiçbir görüşe karşı çıkmamış sadece bu görüşleri nakletmekle kalmıştır. Birinci görüşünü kitapta geçen (لَوْلا) kısmında ele almıştır. İbn Hişâm şöyle demektedir:

وَالثَّالِثُ (لَوْلا) فِى قَوْلِ بَعْضِهِمْ لَوْلاىَ، لَوْلاكَ، وَ لَوْلاهُ. فَذَهَبَ سِيبَوَيْهِ اِلىَ أَنَّ (لَوْلا) فِى لَوْلاىَ، ذَالِكَ جَارَّةٌ وَلا تَتَعَلَّقُ بِشَيْءٍ. "Üçüncüsü,(لَوْلا) dır. Bazıları, (لَوْلا) kelimesini لَوْلاكَ، وَ لَوْلاهُ.şeklinde muttasıl zamirleri ona bitiştirmek suretiyle okurlar. Sîbeveyhi buradaki (لَوْلا) edatının harfi cer olduğunu ve bu harfi cerin herhangi bir müteallıka bağlanmadığını söyler."[461]Sîbeveyhi'ye göre (لَوْلا) edatı,لولاك ولولاي şeklinde gelip edattan sonraki isim, müstetir ise cer mevkindedir. Eğer edattan sonraki isim zahir ise ref mevkindedir. "لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ""Siz olmasaydınız, biz mutlaka iman eden kimseler olurduk"[462] örneğinde olduğugibi.[463]

İbn Hişâm, (نَعَمْ)kelimesini aktarırken bunun üç manaya geldiğini ve bunların "tasdik", "i'lam" ve "va'd" anlamları olduğunu söyledikten sonra Sîbeveyhi'nin (نَعَمْ) kelimesinin bu üç manaya işaret etmediğini ve sadece "tasdik" ve "va'd" anlamlarını taşıdığını söylediğini ifade etmektedir.[464] Nitekim Zemahşerî de *Mufassal* adlı kitabında (نَعَمْ) için "icab" ve "tasdik" edatı olarak bahsetmekte ve diğer anlamlara değinmemektedir.[465]

İbn Hişâm, hal vav'ınıele alırkenbuna aynı zamanda ibtidâ vav'ı denilebileceğini ve Sîbeveyhi'nin bu vav'ı, (اِذْ) manasında takdir ettiğini aktarmaktadır.[466] Yani Sîbeveyhi, جَائَنِى زَيْدٌ وَ الشَّمْسُ طَالِعَةٌ cümlesinin جَائَنِى زَيْدٌ اِذِ الشَّمْسُ طَالِعَةٌanlamında olduğunu söylemektedir. Son olarak 12 manaya gelen edat olan (ما)yı anlatırken şöyle diyor:

وَالثَّالِثُ : قَوْلُهُمْ فِى التَّعَجُّبِ مَا أَحْسَنَ زَيْدًا، أَيْ : شَيْئٌ حَسَّنَ زَيْدًا ، وَهُو قَوْلُ سِيبَوَيْهِ

[461] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 57.
[462] Kur'ân, Sebe Sûresi, 34/31.
[463] Sîbeveyhi, **el-Kitab**, s. 166.
[464] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 72.
[465] Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî ilmi'l-Arabiyye**, Dâru'l-ciyl, Lübnan, B.t.y., s. 310.
[466] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 92.

"Üçüncüsü taaccüp (مَا) sıdır. Örneğin Zeyd ne kadar iyidir. Yani Zeyd'i iyi yapan bir şey vardır. Bu görüş Sîbeveyhi'ye aittir ."[467]

2.9.2. Zemahşerî

Asıl adı, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer el-Harizmî ez-Zemahşerî'dir. *el-Keşşâf* adlı meşhur tefsîri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile de tanınan çok yönlü bir âlimdir. 27 Recep 467 (18 Mart 1075) yılında Türkmenistan'ın Zemahşer kasabasında dünyaya gelmiştir. Harizm, Buhara ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde okumuştur. Talebe seçiminde ve icazet vermede titiz olan Zemahşerî, Harizm, Bağdat ve Mekke'de onlarca öğrenci yetiştirmiştir. Mutezilî bir âlim olan Zemahşerî Özbekistan'ın sınırları içerisinde bulunan Cürcaniye'de 538 /1144 yılında vefat etmiştir.[468]

İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de yararlandığı veya görüşlerini aktardığı âlimler arasında ikinci sırayı Zemahşerî'ye vermektedir. Kitapta dört yerde adı geçmektedir.

İbn Hişâm, Zemahşerî'den, dört vecih üzere gelen edatlardan biri olan (أَنْ) in ifade ettiği manalardan, tefsîriyye manası hakkında görüş aktarmıştır.

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَا اَمَرْتَنى بِه اَنِ اعْبُدُوا اللهَ رَبّى وَرَبَّكُمْ"Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin."[469]ayetini aktarmış ve âlimlerinbu ayette geçen (أَنْ) den sonraki tefsir cümlesiyle ilgili görüşlerini izah etmiştir. Zemahşerî'ye göre, eğer قُلْتُkelimesi اَمَرْتُ anlamında kullanılırsa ve manada herhangi bir değişiklik olmazsa (أَنْ) den sonra gelen cümlenin قُلْتُ cümlesini tefsir etmesi caizdir. Zemahşerî, ayette geçen (أَنْ) edatının (بِه) deki zamiri beyan etmesi (atfı beyan olması) durumunda (أَنْ) edatının bedel olmasını doğru kabul etmemektedir. Zira zamirin düşmesi sılayı aidsiz bırakacaktır. İbn Hişâm, Zemahşerî'nin son görüşünün tersini savunmaktadır. Ona göre söz konusu edatın, zamirden bedel olması caiz olup,atfı beyan olması caiz değildir.[470]

---

[467] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 98.
[468] Mustafa Öztürk, Mehmet Suad Mertoğlu, "Zemahşerî", **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 236; Ayrıca bkz; Kehhâle, **age**., III, 822.
[469] Kur'ân, Maide Sûresi, 5/117.
[470] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 80.

İbn Hişâm yedi vecih üzere gelen (قَدْ) kelimesini anlatırken mazinin başına gelip de maziyi şimdiki zamana yakınlaştıran (قَدْ) hakkındaki İbn Usfûr'a ait olan görüşü ve Zemahşerî'nin o görüşe karşı çıkışını şöyle anlatmaktadır:

وَقَالَ ابْنُ عُصْفُورٍ: إِذَا أَجَبْتَ الْقَسَمَ بِمَاضٍ مُثْبَتٍ مُتَصَرّفٍ فَإِنْ كَانَ قَرِيبًا مِنَ الْحَالِ جِئْتَ بِاللامِ وَ قَدْ,

وَإِنْ كَانَ بَعِيدًا جِئْتَ بِاللامِ فَقَطْ.نَحُو: بِاللهِ لَقَدْ قَامَ زَيْدٌ,

"İbn Usfûr şöyle demektedir:Eğer yemine, müsbet ve çekimli mazi fiiliyle cevap verilirse, cevap fiili de şimdiki zamana yakın ise cevap fiilinin başına (قَدْ) ile birlikte (ل) getirilir. بِاللهِ لَقَدْ قَامَ زَيْدٌgibi. Eğer cevap fiili şimdiki zamana uzak ise fiilin başına sadece (قَدْ) getirilir."[471] Müberred de aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona göre fiili mazi ile birlikte yemin edilirse (ل) ile birlikte (قَدْ) edatı fiilin başına gelir.[472]

وَزَعَمَ الزَّمَخْشَرِيُّ عِنْدَمَا تَكَلَّمَ عَلَى قَوْلِهِ تَعَالَى لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اَنَّ "قَدْ" لَتَوَقعِ.

"Zemahşerî ise bu görüşe karşı çıkmış لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا 'Biz Nûh'u (Peygamber olarak) gönderdik'[473]Ayetinden bahsederken buradaki (قَدْ), tevekku' içindir" demiştir. Zemahşerî'ye göre yukarıdaki ayeti kerimede geçen (قَدْ) şimdiki zamanla ilgisi olmadığı halde başına (ل) gelmiş ve (لَقَدْ) olmuştur. Zemahşerî bu görüşüyle İbn Usfûr'un görüşünü çürütmektedir.[474]

(قَدْ) edatı muzari fiil ile birlikte kullanıldığı zaman övme ve iftihar ile birlikte teksîr (çokluk) manası da ifade etmektedir. Sîbeveyhi'ye göre (قَدْ) edatı (رُبَّ) gibidir. Zemahşerî'ye göre ise (قَدْ) ve (رُبَّ) hem taklîl (azlık) hem de teksir (çokluk) için kullanılır. Örneğin, Zemahşerî'ye göre قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء "(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz."[475]Ayetinde geçen (قَدْ) kelimesi teksîr için kullanılmıştır.[476]

---

[471] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 90.
[472] Muhammed b. Yezîd el-Müberred, **el-Muktedab**, Thk: Muhammed Abdulhâlık 'Adîme, Kahire, 1994, II, 334,
[473] Kur'ân, el-Araf Sûresi, 6/59.
[474] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 90.
[475] Kur'ân, Bakara Sûresi, 2/144.
[476] Ömer el-Bağdâdî, **age.**, XI, 253.

Zemahşerî'ye göre, (قَدْ) edatı mazi fiilin başına gelip geçmişi şimdiki zamana yakınlaştırır. Örneğin قَدْ قَامَتِ الصَّلاةُ cümlesinde namazın yaklaştığını göstermektedir. İkincisi (قَدْ) edatımuzari fiilin başına gelip taklîl manası ifade eder. إِنَّ الْكَذُوبَ قَدْ يَصْدُقُ "Yalancı bazen doğru söyler." örneğinde olduğu gibi yalancının doğru söylemesi çok zayıf bir ihtimaldir.[477]

Sonuç olarak her ne kadar İbn Mâlik ve Sîbeveyhi, (قَدْ) edatının sadece taklîl için kullanıldığını iddia etseler de Ebû Hayyân, Zemahşerî ve Demâmînî bu duruma itiraz etmişlerdir.[478]

2.9.3. el-Ahfeş

Asıl adı Ebû Hasan Said b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî olan el-Ahfeş, Basra dil ekolünün tanınmış âlimlerinden biridir. Aslen Belhli olup Basra'da yaşamıştır. Ahfeş lakabıyla tanınan Arap dil âlimlerinin tarihi sıra itibarıyla ikincisi ve en meşhurudur. Ahfeş denilince akla ilk gelen budur. Tahsilini Basra'da tamamlamış olup en meşhur hocası kendisinden yaşça daha küçük olan Sîbeveyhi'dir.[479] Sîbeveyhi'nin ölümünden sonra onun meşhur kitabını okuttu ve ilim dünyasına tanıttı. Halil b. Ahmed'den de ders alan el-Ahfeş nahivle birlikte kelam, tefsîr ve aruz ilimleriyle de meşgul oldu.[480] Sîbeveyhi'ye birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri sürdü. Bu görüşlerin çoğunu benimseyen Kûfe dil âlimleri daha sonra Kûfe dil ekolünü meydana getirdiler. Talebeleri arasında Ebû Osman el-Mazinî, Ebû Hatim es-Sicistanî ve Riyaşî gibi âlimlerin de bulunduğu el-Ahfeş, 215/830 yılında vefat etmiştir.[481]

İbn Hişâm, iki yerde Ahfeş'ten görüş nakletmektedir. Naklettiği her iki görüşün de ihtilaflı olduğunu söylemektedir. Ahfeş'e göre زَيْدٌ كَعَمْرٍو örneği gibi teşbih (ك)i de herhangi bir müteallıka bağlı değildir. Ancak İbn Hişâm bunda ihtilaf

[477] ez-Zemahşerî, **age.**, s. 317.
[478] Ömer el-Bağdâdî, **age**., XI, 254.
[479] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 590; İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", **DİA**, İstanbul, 1988, I, 526.
[480] Kehhâle, **age.**, I, 769.
[481] Koçak, "ag.mad.", I, 526.

olduğunu aktarmaktadır.[482] Ahfeş'e dayandırdığı ikinci görüş ise câr-mecrûr konusundaki görüştür. فِى الدَّارِ زَيْدٌ örneğindeki زَيْدٌ kelimesinin Kûfeliler ve Ahfeş'e göre iki yönü vardır. Birincisi, mahzuf (إسْتَقَرَّ) fiilin faili olur. İbn Hişâm, bu görüşün nahivciler arasında tercih edilen görüş olduğunu aktarmaktadır. İkincisi زَيْدٌkelimesi sonda gelmiş mübteda olup câr-mecrûr ise öne geçmiş haberdir.[483]

2.9.4. ez-Zeccâc

Asıl adı, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî'dir. Arap dili ve edebiyatı âlimi olan ez-Zeccâc, 241/855 yılında Bağdat'ta doğdu. Küçüklüğünden beri cam işleri ile uğraştığı için bu lakabı aldı. Meşhur âlimlerden es-S'aleb ve Müberred'den ders aldı. Zeki bir kişiliğe sahip olan ez-Zeccâc, onlarca öğrenci yetiştirmiş ve yetiştirdiği öğrenciler arasında vezirliğe yükselenler bile olmuştur. *Me'âni'l-Kur'ân, el-iştikâk ve Muhtasaru'n-nahv* adlı eserleri vardır. 311/923 yılında Bağdat'ta vefat etti.[484] Kıraât, me'âni, dil ve tefsîr alanlarında âlim[485] olan ez-Zeccâc, faziletli, dindar, itikadı sağlam ve mezhebi sağlam bir âlim idi.[486]

İbn Hişâm, Zeccâc'dan iki yerde aynı konu üzerine görüş nakletmekte olup, bu görüşlere katılmadığını söylemektedir. İ'râbda yeri olmayan cümlelerden başlangıç cümlesiyle ilgili aşağıdaki örnekte şöyle demektedir:

فَمَا زَالَتِ الْقَتْلَى تَمُجُّ دِمَائَهَا بِدِجْلَةَ, حَتَّى مَاءُ دِجْلَةَ اَشْكَلُ

Yukarıdaki şiirde, (حَتَّى)dansonraki cümlebaşlangıç cümlesi olup i'râbda yeri yoktur. Zeccâc ise bu görüşe katılmamakta ve (حَتَّى) nın bir harfi cer olduğunu ve harfi cerden sonra gelen cümlenin ise mahallen mecrûr olduğunu savunmaktadır.[487]Öte yandan el-Müberred(حَتَّى) ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

---

[482] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 58.
[483]**ae.**, s. 62.
[484] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, I, 411; Emrullah İşler, "Zeccâc", **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 173.
[485] Kehhâle, **age**., I, 27.
[486] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 411.
[487] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 44.

(حَتَّى) kendinden sonraki fiili gizli bir (اَنْ) vasıtasıyla nasb etmektedir. Kendinden sonraki ismi ise cer etmektedir. Bundan dolayı harfi cerlerden sayılır. Örneğin سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ "O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir."[488] ayetinde (حَتَّى)dan sonraki isim mecrûr olmuştur.[489]

2.9.5. es-Sa'leb

Asıl adı, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Zeyd b. Yesar eş-Şeybanî'dir. Kûfe dil mektebinin ileri gelenlerdendir. Lügat, nahiv, şiir ve Kur'ân âlimidir. 200/815 yılında Bağdat'ta doğdu ve burada yetişti. 25 yaşına geldiğinde el-Ferrâ'nın bütün kitaplarını ezberlemiş bulunuyordu.[490] Riyaşî, Zübeyr b. Bekkâr, Muhammed b. Habîb gibi hocalardan ders aldı. Güçlü hafızası sayesinde çok önemli bir birikim elde etti. 25 yaşında iken Kûfe dil mektebinin lideri konumuna geldi. 291/904 yılında bir atlının çarpması sonucu Bağdat'ta vefat etti.[491]

İbn Hişâm, i'râbda yeri olmayan cümlelerden kasemin cevabı olan cümleyi aktarırken, Sa'leb'den naklen زَيْدٌ لَيَقُومَنَّ cümlesinde geçen لَيَقُومَنَّ cümlesinin زَيْدٌ kelimesine haber olduğunu ifade eder, çünkü bu cümlenin i'râbda yeri olan cümlelerden biri olduğunu savunur. Ancak İbn Hişâm buna itiraz etmekte ve وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ "İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz"[492] ayetini örnek olarak göstermekte ve bu ayetin لَنُبَوِّئَنَّهُمْ أُقْسِمُ بِاللهِ şeklinde takdir edileceğini, haberin ise kasem cümlesinin tamamı olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla "kasemin cevabı, i'râbda yeri olmayan cümlelerdendir" demektedir.[493]

İbn Hişâm, beş vecih üzere olan edatları aktarırken (اي) edatının üçüncü manasının mevsûle olduğunu ve es-Sa'leb'in buna itiraz ettiğini aktarmıştır. Çünkü

---

[488] Kur'ân, Kadr Sûresi, 97/5.
[489] el-Müberred, **age.**, I, 37.
[490] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 396; İsmail Durmuş, "es-Sa'leb", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, 26; Ayrıca bkz; Yûsuf el-Kıftî, **age.**,Thk; Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1986, I, 173-186.
[491] Kehhâle, **age.**, I, 323; Durmuş, "ag. mad.", XXXVI, 26.
[492] Kur'ân, Ankebut Sûresi, 29/58.
[493] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 48.

es-Sa‘leb’e göre (اي) edatının mevsûle diye bir manası bulunmamaktadır.[494] Bununla birlikte (اي) edatının kendinden önceki cümleyi tefsir etme gibi bir görevi de vardır. Örneğin, وَتَرْمِينَنِى بِالطَّرْفِ أَيْ أَنْتَ مُذْنِبٌ وَتَقْلِينَنِى لَكِنَّ إِيَّاكِ لا أَقْلِى “Bana suçlu gözüyle bakıp azarlayabilirsin ancak ben seni suçlayamam.” şiirinde geçen (اي) edatı, kendinden önceki cümleyi açıklamıştır.[495]

2.9.6. İbn ‘Usfûr

Asıl adı, Ebû’l-Hasan Ali b. Mümin b. Muhammed b. Ali b. Ali el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî’dir. Nahiv âlimi ve Endülüs döneminde Arap dilinin bayraktarı olan İbn ‘Usfûr,597/1200-1201 yılında İşbîliye’de dünyaya geldi.[496] Ebû Ali eş-Şelevbîn ve Ebû’l-Hasan ed-Debbâc gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersleri aldı.[497] Öğrenimini tamamladıktan sonra İşbîliye’de ders vermeye başladı. Asıl şöhreti, ilmi bir konuda hocasıyla tartışıp araları açılınca İşbîliye’den ayrıldıktan sonra başladı. Bu vesileyle çeşitli şehirleri dolaşarak ders verdi. Said b. Hakem el-Kureşî et-Tabîrî ve Ebû Hayyân Endelüsî gibi âlimlere hocalık etmiştir. Dilci, fâkih, şair ve tarihçi olan İbn ‘Usfûr, 669/1270 yılında Tunûs’ta vefat etti.[498]

İbn Hişâm, hiçbir müteallıka bağlanmayan dört harfi ceri açıklamıştır. Bunlardan birincisi zaid olan (ب) ve (من)harfi cerlerdir. Örnek كَفَى بِاللهِ شَهِيدًا

İkincisi, (لعل) üçüncüsü (لولا) ve dördüncüsü teşbih (ك) i dir. İbn ‘Usfûr ve Ahfeş’e göre زَيْدٌ كَعَمْرٍ örneği gibi teşbih kefinin de herhangi bir müteallıka bağlı olmadığını söylemektedirler ancak İbn Hişâm bunda ihtilaf olduğunu aktarmaktadır.[499]

İkinci olarak İbn ‘Usfûr’dan naklettiği görüşü ise yedi vecih üzere olan edatlardan (قد) edatını açıkladığı sırada aktarmaktadır. (قد) edatıfiili mazinin başına gelir ve manasını şimdiki zamana yakınlaştırır. Yani yakın geçmişe çevirir. Müellif, İbn Usfûr’a ait olan görüşü şöyle anlatmaktadır.

---

[494] İbn Hişâm, **Kavâ‘id,** s. 82.
[495] Ömer el-Bağdâdî, **age.**, XI, 225.
[496] Suyûtî, **Buğyetu’l-vu‘ât,** II, 210.
[497] Suyûtî, **Buğyetu’l-vu‘ât**, II, 210; Fahrettin Kabâve, “İbn Usfûr”, **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 431-432.
[498] Kehhâle, **age.**, II, 357; Kabâve, “ag. mad.”, XX, 431-432.
[499] İbn Hişâm, **Kavâ‘id**, s. 58.

وَقَالَ ابْنُ عُصْفُورٍ: إِذَا أَجَبْتَ الْقَسَمَ بِمَاضٍ مُثْبَتٍ مُتَصَرّفٍ فَإِنْ كَانَ قَرِيبًا مِنَ الْحَالِ جِئْتَ بِاللامِ وَ قَدْ, وَإِنْ كَانَ بَعِيدًا جِئْتَ بِاللامِ فَقَطْ

نَحْوُ: بِاللهِ لَقَدْ قَامَ زَيْدٌ "İbn 'Usfûr şöyle demektedir:Eğer yemine, müsbet ve çekimli mazi fiiliyle cevap verilirse, cevap fiili de şimdiki duruma yakın ise cevap fiilin başına (قَدْ) ile birlikte (ل) getirilir. بِاللهِ لَقَدْ قَامَ زَيْدٌ gibi. Eğer cevap fiili şimdiki zamana uzak ise fiilin başına sadece (قَدْ) getirilir. Müberred de aynı görüşü paylaşmaktadır."[500]

2.9.7. el-Herevî

Asıl adı, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânîdir.[501] Hakkında yeterli bilgi yoktur. Ebû Süleyman el-Hattâbî ve el-Bezzâz'dan hadis, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'den lügat dersleri almıştır. Talebeleri arasında Abdurrahman es-Sâbûnî, Ebû Ömer el-Melihî, Ebû Sehl el-Herevî ve Ebûbekir el-Erdistânî gibi âlimler mevcuttur. 401/1011 yılında vefat etmiştir.[502]*el-Ğarîbîn* adlı kitabın sahibidir. Büyük âlimlerdendir[503]

İbn Hişâm dört vecih üzere olan edatlardan (لولا) yı anlattıktan sonra bunun beşinci manasının da olduğunu ve bu mananın da istifham olduğunu savunanlar vardır demektedir. Buna لَوْلَا اَخَّرْتَنى اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen"[504] ve لَوْلَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ "Ona bir melek indirilseydi de,"[505]ayetlerini örnek olarak vermektedir. el-Herevî ise birinci ayetteki (لولا)nın, arz (zorunlu talep), ikinci örnekteki (لولا) nın ise tahziz (ısrar) olduğunu

[500] el-Müberred, **age.**, II, 334,
[501] Ahmed b.Muhammed b.Ebûbekir İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-â'yân ve enbâ'u ebnâi'z-zemân,**Thk: Hasan Abbas, Dâru Sadır, Beyrut, B.t.y., I, 95.
[502] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 371; Muhsin Demirci, "el-Herevî", **DİA**, İstanbul, 1998, XVII, 220.
[503] İbn Hallikân, **age.**, s. 96.
[504] Kur'ân, Münafikûn Sûresi, 63/10.
[505] Kur'ân, Furkan Sûresi, 25/7.

aktarmaktadır.[506] Zemahşerî'ye göre ise (لولا)nın bir diğer manası لَوْلَا عَلِيٌ لَهَلَكَ عُمَرُ örneğinde olduğu gibi bir şeyin varlığının başka bir şeyin varlığına bağlanmasıdır.[507]

2.9.8. el-Kisâî

Asıl adı; Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdîllah el-Kisâî el-Kûfî'dir. Nahiv âlimi ve yedi kıraât âlimlerden biridir. 120/738 yılında Bağdat'ın kuzeyinde bulunan bir köyde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Kûfe'ye ilim tahsili için gitmiştir. İbn Ebû Leyla ve Yezid el-Hadramî gibi âlimlerden kıraât dersleri almıştır. Önceleri sadece kıraât dersleri ile uğraşan el-Kisâî, konuşması sırasında bir kelimede yanlış yapınca kınanması sonucunda dil ve gramer derslerine başlamıştır. Halil b. Ahmed ve Ebû 'Amr b. 'Âlâ gibi âlimlerden nahiv dersleri almıştır. Fasih Arapçanın konuşulduğu Necid ve Tihâme bölgelerine gitti ve orada nahiv ilmini en fasih şekliyle öğrenip tekrar Basra'ya döndü. Hocası Halil b. Ahmed'in ölümünden sonra onun yerine geçti ve dil derslerini vermeye başladı. Dil âlimi el-Ferrâ ve fıkıh âlimi Ahmed b. Hanbel gibi âlimler ondan faydalanmıştır. *Me'âni'l-Kur'ân, el-Kıraât, el-Muhtasar fi'n-nahv* adında eserleri olan el-Kisâî, Harun Reşid ile birlikte çıktığı Horasan seyahatinde Rey'e bağlı Zenbuy köyünde 189/805 yılında vefat etmiştir.[508]

İbn Hişâm 12 vecih üzere olan (ما) yı aktarırken (ما) i istifhamiyenin başına harfi cerlerden biri gelirse (ما) nın sonundaki elif düşer demekte ve örnek olarak بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ[509] ve عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ[510] ayetini göstermektedir. el-Kisâî ise bu görüşe karşı çıkarak bu kuralın her zaman geçerli olmadığını savunmuş ve بِمَا غَفَرَ لِى رَبّى

[506] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 77.
[507] ez-Zemahşerî, **age.**, s. 316.
[508] Bkz; Yûsuf el-Kıftî, **age.**, Dâru'l-Fikr, II, 256-274; el-Hamevî, **age.**, IV, 1737-1752; Kehhâle, **age.**, II, 436; Tayyar Altıkulaç, "el-Kisâî", **DİA**, İstanbul, 2002, XXVI, 69-70.
[509] Kur'ân, Neml Sûresi, 27/35.
[510] Kur'ân, Nebe Sûresi, 78/1.

وَجَعَلَنى مِنَ الْمُكْرَمينَ "Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!"[511]ayetini delil olarak getirmiştir. [512]

2.9.9. Ebû Ali el-Fârisî

Basra mektebine mensup nahiv âlimidir. 288 /901 yılında Şiraz civarındaki bir kasabada dünyaya gelmiştir. 20 yaşına kadar burada kaldı. Ebûbekir Muhammed b. Ali'den 100 dinar karşılığında Sîbeveyhi'nin kitabını ders almıştır. Zengin bir aileye mensup idi. Halep, Musul ve Bağdat gibi yerlerde, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebûbekir İbnü's-Serrâc ve İbn Dureyd gibi âlimlerden ders almıştır. Bunun yanında birçok talebe de yetiştiren Ebû Ali, 377/987 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Hiç evlenmediği için varisi olmadığından bütün servetini Bağdat'taki nahivcilere bırakmıştır. En önemli eserleri; *el-Îdâh fi'n-nahv, et-Tekmile fi't-tasrîf, Ebyâtu'l-i'râb* ve *et-Tezkire'*dir.[513] Ebû Ali el-Fârisî, görüşlerinde bazen Basra bazen de Kûfe ekolüne dayanmış ancak daha çok Basra ekolünün görüşlerini tercih etmiş Bağdat ekolüne mensup bir nahivcidir.[514]

İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de üç yerde Ebû Ali el-Farisî'ye atıfta bulunmaktadır. İ'râbda yeri olmayan cümlelerden parantez cümlesini açıklarken; "Bir cümleden birden fazla parantez cümlesi bulunabilir." demektedir. Ebû Ali'nin ise buna katılmadığını aktarmaktadır.[515]

Üç vecih üzere gelen edatlardan (لَمَّا) edatını işlerken; "(لَمَّا) harftır ve لَمَّا جَاءَ زَيْدٌ جَاءَ عَمْرُو" Zeyd geldiyse Amr da gelmiştir." gibi örneklerde maziye hastır ve Amr'ın varlığı Zeyd'in varlığına bağlanmıştır. Ancak Ebû Ali el-Farisî buna karşı

[511] Kur'ân, Yasin Sûresi, 36/27.
[512] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 98.
[513] Bkz; Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât,** I, 496; el-Hamevî, **age.**, II, 811; Özbalıkçı, "el-Farisî", **DİA**, İstanbul, 1994, X, 88-90.
[514] Ergin, **agt.,** s. 183.
[515] İbn Hişâm, **Kavâ'id,** s. 45.

çıkıp yukarıdaki örnekte (لَمَّا) nınharf olmadığını, (حِينَ) anlamında zarf olduğunu savunmaktadır.[516]

2.9.10. eş-Şelevbîn

Asıl adı Ebû Ali Amr b. Muhammed el-Endelüsî olan ve dil bilimci olan eş-Şelevbîn, Hicri 562 yılında İşbîliye'de doğmuştur. Zemahşerî ve Sîbeveyhi gibi âlimlerin kitaplarına şerh ve haşiye yazmıştır.[517] Arap dili alanında kendi muasırlarını geçen eş-Şelevbîn, Hicri 645 yılında İşbîliye'de vefat etmiştir.[518]

İbn Hişâm, Şelevbîn'den bir görüş nakletmiş ve katılıpkatılmadığı hakkında herhangi bir şey söylememiştir. İ'râbda yeri olmayan cümlelerden tefsîriyye cümlesini aktarırken Şelevbînden naklen şu ifadelere yer vermektedir:

قَالَ الشَّلَوْبِينُ: اَلتَّحْقِيقُ أَنَّ الْجُمْلَةَ الْمُفَسِّرَةَ بِحَسَبِ مَا تُفَسِّرُهُ فَإِنْ كَانَ فَهِيَ كَذَالِكَ وَ اِلاَّ فَلاَ

"eş-Şelevbîn şöyle dedi: Asıl olan tefsîriyye cümlesinin tefsîr edilen cümleye göre i'râb almasıdır. Eğer tefsîr edilen cümle i'râbda yeri olan bir cümle ise tefsîriyye cümlesi de i'râbda yeri olan bir cümle olur; eğer tefsîr edilen cümle i'râbda yeri olmayan bir cümle ise tefsîriyye cümlesi de i'râbda yeri olmayan bir cümle olur."[519] Yani Şelevbîn, tefsîriyye cümlesini atıf cümlesine benzetmektedir.

2.9.11. el-Ferrâ

Asıl adı Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Mervan ed-Deylemî, olan el-Ferrâ, 144 /761 yılında Kûfe'de doğdu. Çocukluğu ve ilk tahsil yılları Kûfe'de geçti. Daha sonra Basra'da Halil b. Ahmed, Yunus b. Habib gibi meşhur âlimlerin yanında tahsil gördü. Şöhreti vesilesiyle Bağdat'a gidip orda bulunan meşhur âlim el-Kisâî'ye talebelik yapmıştır. Hocası Kisâî'nin vefatından sonra, arkadaşlarının ısrarı üzerine hocasının yerine geçti ve hocalık hayatı bundan sonra başlamıştır. Arap dili ve tefsîr alanında âlim olan Ferrâ'nın, hocası Kisâî'yi geçtiği söylenmektedir. Eserlerinin

[516] **ae.,** s. 70.
[517] Kehhâle, **age.**, II, 577.
[518] Suyûtî, **Buğyetu'l-vu'ât**, II, 225.
[519] İbn Hişâm, **Kavâ'id**, s. 46-47.

80’den fazla olduğu söylenen el-Ferrâ, 207/823 yılında Mekke yolunda vefat etmiştir.[520]

İbn Hişam, *Kavâ‘id’de* bir yerde Ferrâ’dan görüş nakletmektedir. Dört vecih üzere olan harflerinden (لولا)harfini açıklarken Ahfeş, Kisâî ve el-Ferrâ’nın bu harfin bu dört mana dışında başka manasının da bulunduğunu ve bu mananın da (لَمْ) anlamı olduğunu söylemektedirler. لَوْلَا أُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذيرًا “Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!”[521]Ayetini örnek olarak vermekte ve ayette geçen (لولا)harfinin (لَمْ)anlamında olduğunu aktarmaktadır.[522]

[520] Kehhâle, **age.**, IV, 95; Zülfikar Tüccâr, “el-Ferrâ” **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 406-408; Suyûtî, **Buğyetu’l-vu‘ât**, II, 333.
[521] Kur’ân, Furkan Sûresi, 25/7.
[522] İbn Hişâm, **Kavâ’id**, s. 77.

SONUÇ

İbn Hişâm el-Ensârî, Hicri VIII. asırda Memlüklerin ilim ve kültür alanlarında en verimli olduğu dönemde Kahire'de yaşamıştır. O, Arap dili alanında meşhur olmuş, özellikle nahiv konusunda neredeyse zamanın en büyük nahivâlimi olarak kabul edilmiş ve bu alanda hocalarını bile geçtiği söylenmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin etkisinde kalmaksızın özgürce düşünerek inisiyatif kullanabilecek kadar dil konusunda uzmanlaşmış ve alanında onlarca nahiv kitabı telif etmiştir. Bu eserler arasında Hicri 740'li yıllarda kaleme aldığı "*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb"* adlı eseri çalışmamızın konusu olmuştur. İlmî yönden önemli olan bu eser, muhtasar bir gramer kitabıdır. Yaklaşık 30 sayfadan oluşan bu eserin, İbn Hişâm'a aidiyeti hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Kitaba başlarken, قَالَ الشَّيْخُ جَمَالُ الدِّينِ بْنِ هِشَامٍ cümlesiyle başlamış olması bu kitabın kendisine ait olduğunun kanıtıdır. Birden fazla nüshası mevcut olan *Kavâ'idu'l-i'râb*'ın aynı zamanda onlarca şerhi bulunmaktadır. Bu şerhler üzerine yapılan akademik çalışmalar ise azımsanmayacak kadar çoktur.

İbn Hişâm, muhtasar bir şekilde ele aldığı *Kavâ'idu'l-i'râb* adlı kitabına mukaddime yazmadığı gibi bir sonuç bölümü de ilave etmemiştir. Kitapta, bir kısım nahiv konularını ve bazı harfleri el almıştır. İbn Hişâm, *Kavâ'id'*de farklı bir metod izlemiş ve nahiv ilminde önemli olmasına rağmen birçok konuya değinmemiş, sarf-nahiv konularının sadece bir kısmını ele almıştır. Bundan dolayı nahiv ilmi açısından için yetersiz olduğu söylenebilir.

İbn Hişâm, *Kavâ'idu'l-i'râb'*dagenelde konular hakkında bilgi vermekten ziyade örneklemeye ve istişhâda önem vermiştir. Kitabının hemen hemen her yerinde Kur'ân-ı Kerim'den bol bol ayetler zikretmekte ve yaklaşık 20 yerde Arap şiirinden istişhâd etmektedir. Buna karşılık İbn Hişâm, hadisleri delil kabul etmekle birlikte, *Kavâ'idu'l-i'râb'*da delil olarak getirdiği hadisi şeriflerin sayısı beşi geçmemektedir. İbn Hişâm, nahiv konularını işlerken onlar için herhangi bir tanım getirme gereği duymamıştır. Kurallarla ilgili ta'lîllere de az değinmiştir.

İbn Hişâm, herhangi bir ekole tabi değildir. Bu durum, *Kavâ'idu'l-i'râb*'da da açıkça görülmüştür. Bu kitap muhtasar bir kitap olmasına rağmen eserde hem Basra, hem de Kûfe ekolünün görüşleri mevcuttur. Ancak kitabı baştan sona kadar incelediğimizde Basra ekolünden etkilendiği görüşlerin daha fazla olduğu dikkati çekmektedir.

İbn Hişâm, *Kavâ'id* adlı kitabında nahiv konularını işlerken ihtiyaca göre kısa veya uzun bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. İyi bilinen veya üzerinde ihtilaf olmayan konuları kısa ve öz işlemiştir. Anlaşılması zor veya ihtilaflı olan konuları ise uzun uzun anlatmış ve bol bol örnekler vermiştir. İbn Hişâm *Kavâ'id'*de zikrettiği konular için örnekler getirirken az da olsa bazen örneklerin i'râbını yapmıştır.

İbn Hişâm *Kavâ'id'de* görüşlerini aktardığı âlimlerin isimlerini çoğunlukla zikretmiş, bazen de isim zikretmeden "şöyle denilmiş" şeklinde görüşlerini aktarmıştır. *Kavâ'id'de* tespit ettiğimiz kadarıyla on yedi âlimin görüşlerinden istifade etmiştir.

KAYNAKÇA

ABDULHAMÎD, Muhammed Muhyîddin, **Sebîlü'l-hüdâ bi tahkîki şerhi Katri'n-nedâ,** Mektebetü't-ticâriyeti'l-kübrâ, Mısır, 1963.

----- **et-Tuhfetu's-Seniyye bi şerhi'l- mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye,**B.y.y., B.t.y.

AKDAĞ, Hasan, **Arap Dilinde Edatlar,** Tekin Yay., Konya, 1999.

ALTIKULAÇ, Tayyar, "el-Kisâî", **DİA**, C. XXVI, İstanbul, 2002.

el-'AMÛDÎ, Mahmûd Muhammed, "Hallu me'âkıdi'l-Kavâ'idi'l-lâtî sebetet bi delâil ve şevâhid," **Gazze İslam Üniversitesi Dergisi**, S. 10, s. 143-157.

ASIM EFENDİ, Mütercim, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, "el-İ'râb" Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2013.

el-'ASKALÂNÎ, İbn Hacer, **ed-Dureru'l-kâmine fî a'yani'l-mieti's-sâmine,**Dâru'l-ciyl, Beyrut, 1993.

ASLAN, Ensar, ***Tokatlı Arakiyecizâde ve Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb adlı eseri***, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,) İstanbul, 2012.

'AVAD, Sâmî, **İbn Hişâm en-Nahvî; 'Asruhu bî'etuhu fikruhu muellefâtuhu menhecuhu ve mekânetuhu fi'n-nahv,**Tâlasdâr Yay., Dımaşk, 1987.

AYAZ, Fatih Yahya, **Memlûkler**, İsam Yay., İstanbul, 2015.

el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Ömer, **Hizânetü'l-edeb**, B.y.y., B.t.y.

el-BAĞDÂDÎ, Ebubekir Hatîb, **Tarîhu Bağdâd**, Dâru'l-ğarbî'l-İslamî, Beyrut, 2002.

el-BARŞ, Ne‘mât Abdullâh Atiye, **Şerhu’l-‘i’râb ‘an Kavâ‘idi’l-‘i’râb li Mûlâ Zâde (Dirâse ve tahkîk),**(Yüksek lisans tezi, Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü), Gazze, 2012.

el-BEDEVÎ, Abdulfettâh Fuâd**, Havâşî Celâluddin el-Mahallî ‘alâ Kavâ‘idi’l-i‘râb (Dirâse ve tahkik),(**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,)Gazze, 2008.

BEDRUDDÎN EL-MURÂDÎ, Ebu Muhammed, **Tevdîhu’l-mekâsıd ve’l-mesâlik bi şerhi Elfiyeti İbn Mâlik**, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, B.y.y., 2008.

el-BEYÂTÎ, Zahir Şevket, **Edevâtu’l- i‘râb,** Beyrut, 2005.

BOLELLİ, Nusrettin, “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 5-6, s.165-175.

el-BUHARİ, Muhammed b. İsmail, **Sahihi Buhari,**B.y.y., 2001.

el-CEVCERÎ, Muhammed Abdulmun‘im, **Şerhu Şuzûru’z-zeheb**, Medine, 2004.

CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2005.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, **es-Sıhâhu tacu’l-luğa**,Dâru’l-ilmi’l-melâyîn, Beyrut, 1987.

el-CİYÂNÎ, İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu Kafiyetu’ş-şâfiye**, İhyau’t-turâsi’l-İslamî, Mekke, B.t.y.

----- **Şerhu Teshîli’l-fevâid**, Thk: Abdurrahman es-Seyid, B.y.y., 1990.

ÇAĞMAR, M. Edip, **Halefu’l-Ahmer ve Mukaddime fi’n-Nahv Adlı Eseri,** İlâhiyât Yay., Ankara, 2016, s. 61.

ÇELEBİ, Kâtib, **Keşfu’z- zunûn ‘an esmai’l-kutubi ve’l funûn,**Maarif matbaası Yay., İstanbul, 1941.

ÇELEBİ, Muharrem, “Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış,” **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5, s. 1-32.

ed-DAKR, Abdulğanî, **Mu‘cemu’l-kavâi‘dil-‘Arabiye**, Mektebetü mişkâti’l-İslâmiye, B.y.y., 1984.

DAYF,Şevkî,**el-Medârisü’n-nahviyye**, Dâru’l-me‘ârif, Kahire, 1968.

----‘**Asru’d-duvel ve’l-imârât (Mısır),** Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, B.t.y.

ed-DEMÂMÎNÎ, Muhammed b. Ebubekir b. Ömer, **Şerhu Muğni’l-lebîb**, Mektebetü’l-âdâb, Kahire, 2007.

DEMİRCİ, Muhsin, “el-Herevî”, **DİA**, C. XVII, İstanbul, 1998.

EBÛ ZEHV, Muhammed, **el-Hadis ve'l-muhaddisûn,** Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, B.t.y.

ed-DIMAŞKÎ, Serâccuddîn Ömer, **el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitab**, Dâru'l-kitabi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998.

DURMUŞ, İsmail, "İstişhâd" **DİA**, C. XXIII, İstanbul, 2001.

------ "es-Sa'leb", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009.

ELMALI, Hüseyin, "Zeynuddin Muhammed b. Ebu Bekr er-Razi Hayatı, Eserleri ve Tefsiri Garibi'l-Kur'âni'l- 'Azim'i," **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,**S. 9, s. 31-65.

el-ENBÂRÎ, Abdurrahman b. Muhammed, **el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,**el-Mektebetü'l-'Asriyye, B.y.y., 2003.

----- **el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,**Mektebetü'l-Hânicî, Kahire, 2002.

el-ENDELÜSÎ, Ebû Hayyân**, el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999.

ERGİN, Mehmet Cevat, **el-Ukberî ve el-Lubâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb'ı** (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,) Konya, 2002.

------ "Arap Dilinde Nahiv İlletleri Üzerine", **Marife Dergisi**, Konya, 2009, S. 1, s. 159-183.

el-EZHERÎ, Halit, **Mûsilü't-tullâb ilâ Kavâ'idi'l-i'râb li İbn Hişâm el-Ensârî**, Mektebetu Bedr tabâ'e, San'a, 2004.

el-FİRUZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yâkut, **Besâiru zevi'l-temyîz fî letâifi kitabi'l-'azîz**, İhyâu't-turâsi'l-İslamî, Kahire, 1992.

GÜRKAN, Nejdet, **Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi,** (Yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Isparta, 2000.

el-HADİSÎ, Hadice, **el-Medârisü'n-nahviyye**,Dâru'l-Emel, Ürdün, 2001.

el-HAFÂCÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed,**İnâyetü'l-kâdî ve kifâyetu'r-râdî 'alâ tefsîri'l-Beydâvî,** Dâru Sadır, Beyrut, B.t.y.

el-HALEBÎ, Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf, **ed-Durrru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitabi'l-meknûn**, Dâru'l-kalem, Dımaşk, B.t.y.

el-HAMEVÎ, Yakut er-Rûmî, **Mu‘cemu’l-udebâ**, Daru’l-ğarbi’l-İslamî, Beyrut, 1993.

İBNÜ’L-CEVZÎ, Ebü’l-Ferec,**Sahihi Buhari me‘a keşfi muşkili,** Dâru’l-Hadis, Kahire, 2008.

İBN HALDÛN, Abdurrahman, **Tarihu İbn Haldûn**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2000.

------**Mukaddime,** Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2001.

İBN HALLİKÂN, Ahmed b.Muhammed b.Ebûbekir, **Vefeyâtu’l-â‘yân ve enbâ’u ebnâi’z-zemân,**Dâru Sadır, Beyrut, B.t.y.

İBN HİŞÂM, Cemaluddîn Abdullah b. Yusuf, **Şerhu’l-Lemhatü’l-bedriye fî ilmi’l-lugati’l ‘Arabiye**, Dâru’l-Yâzûrî, Amman, B.t.y.

------ **Câmi’u’s-Sağîr fî’n-nahv**, Kahire, 1980.

------ **Şerhu Kasîdetü Bânet Su‘âd**, Mektebetü’l-İslamiyye Yay., Kahire, b.t.y.

------ **Evdahu’l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik,** Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut, B.t.y.

------ **el-İ‘râb ‘an kavâ‘idi’l-i‘râb**, Riyad, 1981.

-----**Şerhu Şuzûru’z-zeheb,** Dâru’l-ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut, 2001.

------ **Muğni’l-lebîb**, Mektebetu’l- âdâb, Kâhire, 2009.

------ **Muğni’l- lebîb,** Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1985.

İBNÜ’L-‘İMÂD, Abdulhay b. Ahmed el-‘Âkrî, **Şezeratu’z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, Dâru’l-İbn Kesîr, Dımaşk, 1992.

İBN KESÎR, İsmail, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, Dâru İbni Kesîr, Dımaşk, 2010.

İBN TAĞRÎBERDÎ, Yusuf, **en-Nucûmu’z-zâhire fî mulûki Mısr ve’l-Kahire**Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1992.

------ **el-Minhelü’s-sâfî ve’l-müstevfâ fî ba‘di’l-vâfî**, Thk; Muhammed Emin, Kahire, 1984.

İBN YA‘ÎŞ, Muhammed, **Şerhu’l-Mufassal li Zemahşerî**, Thk: Emîl Yakûb, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 2001

İSMAİL PAŞA, Bağdatlı, **Hediyyetu’l-‘ârifîn esmâü’l-muellifîn ve âsâru’l-musannifîn**, Dâru ihyâi’t- türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, B.t.y.

------ **İzahu’l-meknûn fî zeyli ‘alâ keşfi’z-zunûn**, Dâru ihyâi’t- türâsi’l-Arabî, Beyrut, b.t.y.

İŞLER, Emrullah, "Zeccâc", **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013.

KABÂVE, Fahrettin, "İbn Usfûr", **DİA**,**C.** XX, İstanbul, 1999.

EL-KÂFİYECÎ, Muhammed b. Süleyman, **Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb,** B.y.y., B.t.y.

KAZAN, Ramazan, "el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-'Aşâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri",**Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**,S. 8, s. 107-128.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-müellifîn terâcimiu musannifî'l-kutubi'l-Arabiyye,**B.y.y., B.t.y.

EL-KERMÎ, Merî' b. Yûsuf b. Ebî Bekir,**Delîlu't-tâlibîn li kelâmi'n-nahviyîn,** el-Mektebetü'l-İslâmiye, Küveyt, 2009.

el-KIFTÎ, Ebû Hasan Ali b. Yusuf, **İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât**, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1986.

------ **İnbâhu'r-ruvât âla enbâhi'n-nuhât**, Mektebetü'l-asriye, Beyrut, 2003.

KIZILTOPRAK, Süleyman, "Memlük", **DİA**, C. XXIX, İstanbul, 2004.

KOÇAK, İnci, "Ahfeş el-Evsat", **DİA,** C. I, İstanbul, 1988.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, **Türkler (Mısır Memlûkleri),** Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

el-MAHMÛD, Ahmed Atiyye, **A'lamü'l-luğa'l-Arabiyye; İbn Hişâm ve hayatuhu**,Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi, www.uqu.edu.sa/page/ar/152480. (Erişim: 29.06.2015. 12:00).

el-MAKDİSÎ, Şemsuddin, **el-Âdâbu'ş-şer'iyye ve'l-menhelu'l-mer'iyye**,B.y.y., B.t.y.

el-MAKDİSÎ, Abdullah b. Kudâme, **Tahrîmu'n-nazari fî kitabi'l-kelam,** Âlimu'l-kitab Yay., Riyad, 1990.

el-MAKRÎZÎ, Takiyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkadir el-'Ubeydî, **es-Sulûk li ma'rifeti duveli'l-mulûk,** Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1997.

----- **el-Hıtat**, Mektebetü's-sekâfeti'd- dîniyye, Kahire, 1985.

------ **İğâsetü'l-umme bi keşfi'l-ğumme**, B.y.y., 2007.

el- MUBERRED, Muhammed b. Yezîd, **el-Muktedab**, Kahire, 1994.

el-MURÂDÎ, Ebu Cafer en-Nehhâs, '**Umdetu'l-kitab**,Dâru İbni Hazm, B.y.y., 2004.

el-MÜNZİRÎ, Abdulkaviy, **et-Terğîb ve terhîb**, Dâru'l-ğadi'l-cedîd, Kahire, 2010.

NAS, Mehmet Nuri, **Haşiyetü'l-îkdi'n-nâmî 'alâ şerhi Halli'l-me'âkıd**, Nursabah Yay., Midyat, 2011.

en-NESÂİ, Ahmed b. Şuayb, **Sünenu Nesâ'i bi şerhi İmameyn: Suyûtî ve Sındî**, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2010.

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, "İbn Hişâm el-Ensârî", **DİA**, C. XX, İstanbul, 1999.

------- "Sîbeveyhi", **DİA**,C. XXXIIV, İstanbul, 2009.

------- " el-Farisî", **DİA**, C. X, İstanbul, 1994.

------- "Arap Dilinde İlk İstişhâd*"***Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat FakültesiDergisi**, S. 5, s. 369-383.

ÖZBEK, Süleyman, **Türkler (Orta çağ),**"Ayn-i Câlut", V, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ÖZTÜRK, Mustafa, Mehmet Suad MERTOĞLU, "Zemahşerî", **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013.

er-RADÎ, Muhammed b. Hasan, **Şerhu'r-Radî 'alâ'l-Kâfiye,** Bingazi, 2008.

es-SÂ'DÎ, Nasır b. Abdullah, **et-Ta'lîk ve kaşfu'n-nikâb 'alâ nazmi Kavâ'idi'l-i'râb**, Dâru İbni Cevzî, Mekke, 2005.

es-SAFEDÎ, Selâhaddîn Halil, **A'yanü'l-'asr ve a'vanü'n-nasr**, B.y.y., 1998.

SANCAK, Yusuf, "İbn Hişâm el-Ensârî; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramer ile İlgili Bazı Görüşleri," **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 14, s. 201-218.

es-SEFÂRİNÎ, Şemsuddîn Muhammed**, Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye**, Mektebetü'l-Hafikîn, Dımaşk, 1982.

SERHÂN, Huseyn, **Kâmûsu'l-edevâti'n-nahviyye,** Mektebetü'l-îmân, B.y.y., 2007.

SERKÎS, Yûsuf b. İlyân, **Mu'cemü'l-metbûâti'l-Arabiyye ve'l-mu'ribe**, Matbaatü's-Serkîs, Mısır, 1928.

es-SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman, **Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât**,Dâru'l-Fikr, B.y.y., 1979.

----- **el-Eşbâh ve nezâir fi'n-nahv,** Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, B.t.y.

------ **Husnü'l-muhâdera, fî tarihi Mısrî ve'l-Kahire**, B.y.y., 1967.

------ **Târîhu'l-Hulefâ,**Dâru İbni Hazm, Beyrut, 2003.

eş-ŞEVÎKÎ, Hişâm, "Hadâiku'l-i'râb fî şerhi Kavâ'idi'l-i'râb li Şeyh Allâme İbn Cemâ'a," **Kudus Üniversitesi Dergisi**, S. 25, s. 307-350.

------ "Kitabu akrebi'l-mekâsıd fî şerhi'l-Kavâ'idi's-suğrâ fi'n-nahv li İbn Hişâm (Dirâse ve tahkik)," **Gazze İslam Üniversitesi Dergisi**, S. 15, s. 1191-1255.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, **Bedru't- tali' bi mehâsini men ba'de karni sabi'**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998.

eş-ŞİBLÎ, Muhammed Abdullah, **Âkâmu'l-mercân fî ahkâmi'l-cân**, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, B.t.y.

et-TABERÂNÎ, Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân**, Müessesetu'r-risâle, B.y.y., 2000.

TANTÂVÎ, Muhammed, **Neş'etü'n-nahvi ve târîhu eşhuri'n-nuhât**, Mektebetü ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Kahire, 2005.

TOMAR Cengiz, "Mısır", (İlim Kültür ve Medeniyet) **DİA,**C. XXIX, İstanbul, 2004.

et-TÛHÎ, Ebû Mehâsin, **Târîhu'l-ulemâi'n-nahviyyîn**, Kahire, 1992.

et-TUNÛSÎ, Muhammed Tahir, **et-Tahrîr ve't-tenvîr**,Tunûs, 1984.

TURAL, Hüseyin, "*Arap Dilinde Şiir ve İstişhâd Meselesi*," **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9, s. 70-78.

TÜCCÂR, Zülfikar, "el-Ferrâ" **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995.

el-'UBEYDÎ, Reşid, **el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1970.

ULUDAĞ, Süleyman, "Hânkâh",**DİA**, C. XVI, İstanbul, 1997.

VANKULU, Mehmet Efendi, Vankulu Lügati, "el-i'râb" Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014.

YILMAZ, Veysel, **Halid el-Ezherî ve Hediyyetu'l-uli'l-elbâb ilâ musılı't-tullâb ilâ kavâ'idi'l-i'râb,** *(*Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,) Erzurum, 1999.

YİĞİT, İsmail, **Memlûkle**r, Kayıhan yay., İstanbul, 2015.

----- "Memlükler," **DİA**, C. XXIX, İstanbul

ez-ZECCÂC, Abdurrahman b. İshak, **Mecâlisu'l-ulemâ,** Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1983.

------ **Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu,** Âlemu'l-kitab, Beyrut, 1988.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, **el-Mufassal fî ilmi'l-Arabiyye,** Dâru'l-ciyl, Lübnan, B.t.y.

ZEYDÂN, Corcî, **Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-'Arabiye**, Hindâvî Yay., Kahire, 2013.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin,**el-Alâm**, Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, Beyrut, 2002.

www.alukah.net/culture, **(el-hayâtü'l-'ilmiyye fî 'asri'l-memâlîk),**Erişim; 05.01.2016,10:35.

Fihrisu mektebeti'l-mahtutât, http://library.kuniv.edu.kw/manuscript/ (Erişim: 05.01.2016 / 11:41)

Merî' b. Yûsuf b. Ebî Bekir el-Kermî, **Delîlu't-tâlibîn li kelâmi'n-nahviyîn,** el-Mektebetü'l-İslâmiye, Küveyt, 2009